

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Коллективна монографія

2024

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ, НАУКИ ТА СПОРТУ
МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Колективна монографія

1256 1233
1996
LIHA-PRES

Львів – Торунь
Liha-Pres
2024

*Протокол Вченої ради Одеського державного університету
внутрішніх справ № 11 від 28.05.2024*

Рецензенти:

Беспалова Ольга Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, директор Департаменту науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації;

Богдан Василь Володимирович – начальник Управління ювенальної превенції Національної поліції України;

Блага Алла Борисівна – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного та кримінального права і процесу Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

Захист прав дитини в умовах воєнного стану : Колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 228 с.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1. Щодо реалізації механізму захисту прав дитини в Україні (Василенко В. М., Яценко В. П.)	1
1. Виникнення передумов проблеми та формулювання проблеми	2
2. Аналіз існуючих методів вирішення проблеми та формулювання завдання для оптимального розвитку техніки	2
СЕКЦІЯ 2. Роль Національної поліції у запобіганні правопорушенням дітей в умовах воєнного стану (Волошанівська Т. В.)	17
1. Основоположні правові акти, які регулюють окремі аспекти профілактики правопорушень дітей	18
2. Національна поліція як суб'єкт запобігання правопорушень дітей: організаційний аспект	21
СЕКЦІЯ 3. Нормативно-правова основа захисту прав дітей в умовах воєнного стану (Ганенко І. С.)	28
1. Національне законодавство України щодо захисту прав дітей в умовах воєнного стану	30
2. Міжнародно-правові акти щодо захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту	35
СЕКЦІЯ 4. Правове та організаційне забезпечення діяльності підрозділів ювенальної превенції в умовах воєнного стану (Капуляк В. П.)	45
1. Міжнародні стандарти діяльності підрозділів ювенальної превенції в умовах воєнного стану	45
2. Напрямки діяльності ювенальної превенції в реаліях сьогодення	49
СЕКЦІЯ 5. Дитиноцентризм як складова фундаменту майбутнього (Мельник О. В.)	56
1. Правова платформа захисту прав дітей в Україні	57
2. Дитиноцентризм в дії кримінальної процесуальної сфери	60
СЕКЦІЯ 6. Запровадження та реалізація проекту «Офіцер служби освітньої безпеки» як форми захисту освітнього середовища та дітей у період правового режиму воєнного стану (Моргунов О. А., Юнін О. С.)	68
1. Підстави та порядок запровадження проекту «Офіцер служби освітньої безпеки»	71
2. Правовий статус та повноваження офіцера служби освітньої безпеки	74
3. Стан та перспективи діяльності служби освітньої безпеки	77
СЕКЦІЯ 7. Організаційно-правове та віктимологічне забезпечення захисту дітей від примусової депортації та сексуального насильства в умовах воєнного стану (Назимко Є. С., Пономарьова Т. І.)	83

1. Проблема віктимізації дітей в умовах воєнного стану.....	84
2. Теоретичні та практичні проблеми запобігання примусовій депортації дітей та організаційно-правового забезпечення механізму їх репатріації ..	86
3. Захист дітей від сексуального насильства в умовах воєнного стану	89
СЕКЦІЯ 8. Activities of the juvenile prevention units of the National Police in the field of children's rights protection under the conditions of the state of martial (Pisotska K. O., Nestertsova-Sobakar O. V.).....	96
1. Tasks and powers of juvenile prevention units regarding the protection of the rights and legitimate interests of the child.....	97
2. Activities of the juvenile prevention units of the National Police of Ukraine in terms of evacuating children from the war zone.....	101
3. Prevention of delinquency among minors during martial law in Ukraine: strategies and challenges.....	104
СЕКЦІЯ 9. Особливості позасудового захисту прав дитини в умовах воєнного стану в Україні (Сокурєнко В. В., Загумєнна Ю. О., Юшкевич О. Г.)	111
1. Правове регулювання прав дитини під час збройних конфліктів в актах міжнародного права та національному законодавстві України	113
2. Порушення прав дитини в умовах воєнного стану в Україні	120
3. Позасудові механізми захисту прав дитини в умовах воєнного стану .	126
СЕКЦІЯ 10. Сучасні виклики в діяльності поліції щодо формування безпечного освітнього середовища для дітей (Сухарева А. О., Барба В. Є.).....	143
1. Нормативно-правові засади формування безпечного освітнього середовища	144
2. Система суб'єктів формування безпечного освітнього середовища	149
СЕКЦІЯ 11. Захист дітей від сучасних загроз в кіберпросторі (Корнієнко М. В., Ковальова О. В.)	155
1. Сучасні загрози безпеці дітей в кіберпросторі	157
2. Правові та організаційні засади захисту дітей від загроз в кіберпросторі	164
СЕКЦІЯ 12. Взаємодія поліції та закладів освіти у сфері захисту прав дітей (Берєндєєва А. І., Терлецький А. В.)	183
1. Негативні явища в освітньому середовищі	183
2. Сфери взаємодії поліції та освітніх закладів щодо захисту прав дитини	196
СЕКЦІЯ 13. Проблеми захисту прав дитини в умовах правового режиму воєнного стану в Україні (Томіна В. Ю.)	206

ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

Василенко В. М., Яценко В. П.

ВСТУП

Говорячи про будь-яку державу ми говоримо, насамперед, про її народ. Про минулі, нинішні та прийдешні покоління, які нерозривно пов'язані між собою. Однак, найдорожчим скарбом кожної держави є саме її майбутні покоління, які далі нестимуть досвід своїх пращурів, житимуть з цінностями своїх батьків та дідів, розбудовуватимуть свою Батьківщину, любитимуть та берегти будуть свою землю. Плекаючи дітей, ми будемо не лише продовження роду, а й держави та історії українського народу.

Останній декілька років стали важким випробуванням для населення України і особливо для однієї з найвразливішої групи – дітей. Нажаль, всі діти нашої держави, незалежно від віку, зазнали негативного впливу від війни, яка порушила їх особисті, соціальні, екологічні, інформаційні права, та найголовніше, вплинула на фізичний та психологічний стан здоров'я. Тому виникає потреба в розробці дієвого механізму захисту прав дітей і, особливо, таких як: право на особисте життя та захист від посягання на нього, право на розвиток, здоров'я, турботу, право на відпочинок та на дозвілля, право на освіту і родину, право на житло та безпечні умови проживання, інформацію тощо.

Безперечно, сьогодні існує низка вітчизняних правових норм, які опираючись на Конституцію України визначають права дитини. Крім того, Україна ратифікувала міжнародні правові акти, які визначають права дитини та шляхи їх захисту у разі порушення. Серед них, доцільно виділити Декларацію прав дитини та Конвенцію ООН про права дитини, яка підкреслює, що усі права дитини взаємно доповнюють одне одного й забезпечують те, що ЮНІСЕФ називає "виживанням і розвитком" дітей¹. Проте норми мають не лише декларувати, а й ефективно працювати задля ефективного захисту дітей. Враховуючи велику кількість Разом з тим, враховуючи умови сьогодення, питання захисту прав та інтересів не лише не втрачає актуальності, а й набирає нового сенсу.

¹ Права дитини та механізм їх захисту. URL: <http://romnymcss.edukit.sumy.ua/Files/downloads/book2.pdf>

1. Виникнення передумов проблеми та формулювання проблеми

Як зазначалося вище, все що пов'язане з дотриманням прав та інтересів дітей було і залишається пріоритетним напрямком роботи суб'єктів владних повноважень. Разом з тим, враховуючи реалії сьогодення виникає значна кількість проблем у сфері захисту прав та інтересів дітей, до яких доцільно віднести і відсутність належного фінансування, відсутність узгодженої роботи між різними суб'єктами, часткова втрата професіональних кадрів в цій сфері, відсутність ефективного досвіду дітей за межами території держави тощо. Для удосконалення існуючого механізму захисту дітей в Україні доцільно окреслити наступні завдання: 1) визначити наявні підходи вчених до визначення поняття «механізму забезпечення прав та інтересів людини; 2) визначити суб'єктів у сфері охорони дитинства та їх компетенцію; 3) визначити напрями роботи спеціальних суб'єктів захисту прав та інтересів дитини та проблеми, які існують в зазначеній сфері.

2. Аналіз існуючих методів вирішення проблеми та формулювання завдання для оптимального розвитку техніки

Проте, перш ніж перейти безпосередньо до розгляду теми, слід звернути увагу на доцільність перегляду окремих термінів, закріплених вітчизняним законодавцем у сфері охорони дитинства відповідно до умов сьогодення. Оскільки через військову агресію сотні тисяч українських дітей з метою порятунку вимушено покинули рідні домівки та звичні умови життя, виїхавши до інших областей чи за межі території України. Зокрема, в Щорічній доповіді про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини зазначається, що з початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну за кордон виїхали понад 7 млн українських громадян. Понад 3,3 млн отримали статус тимчасового захисту в країнах ЄС. Ще близько 8 млн людей стали внутрішніми переселенцями, які переїхали із зони бойових дій і тимчасово окупованих територій у безпечніші регіони України. Протягом повномасштабного вторгнення РФ в Україну майже 70% українських дітей були вимушені покинути рідні домівки та переміститися в межах країни або за кордон. Війна розлучила дітей з батьками, які стали на захист батьківщини, або в умовах воєнного стану не змогли виїхати з дітьми за межі України². За даними Дитячого фонду

² Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL:

ООН (ЮНІСЕФ), через збройну агресію проти України, починаючи з 24 лютого 2022 року, змінили місце свого проживання 4,8 мільйона українських дітей, з них: переселилися в межах України 2,5 мільйона дітей, інші виїхали за кордон. При цьому, на сьогоднішній день відсутня достовірна інформація про кількість вивезених дітей на територію Росії³. Відповідно, можна з упевненістю стверджувати, що ці категорії дітей також слід вважати постраждалими внаслідок воєнних дій. Тому пропонуємо ч. 9 ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» доповнити визначення наступними словами «або вимушено вивезена за межі України через воєнні дії чи збройний конфлікт» та викласти у наступній редакції: «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, – дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні або дитина, яка вимушено змінила місце проживання в межах країни або вивезена за межі України через воєнні дії чи збройний конфлікт»⁴.

Крім того, потребує уточнення й на наступний термін – «дитина, розлучена з сім'єю». Відповідно до законодавчого трактування, на сьогоднішній день вище зазначений термін не можливо застосувати до жодної дитини, яка вимушено покинула територію України починаючи з 24 лютого 2022 року. Вбачається за необхідне доповнити законодавче визначення і викласти його наступним чином: «дитина, розлучена із сім'єю, – дитина, яка прибуває чи прибула на територію України без супроводу батьків чи одного з них, діда чи баби, повнолітніх брата чи сестри або опікуна чи піклувальника, призначених відповідно до законодавства країни походження, або інших повнолітніх осіб, які до прибуття в Україну добровільно чи в силу звичаю країни походження взяли на себе відповідальність за виховання дитини, а також дитина, яка через воєнні дії чи збройний конфлікт вимушено змінила місце проживання в межах території України або залишила територію України без супроводу батьків чи одного з них діда чи баби, повнолітніх брата чи сестри або опікуна чи піклувальника, призначених відповідно до законодавства України».

Вважаємо, що запропоновані зміни дозволять деталізувати статус конкретної дитини та дадуть змогу більш ефективніше забезпечувати її

³ О. Вишняков. Шляхи повернення дітей із за кордону після війни: досвід Ізраїлю. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/956418.html>

⁴ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#n8>

права та інтереси. Однак, слід відзначити, що цей процес залежить від поєднання двох обставин: 1) насамперед, існування механізму захисту прав дитини та 2) належне функціонування такого механізму. Таким чином мова йде, в об'єктивному сенсі, про формування концептуальних основ забезпечення реалізації ефективної державної політики в сфері охорони прав дитини в Україні, що обумовлена оптимальним вирішенням комплексу пов'язаних між собою завдань правового, соціального та технічного характеру.

Відповідно до положень чинних правових норм завданням законодавства про охорону дитинства є розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав та законних інтересів дитини в Україні⁵. Проте слід зауважити, що законодавець визначаючи мету у сфері охорони дитинства, не закріплює законодавчого тлумачення поняття захисту прав та законних інтересів дитини.

Разом з тим, перш ніж досліджувати проблеми захисту прав дитини слід, зупинитись на з'ясуванні понять «права людини» та «права дитини». Так, «права людини – це визнана міжнародним правом сукупність встановлених та охоронюваних державою норм та правил для забезпечення людині прав на вільне життя та розвиток; захист громадянських, економічних, культурних прав і політичних свобод з боку держави, судових органів та громадських організацій»⁶. В свою чергу права дитини – це специфічні потреби та інтереси особливої соціально-демографічної, найбільш незахищеної та уразливої групи населення із соціальною і психологічною незрілістю, особливим психологічним сприйняттям навколишнього середовища, які необхідні для їх існування, виховання та розвитку⁷.

Водночас з точки зору Н.М. Опольської права дитини є об'єктивно визначеним соціально-економічним рівнем розвитку суспільства та юридично гарантованими державою. Це ті можливості задоволення потреб та інтересів дитини, реалізація яких є необхідною умовою для її нормального життя й гармонійного розвитку, здійснюється самою

⁵ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#n8>

⁶ Костіна Е. В. Сутність основних детермінантів адміністративно-правового захисту прав дитини. Митна справа. 2012. № 1(79). Частина 2. Книга 1. С. 116– 121.

⁷ Костіна Е. В. Сутність основних детермінантів адміністративно-правового захисту прав дитини. Митна справа. 2012. № 1(79). Частина 2. Книга 1. С. 116– 121.

дитиною або за допомогою інших осіб⁸. Зокрема, Декларація прав дитини 1959 року гарантує кожній дитині комплекс прав, без жодних винятків і без розрізнення чи дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігійних, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження або іншими обставинами, що стосуються самої дитини чи її сім'ї⁹.

Між тим, О.Ф. Скакун вважає, що система прав дитини є складовою прав людини і дає визначення поняття права дитини. Так, на думку вченої, права дитини – це можливості (свободи) дитини, необхідні для їх існування, виховання та розвитку. Численні права дитини збігаються з правами людини (право на життя, ім'я, отримання громадянства, вільне висловлювання думки тощо)¹⁰. Проте слід зауважити, що права дитини хоч і є похідними від прав людини, водночас вони є більш об'ємними, мають самостійний характер та виступають первинною складовою прав людини. Це підтверджується прискіпливим ставленням держави до механізму забезпечення прав дитини.

Загалом, на сьогоднішній день існує різноманітність підходів щодо тлумачення механізму забезпечення прав, свобод та інтересів особи. Так, наприклад, О.Ф. Скакун трактує правовий механізм як узятую в єдності систему правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється та забезпечується правопорядок («належне» у праві стає «сущим»)¹¹.

Між тим О. Митник вважає, що це система й комплекс послідовних дій, спрямованих на захист прав людини та громадянина; складова механізму забезпечення прав людини, що являє собою заходи, спрямовані на відновлення порушених прав; система органів, засобів, закріплених у Конституції, що забезпечують найбільш повний та ефективний захист прав і свобод людини та громадянина¹².

⁸ Опольська Н.М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2010. С. 16.

⁹ Декларація прав дитини. Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URS: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text

¹⁰ Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник; пер. з рос. Харків : Консум, 2001. С. 201

¹¹ Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник; пер. з рос. Харків : Консум, 2001. С. 498

¹² Митник О. В. Роль Конституційного Суду України в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 6. Т. 1. С. 53–57.

В свою чергу О.В. Марцеляк під механізмом забезпечення і охорони прав розуміє закріплену в законі, взяту в єдності систему основних прав і свобод громадян, а також їх гарантій, органів державної влади, місцевого самоврядування та інших інститутів держави й суспільства, діяльність яких спрямована на правомірну реалізацію прав і свобод громадянами, а у необхідних випадках – на їх охорону і захист¹³.

Також слушною є і думка С.А. Паршака, який говорить про складну структуру механізму забезпечення прав людини. При цьому, з його точки зору зазначене явище не має розглядатися як сукупність окремих елементів або структурних компонентів. Його слід розглядати як динамічну систему взаємопов'язаних юридичних передумов, засобів та заходів, що реалізуються завдяки діяльності державних органів, посадових осіб¹⁴. При цьому, Т.Є. Кушнар'єва стверджує, що система суб'єктів та відношення між ними пов'язані та проявляються в особливостях засобів реалізації правовідносин. Останні виступають як комплекс прийомів та методів, за допомогою яких суб'єкти правовідносин здійснюють реалізацію своїх прав та обов'язків¹⁵.

Між тим, О.В. Марцеляк зазначає, що забезпечення прав та свобод людини реалізується як здійснення певних дій, що спрямовані на:

- а) удосконалення національного законодавства країни і приведення його до міжнародних стандартів у галузі прав людини;
- б) реалізацію громадянами своїх прав і свобод;
- в) охорону прав і свобод людини та громадянина;
- г) захист прав і свобод людини та громадянина¹⁶.

Вбачається, що механізм забезпечення прав та інтересів дитини – це сукупність закріплених чинними правовими нормами заходів, завдяки яким спеціальні суб'єкти у сфері охорони дитинства реалізують превентивну функцію, виявляють факти порушення прав та інтересів дитини, причини та умови вчинення цих порушень, вирішують питання про притягнення винних осіб до відповідальності та сприяють поновленню порушених прав та інтересів дитини. Вважаємо, що

¹³ Марцеляк О.В. Контрольно-наглядові органи в контексті механізму забезпечення основних прав і свобод громадян України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Х., 1997. С. 12.

¹⁴ Паршак С.А. Забезпечення прав учасників кримінального провадження під час закінчення досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2015. С. 40.

¹⁵ Кушнар'єва Т.Є. Податкові органи в системі суб'єктів податкових правовідносин: Дис. канд. юрид. наук. Харків, 2000. С. 56.

¹⁶ Марцеляк О.В. Інститут омбудсмена: теорія і практика. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. С. 36.

механізм забезпечення прав та інтересів дитини складається з наступних елементів:

1. Засобів реалізації прав та інтересів дитини;
2. Охорони прав та інтересів дитини;
3. Захисту прав та інтересів дитини.

При цьому, забезпеченням реалізації прав і свобод людини – це форма буття прав і свобод, що зводиться до переведення соціальних благ, які закріплені нормами права, в стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою, з метою задоволення своїх різноманітних потреб та інтересів¹⁷. Таким чином, під час забезпечення реалізації прав і свобод відображається діяльність по створенню належних юридичних і фактичних умов безперешкодного і найбільш повного використання соціальних благ, опосередкованих правами і свободами, з метою максимального задоволення інтересів і потреб. В свою чергу забезпечення охорони прав і свобод особи трактується як форма забезпечення прав і свобод, яка виражає діяльність, спрямовану на запобігання будь-яких порушень прав і свобод особи, шляхом витіснення негативних факторів соціального середовища, які можуть спровокувати або полегшити порушення прав і свобод особи¹⁸.

В той же час І.Л. Бородін наголошує на взаємопов'язаності понять «охорона» та «захист» і стверджує, що механізм захисту реалізується в разі порушення прав і свобод громадян, якщо їх охорона не була забезпечена, а під механізмом охорони розуміють сукупність профілактичних заходів, що здійснюються державними органами та їхніми посадовими особами, громадськими організаціями й іншими суб'єктами процесу для попередження порушень прав і свобод громадян, а також усунення різних перешкод, які заважають їх реалізації¹⁹.

Між тим, законодавець трактує охорону дитинства як систему державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав²⁰. В той же час законодавче визначення захисту прав та свобод дитини відсутнє. Безперечно, охорона дитинства – це повсякденна і

¹⁷ Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. С. 257-258.

¹⁸ Волинка К.Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2000. 17 с.

¹⁹ Бородін І.Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина : монографія. Херсон : ОЛДІ – Плюс, 2003. 218 с. 18. Скаун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / пер з рос. Харків : Консум, 2008. С. 37-38.

²⁰ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#n8>

безперервна діяльність уповноважених суб'єктів, яка полягає у здійсненні профілактичних заходів спрямованих на недопущення порушень прав та свобод дитини, та реалізації механізму її захисту. Відтак, механізм захисту включається при загрозі правам дитини чи в результаті вчинення порушення певних прав та свобод і спрямований на їх відновлення.

Отже, захист прав і свобод особи – це форма забезпечення прав і свобод, яка відображає дію даного механізму, спрямовану на: припинення порушень прав і свобод особи; ліквідацію будь-яких перешкод, що виникають при їх здійсненні; відновлення порушених прав і свобод; притягнення особи, винної у скоєнні правопорушення, до юридичної відповідальності²¹. Доцільно зазначити, що дане твердження цілком слушно можна застосовувати й до механізм захисту прав та інтересів дитини. Слід зважати, що цей механізм має власну структуру, яка, на наш погляд, складається з наступних елементів:

1. об'єкту захисту;
2. суб'єктів захисту;
3. засобів захисту.

Безперечно, в якості об'єкта захисту виступає дитина з комплексом її прав, гарантованих чинними вітчизняними та міжнародними нормами. Говорячи про суб'єктів захисту прав та інтересів дитини слід зазначити, що законодавець чітко визначає конкретних суб'єктів владних повноважень, для яких одне з першочергових завдань є охорона прав людини, і в тому числі й дитини. Насамперед, до цього переліку слід віднести Президента України, який є гарантом дотримання прав та свобод людини в нашій державі, Верховну Раду України, Конституційний суд і всю судову гілку, органи державної виконавчої влади й органи місцевого самоврядування, правоохоронні органи, а також адвокатуру. В той же час, Постанова Кабінету Міністрів України № 585 від 01 червня 2020 року «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» дає більш повне визначення таких суб'єктів відносячи до них: «органи державної влади, органи місцевого самоврядування, заклади освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, інші заклади та установи, зокрема структурні підрозділи районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення), сільських, селищних рад з питань освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі тощо, служби у справах дітей, центри соціальних служб, фахівці із соціальної роботи або інші надавачі соціальних послуг, органи

²¹ Волинка К.Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2000. 17 с.

Національної поліції, територіальні органи ДСНС та підпорядковані підрозділи, спеціалізовані установи з надання безоплатної первинної правової допомоги, регіональні та місцеві центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, бюро правової допомоги, суди, органи прокуратури, уповноважені органи з питань пробації, інші загальні та спеціалізовані служби підтримки осіб, постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, в межах своїх повноважень»²².

Вважаємо за необхідне зупинитися на деталізації функцій деяких з цих суб'єктів, діяльність яких спрямована на захист прав та інтересів дитини. В першу чергу мова йде про Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб, доповнюючи існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина²³. Відповідно до чинного законодавства мету парламентського контролю, який здійснює Уповноважений становить: 1) захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України; 2) додержання та повага до прав і свобод людини і громадянина владними суб'єктами; 3) запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню; 4) запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод²⁴.

Слід зауважити, що в Україні окремо створено Департамент моніторингу додержання прав дитини, який очолює представник Уповноваженого з прав дитини, і який є самостійним структурним підрозділом Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Діяльність цього Департаменту полягає у забезпеченні реалізації повноважень Уповноваженого щодо здійснення парламентського контролю за дотриманням прав людини і громадянина у сфері захисту прав дитини та забезпечення порушених прав людини і громадянина²⁵. До основних прав Департаменту слід віднести:

²² Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 №585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>

²³ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>

²⁴ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>

²⁵ Положення Про Департамент моніторингу додержання прав дитини Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради з прав людини від 10.07.2023 року. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%94%>

– з метою збору відповідної інформації направляти запити до державних органів та органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, їх посадових та службових осіб;

– вимагати від посадових та службових осіб державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, підприємств, організацій, установ незалежно від форм власності сприяння у проведенні у них перевірок діяльності щодо дотримання прав дитини, зокрема на підконтрольних та підпорядкованих їм підприємствах, установах та організаціях, надання спеціалістів для участі у проведенні перевірок, експертиз і підготовці відповідних висновків;

– запрошувати посадових і службових осіб, громадян України, іноземців, осіб без громадянства для отримання від них усних або письмових пояснень щодо обставин, які перевіряються у справі про порушення прав дитини;

– порушувати перед керівниками державних органів та органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, підприємств, організацій, установ незалежно від форм власності питання щодо виконання актів реагування Уповноваженого в установлені строки;

– проводити без попереднього повідомлення виїзні та безвиїзні перевірки державних органів та органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності щодо дотримання ними прав дитини. Вимагати та отримувати від керівника та/або посадових осіб суб'єкта перевірки надання заверених підписом письмових пояснень;

– залучати в установленому порядку до участі у вивченні окремих питань дотримання прав дитини науковців, експертів, представників громадських об'єднань (за згодою), працівників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій (за погодженням з їх керівниками) та інше²⁶.

Відповідно до повноважень мова, насамперед, йде про діяльність спрямовану на моніторинг стану дотримання захисту прав дитини суб'єктами владних повноважень, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності. Разом з тим, слід відзначити, що контроль Уповноваженого

D0%B5%D0%BF%20%D0%BC%D0%BE%D0%BD%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%20%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8.pdf

²⁶ Положення Про Департамент моніторингу додержання прав дитини Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради з прав людини від 10.07.2023 року. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%94%D0%B5%D0%BF%20%D0%BC%D0%BE%D0%BD%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%20%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8.pdf>

Верховної Ради з прав людини і Департаменту моніторингу додержання прав здійснюється виключно на території України і в межах її юрисдикції, та реалізується шляхом звернень до уповноважених суб'єктів, а також до суду.

Ще одним суб'єктом, який працює у сфері захисту прав дитини є Державна служба України у справах дітей, як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики і який реалізує державну політику у сфері захисту прав дітей, соціальної підтримки сімей з дітьми, оздоровлення та відпочинку дітей, розвитку сімейних форм виховання та усиновлення²⁷. Відповідно до положень чинного законодавства одним із напрямків роботи Служби у справах дітей є забезпечення взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, закладів, підприємств, установ та організацій, громадських об'єднань, суб'єктів системи надання соціальних послуг з питань забезпечення прав та інтересів дітей, соціальної підтримки та надання соціальних послуг сім'ям з дітьми; а також забезпечення безпосередньої взаємодії із закордонними дипломатичними установами України та закордонними дипломатичними представництвами в Україні з питань забезпечення прав та найкращих інтересів дітей громадян України за кордоном²⁸.

Варто звернути увагу і на Національну соціальну сервісну службу України (Нацсоцслужба), яка є центральним органом виконавчої влади й реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, захисту прав дітей та здійснює державний контроль за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей. Законодавець визначив напрямки діяльності Нацсоцслужби, до яких можна віднести: забезпечення збору, узагальнення статистичної звітності щодо дотримання прав дітей, у тому числі дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, дітей з інвалідністю; здійснення аналізу стану дотримання прав дітей, у тому числі дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа; забезпечення координацію реалізації положень Конвенції ООН про права дитини, інших міжнародних документів, ратифікованих Україною; забезпечення здійснення контролю за дотриманням прав дітей у закладах, які здійснюють інституційний догляд і виховання дітей, у спеціальних установах для

²⁷ Деякі питання Державної служби у справах дітей. Постанова КМ України від 29.09.2023 року № 1018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#n15>

²⁸ Деякі питання Державної служби у справах дітей. Постанова КМ України від 29.09.2023 року № 1018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#n15>

дітей та інших закладах соціального захисту дітей; облік дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених дітей, а також дітей, влаштованих до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей патронатних вихователів, закладів, які здійснюють інституційний догляд і виховання дітей; проводить роботу із захисту прав дітей, запобігання дитячій безпритульності та бездоглядності, організації соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей та інше²⁹.

Також доцільно звернути увагу і на діяльність Національної поліції, підрозділи якої в межах своєї компетенції забезпечують охорону прав та інтересів людини. Зокрема, у складі Департаменту превентивної діяльності створено Управління ювенальної превенції до основних завдань її підрозділів законодавець відносить: профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення; ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення із ними заходів індивідуальної профілактики; участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення; вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми; вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб та інші³⁰. Крім того, органи Національної поліції приймають участь в обов'язковій евакуації в примусовий спосіб дітей з їх батьками, особами, які їх замінюють, або іншими законними представниками з окремого населеного пункту в місцевості, де ведуться бойові дії.

Разом з тим, слід зважати й на роль громадських об'єднань та медіа у забезпеченні охорони та захисту прав та інтересів дитини. Наприклад, доцільно відзначити роботу громадської організації «Магнолія», за допомогою якої здійснюється пошук зниклих дітей, а також роботу благодійних фондів, які опікуються дітьми, які яка постраждали внаслідок воєнних дій та дітьми, які перебувають у складних життєвих

²⁹ Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#n44>

³⁰ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

обставинах. Варто звернути увагу й на те, що на сьогоднішній день в Україні працює чат-бот «Дитина не сама», який допомагає полегшити скрутну ситуацію дітей, що страждають від воєнних дій, домашнього насильства та інших порушень їх прав та інтересів. Дитина, її батьки чи інші особи мають можливість у будь який час звернутися за правовою чи психологічною підтримкою за наведеними в чаті телефонами служб і органів захисту дітей. До психологічної підтримки залучаються і міжнародні організації. Наприклад: **гаряча лінія від ЮНІСЕФ та громадської спілки «Українська мережа за права дитини», національна гаряча лінія для дітей та молоді «Ла Страда – Україна», проект психологічної підтримки «ПОРУЧ» від Міністерства освіти і науки України та ЮНІСЕФ, національна гаряча лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації «Ла Страда – Україна».**

ВИСНОВКИ

Як видно із наведеного вище безпосередня діяльність всіх наведених вище уповноважених суб'єктів спрямована захист та відновлення порушених прав та інтересів дитини. Разом з тим, діяльність уповноважених суб'єктів спрямована захист та відновлення порушених прав та інтересів дитини й здійснюється за наступними напрямками: 1) захист прав та інтересів дітей, які отримали статус внутрішньо переміщеної особи; 2) захист прав та інтересів дітей, які залишились на тимчасово окупованих територіях та на територіях де ведуться активні бойові дії; 3) захист прав та інтересів дітей, які знаходяться за межами території України.

Безперечно, для кожної дитини, що знаходиться на території України залишається актуальним питання безпекової складової, створення належних умов для проживання, забезпечення доступу до медичної допомоги та отримання освіти. Нажаль, через постійні обстріли частина дітей втрачає можливість отримати якісну освіту, а також порушене їх право на можливість отримання якісної медичної допомоги. Більшість шкіл в Україні змушені працювати в оналайн режимі. Крім того, проблеми зі світлом та зв'язком взагалі позбавляють дитину доступу до освітнього процесу. Ще одним проблем питанням залишається перебування українських дітей за межами території держави. Враховуючи непоодинокі ситуації, коли українських дітей відбирають у одного з батьків, з яким дитина перетнула державний кордон України, і направляють у спеціальні притулки чи прийомні сім'ї, питання дотримання прав дитини в таких випадках залишається не контрольованим. Незнання мови країни перебування, недостатність коштів на отримання якісної правової допомоги, відсутність підтримки

від вітчизняних органів з охорони дитинства не дозволяють відстояти не лише права батьків, а й гарантувати належне дотримання прав дитини.

Відсутність чіткої взаємодії вітчизняних суб'єктів з охорони дитинства, дипломатичних представництв України за кордоном з ювенальними службами інших країн та судовими органами, не дозволяє говорити про дотримання кращих інтересів дитини, яка перебуває за межами території України. Особливо у випадках, коли стоїть питання про передачу дитини в інші сім'ї при наявності у дитини ще одного з батьків чи близьких родичів. Враховуючи втрати України (як військових так і мирного населення), кожна українська дитина має бути скарбом для держави. Україна має докласти значних зусиль як для підтримки цих дітей за межами держави, так і щодо повернення цих дітей на Батьківщину. У зв'язку з цим виникає необхідність розробки дієвих механізмів контролю за місцем перебування українських дітей, забезпеченням можливості правової підтримки у складних життєвих ситуаціях та забезпечення їх перекладачами у разі потреби. Окремим і не менш значущим завданням для влади має стати не лише створення програм щодо психологічної та соціальної підтримки юного покоління, а й можливості забезпечити інформування дітей щодо їх наявності. Також, одним із стимулів повернення на Батьківщину для дітей має стати вільний доступ до якісної та безкоштовної освіти та наявність освітньо-культурних проєктів, що дозволять дитині ідентифікувати себе як українця.

АНОТАЦІЯ

В статті проаналізовано наукові підходи до тлумачення понять «механізм забезпечення прав дитини» та «механізм захисту прав та інтересів дитини» та визначено їх структуру. Також з'ясовано співвідношення між визначеннями «права людини» та «права дитини». Окрему увагу приділено встановленню видів суб'єктів захисту прав та інтересів дітей, здійснено аналіз повноважень окремих спеціальних суб'єктів у сфері охорони дитинства. Запропоновано ввести зміни до норм чинного законодавства щодо тлумачення наступних понять: «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» та «дитина, розлучена з сім'єю». Запропоновано авторське визначення механізму забезпечення прав та інтересів дитини та визначено напрямки діяльності уповноважених суб'єктів у цій сфері. Зроблено висновок, про відсутність чіткої взаємодії вітчизняних суб'єктів з охорони дитинства, дипломатичних представництв України за кордоном з ювенальними службами та судовими органами інших країн, яка не дозволяє говорити про дотримання кращих інтересів дитини, яка перебуває за межами території України.

Література

1. Права дитини та механізм їх захисту. URL: <http://romny-mcss.edukit.sumy.ua/Files/downloads/book2.pdf>
2. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#n8>
3. Костіна Е. В. Сутність основних детермінантів адміністративно-правового захисту прав дитини. Митна справа. 2012. № 1(79). Частина 2. Книга 1. С. 116– 121.
4. Опольська Н.М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2010. С.16
5. Декларація прав дитини. Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник; пер. з рос. Харків : Консум, 2001. С. 498
7. Митник О. В. Роль Конституційного Суду України в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 6. Т. 1. С. 53–57.
8. Марцеляк О.В. Контрольно-наглядові органи в контексті механізму забезпечення основних прав і свобод громадян України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Х., 1997. С.12.
9. Паршак С.А. Забезпечення прав учасників кримінального провадження під час закінчення досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2015. С.40.
10. Кушнарьова Т.Є. Податкові органи в системі суб'єктів податкових правовідносин: Дис. канд. юрид. наук. Харків, 2000. С.56.
11. .Марцеляк О.В. Інститут омбудсмена: теорія і практика. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. С. 36.
12. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. С.257-258.
13. Бородін І.Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина : монографія. Херсон : ОЛДІ – Плюс, 2003. 218 с. 18. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / пер з рос. Харків : Консум, 2008. С.37-38.
14. Волинка К.Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2000. 17 с.
15. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах: Постанова Кабінету Міністрів України

від 01.06.2020 №585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>

16. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>

17. Положення Про Департамент моніторингу додержання прав дитини Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради з прав людини від 10.07.2023 року. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%94%D0%B5%D0%BF%20%D0%BC%D0%BE%D0%BD%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%20%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8.pdf>

18. Деякі питання Державної служби у справах дітей. Постанова КМ України від 29.09.2023 року №1018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#n15>

19. Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#n44>

20. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

21. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL:

22. О. Вишняков. Шляхи повернення дітей із за кордону після війни: досвід Ізраїлю. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/956418.html>

Інформація про авторів:

Василенко Віктор Михайлович,

доктор юридичних наук, доцент,

перший проректор

Харківського національного університету внутрішніх справ

пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61000, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-9313-861X>

Яценко Валентина Петрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри адміністративного права

та процесу факультету № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ

пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61000, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-3195-3627>

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У ЗАПОБІГАННІ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Волошанівська Т. В.

ВСТУП

«Важке дитинство ніколи не закінчується».

Сжи Урбан

На превеликий жаль правопорушення в нашому суспільстві вчиняються людьми різного віку. Негативний досвід дитинства пливає на усе подальше життя людини та суспільства в цілому, оскільки дитячий «досвід» може бути одним з факторів вчинення кримінальних правопорушень у майбутньому. Причинами протиправних вчинків дітей можуть бути різними, тому особливого значення набувають заходи органів публічної влади щодо виявлення та усунення причин та умов, які спонукають дітей стати на шлях протиправної поведінки. Держава повинна комплексно підходити до цієї проблеми з урахуванням організаційного та нормативно-правового забезпечення запобіганню правопорушенням, які вчиняються дітьми.

У сучасному українському суспільстві показник кількості вчинення правопорушень дітьми з кожним роком зростає. Статистика вражає, у 2023 році кількість виявлених осіб (дітей), які вчинили кримінальні правопорушення суттєво зросла у порівнянні з 2022 роком (діти до 14 років: 78 (2022) та 114 (2023); діти 14-15 років: 388 та 540; діти 16-17 років: 903 та 1098¹. За даними ЮНІСЕФ більше 80 % малолітніх та неповнолітніх (від 11 до 17 років) зазнали цькування, 24 % дітей були жертвами булінгу²; при цьому суб'єктами такого неналежного поводження є діти.

Проблематика правового та організаційного аспектів запобігання правопорушенням, що вчиняються дітьми існує майже в кожній державі. Враховуючи збільшений кількісний показник вчинення правопорушень дітьми, вважаємо за потрібне приділяти більше уваги профілактиці правопорушень у дитячому середовищі, особливо це стосується

¹ Статистика. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. URL <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>

² Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 07.08.2018 №1/9-486. Інформаційні матеріали про деякі питання організації в закладах освіти виховної роботи щодо безпеки й благополуччя дитини. URL <http://www.kharkivosvita.net.ua/news/6685>

діяльності суб'єктів захисту прав дітей в умовах воєнного стану де однією з функцій є запобігання правопорушенням, що вчиняються дітьми.

1. Основоположні правові акти, які регулюють окремі аспекти профілактики правопорушень дітей

Міжнародні стандарти відіграють важливу роль для захисту прав та інтересів дітей, забезпечують законність дій органів правопорядку та інших суб'єктів із запобігання правопорушенням дітей.

– **Конвенція ООН про права дитини, 1989 р.**³ – визначає основні права дітей (право на життя, розвиток, охорону від насильства та експлуатації та ін.). Конвенція також містить положення про заходи профілактики

правопорушень, зокрема стосовно освіти, сімейного середовища та правового захисту. Конвенція наголошує на важливості створення правового, соціального та культурного середовища, яке буде сприяти запобіганню та припиненню будь-якої форми насильства чи зловживання відносно дітей. Виконання положень Конвенції є важливим для створення безпечного середовища, в якому діти можуть розвиватися та реалізовувати свій потенціал у безпеці та захищеності.

– **Декларація Організації Об'єднаних Націй основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою**⁴ – визначає основні принципи, які повинні бути враховані при захисті прав індивідуальних жертв злочинів та насильства. Ці принципи можуть бути використані для розробки ефективних стратегій профілактики правопорушень серед дітей, забезпечуючи їхню безпеку та підтримку.

– **Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами**⁵ – є одним з ключовим міжнародних договорів, спрямованих на профілактику та боротьбу з насильством, зокрема в сімейному середовищі. Вона визначає насильство стосовно жінок та домашнє насильство як серйозні порушення прав людини та встановлює

³ Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.91 Режим доступу: URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 11.09.2024).

⁴ Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. URL <https://www.unodc.org/pdf/rddb/CCPCJ/1985/A-RES-40-34.pdf>

⁵ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 року. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

міжнародні стандарти для їхнього запобігання та припинення. Конвенція встановлює обов'язок держав-учасниць розробляти та реалізовувати ефективні політики та програми профілактики сексуальної експлуатації та насильства, зокрема шляхом освітніх заходів та підвищення правової свідомості.

– *Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) від 29 листопада 1985 року*⁶ – закріплюють положення, які мають відношення до профілактики правопорушень серед дітей. Серед яких: профілактика соціальної дезадаптації (держави-члени мають докладати зусиль задля створення умов, що забезпечать неповнолітнім осмислене життя у соціумі, сприяючи особистому розвитку та навчанню); розвиток альтернативних заходів (документ рекомендує сприяти розвитку та впровадженню альтернативних заходів до ув'язнення для дітей та молоді, зокрема альтернативних програм та служб у сфері реабілітації та ресоціалізації); підтримка сімейного середовища (підкреслює важливість підтримки сімейного середовища для запобігання тим умовам, що можуть сприяти правопорушенням); освіта (документ закликає до забезпечення доступу дітей та молоді до якісної освіти, що сприяє їхньому розвитку та «віддаленню» від правопорушень); підтримка участі громади (документ акцентує на важливості залучення громади до процесу профілактики правопорушень дітей, включаючи співпрацю з волонтерами, місцевими організаціями та іншими стейкхолдерами)⁷.

– *Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей*⁸. За даним документом дитина у центрі уваги, яка потребує особливого підходу в сфері правосуддя. Необхідно забезпечувати захист прав дітей під час кримінального переслідування та судового процесу, а також до застосування принципів відновного правосуддя.

– *Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»*⁹ – закон визначає правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для

⁶ *United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules)*. URL <https://www.ohchr.org/en/instrumentsmechanisms/instruments/united-nations-standard-minimum-rules-administrationjuvenile>

⁷ Капуляк В.П. Дис. д.ф. 12.00.07. Правове та організаційне забезпечення запобігання правопорушенням, що вчиняються дітьми. Одеса. 2024. С. 203.

⁸ *Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 17 листопада 2010 року*. URL <https://rm.coe.int/16804c2188>

⁹ *Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей*. Закон України від 24 січня 1995 року. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 6. Ст. 35.

дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку; деталізує уповноважених суб'єктів, які здійснюють профілактику правопорушень серед дітей; закріплює положення щодо збереження конфіденційності інформації про дітей, які вчинили правопорушення і до яких застосовувалися заходи індивідуальної профілактики; визначає повноваження підрозділів Національної поліції щодо здійснення профілактичних заходів та з метою проведення профілактичної роботи, інформувати відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей; закріплює положення щодо охорони прав дітей під час здійснення профілактики правопорушень.

– **Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III¹⁰** – право на захист від усіх форм насильства, серед яких заходи із запобігання та профілактики насильства включаються до цільових загальнодержавних програм соціального захисту та поліпшення становища дітей.

– **Закон України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року № 580-VIII¹¹** – поліція відповідно до покладених на неї завдань здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; здійснюють формування інформаційних ресурсів щодо осіб відносно яких поліцейські здійснюють профілактичну роботу.

– **Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» від 1 червня 2020 року № 585¹²** – органи Національної поліції віднесено до суб'єктів виявлення та/або організації соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; здійснюють соціально-профілактичну роботу, спрямовану на запобігання потраплянню у складні життєві обставини, сімейному неблагополуччю, домашньому насильству та жорстокому поводженню з дітьми відповідно до законодавства; здійснюють організацію взяття на профілактичний облік дітей, які вчиняють жорстоке поводження (у тому числі дітей-кривдників, булерів), проведенні з ними профілактичної роботи в органах Національної поліції.

¹⁰ Про охорону дитинства. *Закон України від 26 квітня 2001 року*. Відомості Верховної Ради України. 2001, № 30, ст. 142

¹¹ Про Національну поліцію. *Закон України від 02 липня 2015 року*. Відомості Верховної Ради України. 2015, № 40-41, ст. 379

¹² Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. *Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 року № 585* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>

– *Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про організацію діяльності приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України» від 03 липня 2017 року № 560*¹³ – проведення індивідуальної профілактичної та виховної роботи з дітьми, запобігання вчиненню ними протиправних дій; взаємодія з органами державної влади, навчальними закладами і громадськими організаціями з питань проведення профілактичної та виховної роботи з дітьми, поміщеними до ПРД; організовує взаємодію з органами державної влади, навчальними закладами та громадськими організаціями з питань проведення профілактичної та виховної роботи серед дітей, організації навчального процесу; забезпечують організацію роботи з виконання покладених завдань щодо проведення індивідуальної профілактичної та виховної роботи з метою недопущення вчинення дітьми злочинів та правопорушень у майбутньому; проводять з дітьми інформаційно-просвітницьку роботу щодо здорового способу життя, профілактики інфекційних захворювань, у тому числі тих, що передаються статевим шляхом.

– *Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» від 19 грудня 2017 року № 1044*¹⁴ – регламентує основні завдання і повноваження підрозділів ювенальної превенції; особливості ведення профілактичного обліку дітей підрозділами ЮП; організацію заходів щодо встановлення місцезнаходження дитини, яка безвісти зникла; організацію роботи та здійснення заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них; основні напрями взаємодії з іншими уповноваженими органами та підрозділами НПУ, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами, міжнародними та громадськими організаціями.

2. Національна поліція як суб'єкт запобігання правопорушень дітей: організаційний аспект

«Сучасна державна політика, особливо у соціальній сфері, повинна бути зосереджена на створенні гідних умов життя та високого рівня добробуту не лише нинішнього, а й прийдешніх поколінь» – зазначає

¹³ Про організацію діяльності приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03 липня 2017 року № 560 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-17#Text>

¹⁴ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. Наказ Міністерства внутрішніх справ України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

М. Корнієнко¹⁵. Органи державної влади нашої держави повинні чітко усвідомлювати значимість проблем щодо причин та умов вчинення правопорушень дітьми та знаходити ефективні стратегії задля їх запобігання та протидії. Оскільки належне з'ясування проблем та прогалин в організаційно-правовому забезпеченні цієї сфери дозволить розробити та впровадити необхідні правові акти законодавства для кращого врегулювання питань з приводу профілактики у дитячому середовищі, підвищити рівень правової культури серед наймолодших українців та допомогти їм у подальшій соціалізації.

Л. Кривачук, М. Криштанович стверджують, що основними державними інституціями, які здійснюють превентивну роботу з неповнолітніми на регіональному та місцевому рівнях є: Управління превентивної діяльності Національної поліції (обласного рівня); служби у справах дітей обласних державних адміністрацій (на регіональному рівні); служби у справах дітей окружних державних адміністрацій (місцевий рівень); обласні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (на обласному рівні); Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (на місцевому рівні)¹⁶.

Погоджуємось з думкою Корнієнко М.В. та Сухаревою А.О., що особливого значення під час захисту прав дітей набуває діяльність підрозділів ювенальної превенції, як один з суб'єктів, який покликаний захищати права останніх. З'ясування особливостей повноважень підрозділів ЮП та деталізація організації роботи вищезазначених підрозділів видається актуальним та необхідним в умовах сьогодення та має пріоритет в адміністративно-правовій тематиці досліджень.¹⁷ Серед основних завдань, що здійснюють підрозділи ювенальної превенції є запобігання правопорушень серед дітей, що є стратегічно важливою складовою системи соціального захисту нашої держави.

Нам імпонує ствердження В.П. Капуляка, що основна мета превентивного виховання серед неповнолітніх це комплексний вплив на дитину, який спрямований на її фізичний, духовний, соціальний розвиток; корекцію та подолання антисоціальних та антиправових проявів у поведінці; подолання шкідливих звичок та формування

¹⁵ Корнієнко М.В. Сучасна парадигма протидії насильницьким злочинам щодо дітей: монограф. Одеса: Одеський. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 371 с.

¹⁶ Kryvachuk L., Kryshchanovych M. Profilaktyka przestepczosci nieletnich: aspekty organizacyjne, prawne i instytucjonalne. In: Bezpieczeństwo i ład społeczny, red. M. Gitling, A. Kawecki, I. Wojaszek, Wyd. Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska w Przemyślu, Przemysł 2018, s. 211-22

¹⁷ Корнієнко М.В., Сухарева А.О. Дотримання та захист прав дітей в умовах воєнного стану: роль поліцейських ювенальної превенції. *Південноукраїнський правничий часопис*. №3. 2023. С. 9-13.

навичок здорового способу життя; підвищення правової культури та правової освіти неповнолітніх. Превентивне виховання повинно бути спрямовано на створення умов для формування позитивних якостей дитини та соціально-психологічного розвитку; в залежності від потреб дитини – забезпечення реабілітації; об'єднання зусиль з іншими суб'єктами захисту прав дітей для проведення ефективної профілактичної діяльності¹⁸.

Під час воєнного стану здійснення профілактичної діяльності підрозділами ювенальної превенції дещо ускладнено, особливо на деокупованих територіях де більша кількість інформації щодо дітей, які раніше вчиняли правопорушення та схильні до вчинення правопорушення знижена. На окупованих територіях працівники ювенальної превенції взагалі втратили зв'язок з дітьми, які були взяті на профілактичний облік та знищені обліково-профілактичні справи таких дітей. Більшість дітей, які були взяті на профілактичний облік виїхали з території нашої держави та інформація щодо їх постійного місця проживання відсутня. Тому одним з пріоритетних завдань ювенальної превенції є пошук зниклих дітей, відновлення даних дітей, які стояли на профілактичному обліку та необхідність продовжити працювати з такими дітьми задля підвищення їх правової культури та правової свідомості.

Безперечно, війна впливає на поведінку неповнолітніх, тому особливістю роботи підрозділів ювенальної превенції є попередження зростання кількості дітей схильних до проявів неправомірної поведінки. Усі суб'єкти захисту прав дітей у тісній взаємодії з Національною поліцією повинні спрямувати свою роботу на соціальну реабілітацію та психологічну підтримку дітей, які постраждали від воєнних дій, що у подальшому позитивно вплине на морально-психологічний розвиток майбутнього покоління. Саме зараз органи державної і недержавної влади з урахуванням особливих умов, що виникають під час воєнного стану повинні адаптувати свою діяльність з урахуванням реалій сьогодення.

Звертаємо свою увагу на покращення діяльності Національної поліції у здійсненні профілактики правопорушень в дитячому середовищі:

– позитивним досвідом є співпраця з закладами освіти та громадськими організаціями щодо здійснення профілактики правопорушень (бажано проводити спільні лекції, тренінги, залучати дітей та громадськість до проведення спортивних, культурних заходів,

¹⁸ Капуляк В.П. Застосування заходів індивідуальної профілактики суб'єктами ювенальної превенції у роботі з неповнолітніми. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2023. С. 42-46.

відвідувати дітей у дитячих будинках та проводити просвітницькі заходи);

– запозичення досвіду міжнародних країн та підтримка міжнародного співробітництва (у період воєнного стану міжнародні партнери стали ще ближче до нашої країни, міжнародні організації допомагають правоохоронним органам ефективно запобігати правопорушенням, які вчинили діти);

– діяльність працівників поліції повинна бути спрямована на забезпечення захисту прав дітей, незалежно від того чи дитина постраждала, чи дитина вчинила правопорушення ставлення до неї повинно бути гуманне. Основною є не каральна функція щодо дитини, а виховна. Необхідно допомогти неповнолітньому стати на шлях виправлення;

– проведення систематичних бесід з батьками та відвідування дитини за місцем проживання (потрібно виявляти причини та умови вчинення правопорушень дітьми, батьки можуть надати інформацію про можливі причини, які спонукають їх дітей до вчинення правопорушення. Дорослі також можуть негативно впливати на дітей, що у подальшому призводить до вчинення протиправних вчинків останніми);

– сприяння у вирішенні проблем дитини: допомога у складних ситуаціях, в т.ч. сімейних конфліктах, домашньому насильстві; залучення відповідних органів (служби у справах дітей, охорони здоров'я) для надання необхідної допомоги (медичної, психологічної);

– необхідно прийняти на законодавчому рівні нормативно-правовий акт, який би регулював суспільні відносини щодо запобігання правопорушенням та деталізував роль та місце кожного суб'єкту у здійсненні превентивної діяльності. На сьогоднішній день існує тільки проект закону «Про профілактику правопорушень»;

– для покращення процесу проведення профілактичної роботи, важливо створити спеціально обладнані місця, де буде проходити робота з дітьми в комфортних для них умовах. Це підвищить ефективність впливу на дитину¹⁹.

ВИСНОВКИ

Отже, в умовах воєнного стану українська поліція зіштовхнулась з новою реальністю. Одразу постала низка актуальних та складних завдань, серед яких превенція правопорушень в дитячому середовищі.

¹⁹ Берендєєва А. І., Шилова І. М. Особливості здійснення профілактичної роботи підрозділами ювенальної превенції в умовах воєнного стану. Захист прав дитини в умовах військової агресії : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. м. Одеса. Видавництво «Юридика», 2023. С. 286-289.

Дійсно, Національна поліція має значний досвід у виявленні та реагуванні на правопорушення, які вчиняються дітьми, однак з перших днів війни виникла необхідність швидко змінювати свою діяльність з урахуванням реалій сьогодення. Війна змінила всіх, поліція повинна працювати з урахуванням загроз, які виникли в українському суспільстві. Підрозділи ювенальної превенції повинні покращувати свою діяльність та адаптуватись до умов воєнного часу особливо з питань превентивної діяльності, оскільки превенція є одним із найбільш розлогих напрямів роботи поліції.

Досвід набутий протягом багатьох років діяльності поліції, може бути використаний для розробки ефективних програм та стратегій профілактики правопорушень серед дітей та створення безпечного середовища для ефективного розвитку молодого покоління. Зменшити прояви протиправної поведінки в дитячому середовищі можливо досягти лише шляхом об'єднання зусиль правоохоронних органів з іншими державними суб'єктами захисту прав дітей та громадськістю. Особливу увагу необхідно звертати на деокуповані території, здійснювати в цих регіонах ефективні практики співпраці між поліцією та громадськістю у напрямку запобігання правопорушенням серед дітей та відновлення інформації про дітей, які раніше вже стояли на профілактичному обліку.

АНОТАЦІЯ

До повномасштабного вторгнення превентивна діяльність Національної поліції здійснювалась у звичних, стабільних для суспільства умовах. Динаміка правопорушень, причини та умови їх вчинення були прогнозовані та контрольовані. За таких обставин, враховуючи існування проблем у превентивній діяльності, здійснювати профілактику правопорушень значно простіше. Реалії сьогодення – жорстока війна, яка змінила кожного українця, незалежно від віку. Національна поліція з перших днів війни переглянула свої засади та вдосконалює підходи до здійснення превентивної діяльності з урахуванням актуальних факторів воєнного стану.

Враховуючи збільшення функціонального навантаження на поліцію, захист прав дітей має пріоритетне значення з-поміж інших завдань поліції незважаючи на тиск війни. Правопорушення дітьми вчиняються завжди. Хаос війни створює сприятливі умови для порушення законності та уникнення покарання. Тому, для підтримання засад правової держави, необхідно враховувати усі складнощі під час здійснення превентивної діяльності в дитячому середовищі.

Література

1. Статистика. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. URL <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>

2. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 07.08.2018 №1/9-486. Інформаційні матеріали про деякі питання організації в закладах освіти виховної роботи щодо безпеки й благополуччя дитини. URL: <http://www.kharkivosvita.net.ua/news/6685>

3. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91 Режим доступу: URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 11.09.2024).

4. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. URL <https://www.unodc.org/pdf/rddb/CCPCJ/1985/A-RES-40-34.pdf>

5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 року. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

6. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules). URL <https://www.ohchr.org/en/instrumentsmechanisms/instruments/united-nations-standard-minimum-rules-administrationjuvenile>

7. Капуляк В.П. Дис. д.ф. 12.00.07. Правове та організаційне забезпечення запобігання правопорушенням, що вчиняються дітьми. Одеса. 2024. С. 203.

8. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 17 листопада 2010 року. URL <https://rm.coe.int/16804c2188>

9. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей. Закон України від 24 січня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.

10. *Про охорону дитинства*. Закон України від 26 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 30, ст.142.

11. Про Національну поліцію. Закон України від 02 липня 2015 року. *Відомості Верховної Ради України*, 2015, № 40-41, ст.379

12. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 року № 585 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>

13. Про організацію діяльності приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України. Наказ Міністерства

внутрішніх справ України від 03 липня 2017 року № 560
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-17#Text>

14. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. Наказ Міністерства внутрішніх справ України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

15. Корнієнко М.В. Сучасна парадигма протидії насильницьким злочинам щодо дітей: монограф. Одеса: Одеський. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 371 с.

16. Kryvachuk L., Kryshtanovych M. Profilaktyka przestepczosci nieletnich: aspekty organizacyjne, prawne i instytucjonalne. In: Bezpieczeństwo i ład społeczny, red. M. Gitling, A. Kawecki, I. Wojaszek, Wyd. Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska w Przemyślu, Przemysl 2018, s. 211-22

17. Корнінко М.В., Сухарева А.О. Дотримання та захист прав дітей в умовах воєнного стану: роль поліцейських ювенальної превенції. *Південноукраїнський правничий часопис*. №3. 2023. С. 9-13.

18. Капуляк В.П. Застосування заходів індивідуальної профілактики суб'єктами ювенальної превенції у роботі з неповнолітніми. *Південноукраїнський правничий часопис*. №3. 2023. С. 42-46.

19. Берендєєва А. І., Шилова І. М. Особливості здійснення профілактичної роботи підрозділами ювенальної превенції в умовах воєнного стану. Захист прав дитини в умовах військової агресії : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. м. Одеса. Видавництво «Юридика», 2023. С. 286-289.

Інформація про автора:

Волошанівська Тетяна Володимирівна

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу міжнародного співробітництва
Одеського державного університету внутрішніх справ.
вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65000, Україна

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ганенко І. С.

ВСТУП

Розвиток технологій, поява нових видів зброї та методів ведення бойових дій значно впливають на кількість жертв серед цивільного населення, в т.ч. жертв серед дітей. За даними Дитячого фонду ООН (UNICEF) понад 1 млрд. дітей проживають на територіях, які зазнали впливу збройних конфліктів, зокрема, в Сирії, Ємені, Афганістані, Сомалі, ЦАР, Південному Судані, Ізраїлі, Палестині, М'янмі, Україні та ін. (рис. 1). Як зауважують І.М. Риженко та І.С. Єленич «за останні десятиріччя в ході збройних конфліктів та воєнного протистояння загинуло близько 2 млн. дітей, зазнали тяжких ушкоджень здоров'я – 12 млн. дітей, біля 300 тис. дітей безпосередньо брали участь у збройних конфліктах на боці урядових чи недержавних збройних утворень»¹.

Рис. 1. Мапа збройних конфліктів у 2016-2023 рр. (з відкритих джерел, за матеріалами сайту 24Канал https://24tv.ua/viuni-sviti-2023-2024-karta-konfliktiv-koli-zakinchatsya-de-yak_n2460565)

¹ Риженко І.М., Єленич І.С. Порушення прав дітей під час російсько-української війни. Правова позиція, № 1 (42), 2024.С. 69. DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-1.13> URL: <https://www.legalposition.umsf.in.ua/archive/2024/1/15.pdf> (дата звернення: 26.05.2024 р.)

В Україні з моменту тимчасової окупації рф АР Крим та частини Донецької і Луганської областей станом на 30.04.2021 р. в ході збройного протистояння загинуло 152 дитини, 146 дітей було поранено². З початку повномасштабного вторгнення росії на територію України за даними сайту «Діти війни» (який враховує дані Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора України, Національного інформаційного бюро та відкритих джерел рф) станом на кінець квітня 2024 р. 537 дітей загинуло, 1275 дітей зазнали поранення, 14 дітей стали жертвами сексуального насильства, 2067 дітей зникло безвісти, 19 546 дітей було депортовано та/або примусово переміщено на територію рф чи тимчасово окуповані країною-агресором українські території³. Станом на осінь 2023 р. кількість дітей, які мають статус внутрішньо переміщених осіб (далі – діти-ВПО) становить 1 071 6658, з них: 403 дітей без супроводу, 1 233 дітей позбавлених батьківського піклування, 7 863 дітей з інвалідністю, 766 – дітей-сиріт. З них, 77% стали свідками обстрілів, 73% перебували у сховищах, 30 % зазнали окупації, 4 % пройшли через російські фільтраційні табори, 8 % голодували та страждали від відсутності доступу до питної води⁴.

За даними ООН на кінець 2023 р. 6,33 млн. Українців покинули Україну через війну, а за даними Євростату у країнах ЄС статус тимчасово захисту отримали 4 240 000 українців, 33,4 % від загальної кількості біженців складають діти. Слід зауважити, що точних статистичних даних навести неможливо, оскільки не враховуються показники кількості українських біженців в Великобританії, Канаді, США, Туреччині, Норвегії, Швейцарії, а також, окремі країни дозволяють перебування дітей без реєстрації (наприклад, Франція)⁵.

Отже, слід зауважити, що значна кількість українських дітей в ході російсько-української війни зазнала порушення таких прав, як: право на життя та здоров'я, право на освіту, право на сім'ю, правом на повагу до честі та гідності, право на безпечне для життя та навчання середовище, право на розвиток, право на громадянство, право на індивідуальність та

² Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. Музей воєнного дитинства. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/> (дата звернення: 04.04.2024 р.)

³ Діти війни URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 30.04.2024 р.)

⁴ Юшкевич О. Права дітей, що мають статус внутрішньо переміщеної особи. HIGHER SCHOOL OF ADVOCACY. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/prava-ditei-shho-maiut-status-vnutrisnyu-peremishhenoyi-osobi> (дата звернення: 02.04.2024 р.)

⁵ Агаркова Н. Скільки українських дітей за кордоном: понад мільйон дошкільнят та мільйон школярів. PROUKRAINU.BLESK.CZ. URL: (<https://proukrainu.blesk.cz/skilky-ukrainskykh-ditei-za-kordonom-ponad-milion-doshkilniat-ta-milion-shkoliariv/>) (дата звернення: 03.04.2024 р.)

національну самоідентичність, право на особисту недоторканість, право знати своїх батьків, право перебувати в громаді, право на захист від жорстокого поводження та насильства тощо.⁶

Попри обмеження ряду конституційних прав та свобод людини і громадянина у зв'язку із введенням воєнного стану в Україні (зокрема, обмеження права на недоторканність житла, права на таємницю листування, недоторканність особистого і сімейного життя, права на свободу пересування і вільний вибір місця проживання та ін.⁷) особливого значення набуває питання захисту прав дітей, як найбільш вразливої категорії населення в умовах збройного конфлікту, адже як зауважив заступник виконавчого директора ЮНІСЕФ Омара Абді на засіданні Ради Безпеки ООН з питань підтримки миру та безпеки в Україні «війна в Україні, як і всі війни, є кризою у сфері захисту дітей та прав дитини»⁸.

1. Національне законодавство України щодо захисту прав дітей в умовах воєнного стану

Національне законодавство виступає важливою складовою правової системи захисту прав дітей в зонах збройних конфліктів та включає в себе НПА загального характеру, які врегульовують питання введення воєнного стану в країні та захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту, та спеціалізовані НПА які спрямовані саме на захисті прав дітей в умовах воєнного стану.⁹

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» закріплює положення у відповідності до якого воєнний стан «вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу,

⁶ Шкута О.О. Громадський контроль за дотриманням прав засуджених до позбавлення волі. Юридичний бюлетень. 2023. № 28. С. 135–139. <https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/85b6ebb0-f3f5-4b94-a1df-a1e565e72b66/download>

⁷ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#top> (дата звернення: 21.05.2024 р.)

⁸ Дітям в Україні потрібно, щоб ця війна припинилася, адже вона ставить під загрозу їхнє майбутнє. UNICEF Україна. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/children-ukraine-need-end-war> (дата звернення: 10.04.2024 р.)

⁹ Шкута О. О. Деякі питання діяльності спостережної комісії як складової соціального партнерства пенітенціарної системи України. *Право і суспільство* : наук. журнал. 2016. № 3. С. 177–182. [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21IID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP meta&C21COM=S&2 S21P03=FILA=&2 S21STR=Pis_2016_3\(1\)_35](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21IID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP meta&C21COM=S&2 S21P03=FILA=&2 S21STR=Pis_2016_3(1)_35)

небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності»¹⁰, так, Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» введено воєнний стан з 24.02.2022 р. терміном на 90 діб з подальшим його продовженням¹¹. Виходячи з норм зауважених нормативно-правових актів підставами введення воєнного стану є збройна агресія проти України, загроза збройного нападу та/або загроза національній безпеці. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України 24.02.2022 р. – це акт агресії, який зумовив введення воєнного стану на території України, хоча фактичне воєнне протистояння у формі воєнного конфлікту між Росією та Україною розпочалося у 2014 р. з моменту тимчасової окупації АР Крими та частини Донецької і Луганської областей (слід зауважити, тільки у 2018 р. після агресії прикордонних кораблів РФ у Керченській протоці проти кораблів ВМС України було введено воєнний стан у 10 областях України на період з 26.11.2018 р. по 26.12.2018 р. – Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 листопада 2018 року «Щодо надзвичайних заходів із забезпечення державного суверенітету і незалежності України та введення воєнного стану в Україні»»¹²).

Ст. 1 Закону України «Про національну безпеку» визначає, що основними видами воєнного конфлікту є війна (у відповідності до положень Конвенції про відкриття військових дій стан війни передбачає попереднє та однозначне попередження, яке має форму обґрунтованого оголошення війни або форму ультиматуму з умовним оголошенням війни¹³) та збройний конфлікт (ч. 7 ст. 1 даного закону «збройний конфлікт – збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт)»¹⁴). Враховуючи

¹⁰ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 15.05.2024 р.)

¹¹ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#top> (дата звернення: 21.05.2024 р.)

¹² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 листопада 2018 року «Щодо надзвичайних заходів із забезпечення державного суверенітету і незалежності України та введення воєнного стану в Україні»: Указ Президента України від 26.11.2018 р. № 390/2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390/2018#Text> (дата звернення: 15.05.2024 р.)

¹³ Конвенція про відкриття військових дій від 18.10.1917 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/141186__547608 (дата звернення: 12.04.2024 р.)

¹⁴ Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 11.04.2024 р.)

зауважене та той факт, що ні Україна, ні рф не оголосили стан війни є підстави формально охарактеризувати фактичну гібридну війну росії проти Української держави збройним конфліктом, тому в межах даного дослідження ми будемо використовувати поняття «збройний конфлікт» та «фактична російсько-українська війна»¹⁵.

Закон України «Про охорону дитинства» визначає охорону дитинства в Україні як «стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини»¹⁶. Положення даного закону встановлює заборону будь якої форми участі та/або використання дітей у збройних конфліктах та воєнних діях, залучення та/або втягнення дітей до протизаконних воєнізованих та збройних формувань, а також визначає правовий статус дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, дітей, які постраждали від сексуального насильства або стали його свідками (очевидцями), дітей-біженців та дітей, які потребують додаткового або тимчасового захисту¹⁷.

Зокрема, ст. 30-32 Закону України «Про охорону дитинства» визначають обов'язок держави щодо дітей в зоні воєнних дій та збройних конфліктів:

- вжиття заходів щодо возз'єднання дітей з сім'єю;
- запобігання незаконному переміщенню, розшук та повернення незаконно переміщених дітей до України,;
- надання допомоги та підтримки дітям в залежності від віку, сприяння реалізації їх прав, включаючи право на освіту, медичну допомогу та інші соціальні послуги;
- відселення дітей із зони конфлікту в безпечні райони разом із батьками або законними представниками;
- забезпечення законного представництва під час евакуації;

¹⁵ Shkuta, O., Leheza, Y., Telelym, I., Anosienkov, A., & Yaroshak, O. (2024). National Security in the Conditions of the Russia-Ukraine War: Legal Regulation and Islamic Law Perspectives. *Al-Ahkam*, 34(1), 99-120 <https://doi.org/10.21580/ahkam.2024.34.1.20413>

¹⁶ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 12.04.2024 р.)

¹⁷ Shkuta, Oleh, Tarasenko, Oleksandr, Shvets, Dmytro. Legal Regulation of Access to Justice in Cases Related to the Protection of the Rights of Military Officers and Conscript During the Conditions of Martial State in Ukraine. *Law of Justice Journal*. 38 (2). 2024. 6-21. DOI: 10.5335/rjd.v38i2.15920

– створення умов для медичної, психологічної, педагогічної реабілітації та соціальної реінтеграції дітей, які постраждали від воєнних дій і збройних конфліктів;

– влаштування дітей-біженців та діти, які потребують додаткового або тимчасового захисту або розлучені із сім'ями у відповідні дитячі заклади або сім'ї¹⁸.

Права дітей-ВПО закріплені в положеннях Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який встановлює «гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб»¹⁹ та закріплює такі права дітей-ВПО як: право на захист від примусового внутрішнього переміщення або примусового повернення до місця проживання, право взяття на облік ВПО, право на отримання документів, які посвідчують особу та підтверджують статус ВПО, право на соціальний захист, право на забезпечення допоміжними засобами реабілітації, право на безкоштовне харчування під час навчання, право на єдність родини, право на заборону дискримінації дітей-ВПО та ін.²⁰.

Актуальним наразі залишається реалізація права дітей на освіту в умовах воєнного стану, зокрема, в ході фактичної російсько-української війни 3428 освітніх закладів пошкоджено в результаті обстрілів та бомбардувань, 365 освітніх закладів знищено, з них найбільша кількість закладів зазнали руйнування в зоні бойових дій та прифронтових територіях (в Харківській, Донецькій, Луганській, Херсонській, Миколаївській, Чернігівській та Сумській обл.)²¹. Ще до повномасштабного вторгнення РФ на українські території у 2019 р. Україна приєдналася до Safe Schools Declaration (Декларації про безпеку шкіл), яка є міждержавною політичною угодою, спрямованою на:

– захист освітніх закладів, учнів та педагогів від нападів під час збройних конфліктів;

– забезпечення безпеки шкіл та збереженні їх як місць навчання, а не об'єктів військових дій;

– підтримку права на освіту в т.ч. в умовах збройного конфлікту;

¹⁸ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 12.04.2024 р.)

¹⁹ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 11.04.2024 р.)

²⁰ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 11.04.2024 р.)

²¹ 7 мільйонів дітей війни в Україні. URL: <https://saveschools.in.ua/> (дата звернення: 11.04.2024 р.)

– відновлення освітнього процесу у постраждалих від конфліктів районах;

– підтримку та зміцнення стандартів міжнародного гуманітарного права, які регулюють захист освіти під час збройних конфліктів²².

У 2021 р. Кабінетом Міністрів України затверджено план заходів щодо реалізації Safe Schools Declaration, який визначає такі основні блоки:

- 1) запровадження системи моніторингу нападів на заклади освіти;
- 2) захист закладів освіти від нападів, їх відновлення у випадку нанесення пошкодження;
- 3) забезпечення безперервності навчання;
- 4) впровадження підходів кризової педагогіки;
- 5) забезпечення системності підходів до захисту освіти в умовах збройного конфлікту;
- 6) просвітницькі та інформаційні заходи щодо положень Декларації та її вказівок²³.

Слід зауважити, що неготовність держави та українського суспільства в умовах тимчасової окупації АР Крим та ОРДЛО до повномасштабного вторгнення РФ у 2022 р. відобразилася і на системі національного законодавства щодо захисту дітей в умовах воєнного стану, що в свою чергу вплинуло на механізм захисту прав дітей в даній сфері. Серед недоліків механізму захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту можна визначити наступні:

– недостатній рівень та/або несвоєчасна імплементація норм міжнародного права;

– правові колізії в системі нормативно-правових актів, які регулюють захист прав дітей в умовах збройного конфлікту, що призводить до неузгодженості дій різних органів влади та ускладнює надання допомоги дітям;

– брак фінансово-матеріальних та організаційних ресурсів, недостатня підготовка кадрів для ефективного захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту;

– відсутність чітких процедур щодо повернення дітей, які були незаконно вивезені за кордон та на тимчасово окуповані українські території через збройний конфлікт;

²² 19. Декларація про безпеку шкіл. URL: https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_safe_schools_declaration_ukrainian.pdf (дата звернення: 01.04.2024 р.)

²³ Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 р. № 898-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.04.2024 р.)

– наявні механізми соціальної, психологічної та реабілітаційної допомоги дітям, які постраждали від збройного конфлікту, характеризуються відсутністю системного підходу до реабілітації та соціальної інтеграції таких дітей тощо.

2. Міжнародно-правові акти щодо захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту

На міжнародному рівні розроблено низку особливих стандартів та норм захисту дітей в умовах збройного конфлікту враховуючи потребу розвитку дітей та їх вразливість. До основних міжнародно-правових актів в цій сфері можна віднести: Конвенцію ООН про права дитини (1989 р.), Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000 р.), Женевські конвенції про захист жертв війни (1949 р.), Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977 р., 2005 р.), Конвенція міжнародної організації праці №182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999 р.), Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002 р.), відповідні Резолюції Ради Безпеки ООН та ін.

Основоположними міжнародними нормативними актами в сфері захисту цивільного населення під час збройного конфлікту є Женевські конвенції (1949 р.) та Додаткові протоколи до них (1977 р., 2005 р.), які стали продовженням норм закріплених в Гаазькій конвенції (1899 р., 1907 р.) та Конвенція підписаних в Женеві (1864 р., 1906 р., 1929 р.). Так, Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них забороняють вербування та використання дітей у збройних конфліктах, напади на школи та лікарні, сексуальне насильство проти дітей, викрадення, депортацію і примусове переселення дітей, перешкоджання наданню гуманітарної допомоги дітям, жорстоке поводження, застосування тортур та насильства до дітей-військовополонених які потрапили у полон під час збройного конфлікту. Наприклад, ст. 77 «Заходи захисту дітей» Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. визначає, що «Діти користуються особливою повагою, і їм забезпечується захист від будь-якого роду непристойних посягань. Сторони, що перебувають у конфлікті, забезпечують захист і допомогу, які їм потрібні з огляду на їх вік або з будь-якої іншої причини»²⁴.

²⁴ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977р.: ООН від 08.06. 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199?find=1&text=%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5#Text (дата звернення: 12.04.2024 р.)

Декларація прав дитини, яка була прийнята ГА ООН у 1959 р., визначила 10 принципів захисту прав дитини, які визначають права та потреби дітей, включаючи їх захист під час надзвичайних ситуацій (таких як війни і збройні конфлікти) та залишаються основоположними у визначенні міжнародні стандарти (зокрема, Конвенції ООН про права дитини, Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них), яких мають дотримуватися учасники міжнародних відносин. Серед даних принципів слід відзначити актуальність в сфері захисту прав дітей під час збройного конфлікту принципу 2 («Дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності»²⁵) та принципу 9 («Дитина має бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі»²⁶). Слід зауважити, що багато держав, зокрема Україна, використовують принципи Декларації як основу для розробки національного законодавства та політик, спрямованих на захист дітей під час збройних конфліктів, що сприяє гармонізації національних правових систем із міжнародними стандартами і підвищує рівень захисту дітей.

Міжнародний механізм захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів ґрунтується на нормах Конвенція ООН про права дитини, 1989 р., (далі – Конвенція) норми якої є обов'язковими для країн, які її ратифікували (Конвенція ратифікована Верховною Радою України 27.02.1991 р.). Преамбула Конвенції містить положення у відповідності до якого «дитина має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві та вихована в дусі ідеалів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, і особливо в дусі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності і солідарності»²⁷. Конвенція закріпила положення у відповідності до якого держави-учасниці зобов'язані поважати норми міжнародного гуманітарного права, які застосовуються в умовах збройного конфлікту.

Слід зауважити, що в Україні була розроблена та сформована Концепція Державної соціальної програми «Національний план дій

²⁵ Декларація прав дитини: ГА ООН від 20.10.1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 12.04.2024 р.)

²⁶ Декларація прав дитини: ГА ООН від 20.10.1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 12.04.2024 р.)

²⁷ Конвенція ООН з прав дитини: Організація Об'єднаних Націй (ООН) від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021?find=1&text=%D0%B4%D1%83%D1%81%D1%96#w1_1 (дата звернення: 25.05.2024 р.)

щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 р. № 230-р) в якій зауважено, що збройний конфлікт негативно вплинув на життя дітей, а тому одним із пріоритетів реалізації Програми є забезпечення захисту прав та інтересів дітей в умовах збройного конфлікту, дітей які перебувають в зоні конфлікту та/або постраждали під час нього²⁸.

У відповідності до ст.43 Конвенції «з метою розгляду прогресу, досягнутого Державами-учасницями щодо виконання зобов'язань, взятих згідно з цією Конвенцією, засновується Комітет по правах дитини»²⁹, на який покладено повноваження щодо моніторингу виконання Конвенції та протоколів, розгляд індивідуальних скарг, проведення тематичних досліджень, тлумачення положень Конвенції, співпраця з іншими органами ООН, міжнародними, регіональними та громадськими організаціями, вжиття заходів в надзвичайних ситуаціях, розробка рекомендації для держав. Так, щодо стану дотримання положень Конвенції держави-учасниці раз у п'ять років звітують перед Комітетом ООН з прав дитини, який на основі отриманих даних проводить експертну оцінку звіту та готує рекомендації для кожної держави в цій сфері³⁰. Так, 30.08.2022 р. Україна звітувала в Комітеті ООН з прав дитини щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини. Поряд з урядовим звітом було подано «Альтернативний звіт щодо дотримання Україною положень Конвенції ООН про права дитини за період 2011 по 2020 р.», який підготували 34 українські та міжнародні неурядові організації³¹. Звіт містить результати дослідження стану захисту прав дітей в Україні, в т.ч. і в умовах воєнного стану, в період з 24.02.2022 р. по 15.08.2022 р.³² Зокрема, у звіті відображено аналіз

²⁸ Концепція Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 р. №230-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 27.04.2024 р.)

²⁹ Конвенція ООН з прав дитини: Організація Об'єднаних Націй (ООН) від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021?find=1&text=%D0%B4%D1%83%D1%81%D1%96#w1_1 (дата звернення: 25.05.2024 р.)

³⁰ Ніколайчук С. Захист прав дітей в умовах воєнного стану: проблеми теорії та практики. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 4. С. 95. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-94-105

³¹ Участь в звіті в Комітеті ООН з прав дитини про реалізацію Конвенції про права дитини. *СОС Дитячі містечка*. URL: <https://sos-ukraine.org/novyny/uchast-v-zviti-v-komiteti-onn-pro-realizatsiyu-konventsii-pro-prava-dytyny/> (дата звернення: 12.04.2024 р.)

³² Шкута О.О. Проблеми забезпечення безпеки засуджених в місцях несвободи України в умовах воєнного стану. Науковий вісник Херсонського державного університету : зб. наук. пр. 2022. Випуск 2 (Серія «Юридичні науки»). С. 36–39. <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/download/354/329>

наступних фактів порушення прав дитини в умовах збройного конфлікту:

- факти воєнних злочинів представників російської армії проти дітей та родин із дітьми;
- факти перебування дітей під обстрілами, бомбардуванням, в окупації, евакуаційних колонах, фільтраційних таборах;
- відсутність офіційно встановлених евакуаційних маршрутів з окремих зон бойових дій, випадки ненадання засобів евакуації державними органами та органами місцевого самоврядування;
- псевдо-деїституціалізація дітей, які на момент повномасштабного вторгнення перебували в закладах інституційного порядку;
- непристосованість евакуаційних маршрутів та транспорту, бомбосховищ і укриттів для потреб дітей з інвалідністю тощо³³.

Як же зауважувалося нами, на основі аналізу поданого звіту Комітет ООН з прав дитини готує відповідні висновки та рекомендації. Зокрема, Заключні рекомендації Комітету з прав дитини ООН за результатами розгляду Доповіді українського уряду щодо стану реалізації в Україні Конвенції ООН з прав дитини у 2011 р. містять зауваження у відповідності до якого «Комітет нагадує державі-учасниці про те, що ці Заклучні зауваження необхідно розглядати разом із затвердженими Заклучними зауваженнями до першої доповіді держави-учасниці відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (CRC/C/OPAC/UKR/CO/1, 2011)»³⁴. Отже, наступним фундаментальним міжнародним нормативно-правовим актом захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів є Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини, 2000 р. (далі – Факультативний договір). Зокрема, держави-учасниці Факультативного протоколу виражають стурбованість щодо пагубного та широкомасштабного впливу збройних конфліктів на дітей та їх довгострокових наслідків для міцного миру, безпеки та розвитку³⁵.

³³ Участь в звіті в Комітеті ООН з прав дитини про реалізацію Конвенції про права дитини. СОС Дитячі містечка. URL: <https://sos-ukraine.org/novyny/uchast-v-zviti-v-komiteti-oon-pro-realizatsiyu-konventsii-pro-prava-dytyny/> (дата звернення: 12.04.2024 р.)

³⁴ Заклучні рекомендації Комітету з прав дитини ООН. КОМІТЕТ З ПРАВ ДИТИНИ. П'ятдесят шоста сесія. РОЗГЛЯД ДОПОВІДЕЙ, ПОДАНИХ ДЕРЖАВАМИ-УЧАСНИЦЯМИ ВІДПОВІДНО ДО СТАТТІ 44 КОНВЕНЦІЇ. URL: <https://postup.lg.ua/zaklyuchni-rekomendaciyi-komitetu-z-prav-ditini-oon> (дата звернення: 15.05.2024 р.)

³⁵ Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Генеральною Асамблеєю ООН 25.05.2000 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/217026__217091 (дата звернення: 20.05.2024 р.)

Положення Факультативного протоколу визначають такі ключові аспекти захисту прав дитини у збройних конфліктах, як:

- особи молодше 18 років не повинні брати безпосередньої участі у військових діях (стаття 1);
- особи, які не досягли 18-річного віку не підлягають обов'язковому призову до збройних сил (стаття 2);
- мінімальний вік для добровільної безпосередньої участі у воєнних діях становить 15 років (стаття 3);
- криміналізація діяння примусового вербування осіб, які не досягли 18 років до збройних сил відмінних від збройних сил держави;
- обов'язок надання допомоги дітям, які були завербовані або використовувалися у військових діях, зокрема, у вигляді фізичної та психічної реабілітації, соціальна інтеграції, в т.ч. в межах міжнародної співпраці (стаття 6,7) та ін.³⁶.

Особливого значення для захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів має Декларація про захист жінок і дітей в особливих обставинах і під час збройних конфліктів, яка спрямована на гарантування прав цивільного населення та посилення захисту найбільш вразливих груп населення (жінок та дітей) у надзвичайних ситуаціях та під час збройних конфліктів. Декларація слугує основою для міжнародного тиску на держави, що беруть участь у збройних конфліктах, закликаючи їх забезпечувати захист дітей і утримуватися від дій, що загрожують їхньому життю і добробуту під час збройного конфлікту, надає орієнтири для розробки національних законодавчих і політичних заходів, спрямованих на захист прав дітей у конфліктах, підтримує і зміцнює положення Женевських конвенцій і протоколів, наголошуючи на необхідності дотримання гуманітарного права в умовах збройних конфліктів³⁷.

Серед Резолюцій ГА ООН спрямованих на захист цивільного населення в умовах збройного конфлікту, в т.ч. можна виділити наступні:

1. Резолюція № S/RES/1261 від 25.08.1999 р. – містить засудження вербування та використання дітей у збройних конфліктах, а також заклик до всіх сторін конфлікту забезпечити захист дітей від посягання на їх життя, сексуального насильства та залучення до бойових дій.

³⁶ Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Генеральною Асамблеєю ООН 25.05.2000 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/217026__217091 (дата звернення: 20.05.2024 р.)

³⁷ Декларація про захист жінок і дітей в особливих обставинах і під час збройних конфліктів. URL: ООН 14.12.1974 р. https://zakononline.com.ua/documents/show/169632__169632 (дата звернення: 13.05.2024 р.)

2. Резолюція № S/RES/1379 від 20.11.2001 р. – включає заклик до всіх держав припинити викрадення та використання дітей у збройних конфліктах, а також запроваджує механізм моніторингу та звітності щодо таких порушень.

3. Резолюція № S/RES/1882 від 04.08.2009 р. – визначає сексуальне насильство та вбивство дітей як серйозні порушення міжнародного права і закликає до посилення заходів щодо захисту дітей у конфліктних ситуаціях.

4. Резолюція № S/RES/1998 від 12.07.2011 р. – розширює визначення серйозних порушень, включаючи напади на школи та лікарні під час збройних конфліктів, що підлягають моніторингу та звітності в рамках міжнародних зобов'язань.

5. Резолюцію № A/RES/68/262 27.03.2014 р. – містить вітання зусиль ООН, ОБСЄ та ін. міжнародних і регіональних організацій в сфері наданні допомоги у захисті прав громадян в Україні, в т.ч. дітей.

6. Резолюція S/RES/2225 (2015) від 18.06. 2015 р. – виражає глибоку стурбованість щодо використання шкіл у військових цілях, що ставить під загрозу безпеку дітей та містить положення про викрадення дітей, як окрему форму порушення прав дітей у конфліктах, підкреслюючи необхідність вжиття заходів для їхнього звільнення та захисту³⁸ та ін.

ВИСНОВКИ

Національне законодавство України забезпечує правовий захист дітей в умовах збройного конфлікту, включаючи нормативно-правові акти загального характеру (Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» та ін.), які загалом регулюють питання введення воєнного стану, захисту цивільного населення та нормативно-правові акти спеціалізованого характеру (Закон України «Про охорону дитинства» та ін.), які встановлюють конкретні заходи для захисту прав дітей, включаючи заборону їх участі у збройних конфліктах та забезпечення соціального захисту, реабілітації та безпеки під час дії воєнного стану. Національне законодавство стикається з певними викликами в умовах воєнного стану та характеризується рядом недоліків (наявністю правових колізій, недостатнім рівнем імплементації міжнародних норм, браком ресурсів і неналежною підготовкою кадрів для ефективного захисту прав дітей), подолання яких зобов'язує державу удосконалювати наявні правові механізми для гарантування безпеки, соціального захисту та реабілітації дітей, які постраждали від

³⁸ Резолюції. Генеральна Асамблея ООН. URL: <https://www.un.org/ru/ga/documents/gares.shtml> (дата звернення: 19.05.2024 р.)

збройного конфлікту, забезпечуючи їхнє право на життя, освіту, здоров'я та особисту безпеку.

Міжнародно-правовий захист прав дітей в умовах збройного конфлікту базується на низці нормативних актів, які встановлюють спеціальні стандарти і норми для захисту дітей в цій сфері (Конвенції ООН про права дитини та її Факультативному протоколі щодо участі дітей у збройних конфліктах, Женевських конвенціях про захист жертв війни з додатковими протоколами та ін.), які забороняють вербування дітей, захищають їх від насильства та гарантують право на гуманітарну допомогу та ін. На основі цих міжнародних документів Україна, адаптує своє національне законодавство для посилення захисту дітей у збройних конфліктах (зокрема, на основі Конвенції ООН про права дитини розроблено Національний план дій для захисту дітей під час збройних конфліктів), що є особливо актуальним в умовах фактичної російсько-української війни.

АНОТАЦІЯ

Даний розділ колективної монографії містить дослідження нормативно-правова основа захисту прав дітей в умовах воєнного стану. В ньому відображено статистичні данні щодо кількості та категорій дітей, які постраждали від збройного конфлікту між рф та Україною 2014-20024 рр. Узагальнено перелік прав дітей, які порушено в ході фактичної російсько-української війни. Проаналізовано національне законодавство України щодо захисту прав дітей в умовах воєнного стану та визначено ряд недоліків механізму захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту. Виокремлено низку міжнародно-правові акти щодо захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту та зауважено їх роль у даній сфері. Систематизовано ключеві аспекти окремих міжнародно-правових актів в сфері захисту прав дитини в збройних конфліктах. Узагальнено положення щодо національного законодавства України та міжнародно-правового захисту прав дітей в умовах воєнного стану та під час збройного конфлікту.

Література

1. Риженко І.М., Єленич І.С. Порушення прав дітей під час російсько-української війни . *Правова позиція*, № 1 (42), 2024.С. 69-72. DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-1.13> URL: <https://www.legalposition.umsf.in.ua/archive/2024/1/15.pdf> (дата звернення: 26.08.2024 р.)
2. Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. Музей воєнного дитинства. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/> (дата звернення: 04.08.2024 р.)

3. Діти війни URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 30.08.2024 р.)

4. Юшкевич О. Права дітей, що мають статус внутрішньо переміщеної особи. *HIGHER SCHOOL OF ADVOCACY*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/prava-ditei-shho-maiut-status-vnutrisnyo-peremishhenoyi-osobi> (дата звернення: 02.08.2024 р.)

5. Агаркова Н. Скільки українських дітей за кордоном: понад мільйон дошкільнят та мільйон школярів. *PROUKRAINU.BLESK.CZ*. URL: (<https://proukrainu.blesk.cz/skilky-ukrainskykh-ditei-za-kordonom-ponad-milion-doshkilniat-ta-milion-shkoliariv/>) (дата звернення: 03.08.2024 р.)

6. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#top> (дата звернення: 21.08.2024 р.)

7. Дітям в Україні потрібно, щоб ця війна припинилася, адже вона ставить під загрозу їхнє майбутнє. UNICEF Україна. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/children-ukraine-need-end-war> (дата звернення: 10.08.2024 р.)

8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 15.08.2024 р.)

9. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#top> (дата звернення: 21.08.2024 р.)

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 листопада 2018 року «Щодо надзвичайних заходів із забезпечення державного суверенітету і незалежності України та введення воєнного стану в Україні»: Указ Президента України від 26.11.2018 р. № 390/2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390/2018#Text> (дата звернення: 15.08.2024 р.)

11. Конвенція про відкриття військових дій від 18.10.1017 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/141186__547608 (дата звернення: 12.08.2024 р.)

12. Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 11.08.2024 р.)

13. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 12.08.2024 р.)

14. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 11.08.2024 р.)

15. 7 мільйонів дітей війни в Україні. URL: <https://saveschools.in.ua/> (дата звернення: 11.08.2024 р.)

16. Декларація про безпеку шкіл. URL: https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_safe_schools_declaration_ukrainian.pdf (дата звернення: 01.08.2024 р.)

17. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977р.: ООН від 08.06. 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199?find=1&text=%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5#Text (дата звернення: 12.08.2024 р.)

18. Декларація прав дитини: ГА ООН від 20.10.1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 12.04.2024 р.)

19. Конвенція ООН з прав дитини: Організація Об'єднаних Націй (ООН) від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021?find=1&text=%D0%B4%D1%83%D1%81%D1%96#w1_1 (дата звернення: 25.08.2024 р.)

20. Концепція Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 р. №230-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 27.08.2024 р.)

21. Ніколайчук С. Захист прав дітей в умовах воєнного стану: проблеми теорії та практики. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 4. С. 94-105. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-94-105

22. Участь в звіті в Комітеті ООН з прав дитини про реалізацію Конвенції про права дитини. СОС Дитячі містечка. URL: <https://sos-ukraine.org/novyny/uchast-v-zviti-v-komiteti-oon-pro-realizatsiyu-konventsii-pro-prava-dytyny/> (дата звернення: 12.08.2024 р.)

23. Заключні рекомендації Комітету з прав дитини ООН. КОМІТЕТ З ПРАВ ДИТИНИ. П'ятдесят шоста сесія. РОЗГЛЯД ДОПОВІДЕЙ, ПОДАНИХ ДЕРЖАВАМИ-УЧАСНИЦЯМИ ВІДПОВІДНО ДО СТАТТІ 44 КОНВЕНЦІЇ. URL: <https://postup.lg.ua/zaklyuchni-rekomendaciyi-komitetu-z-prav-ditini-oon> (дата звернення: 15.08.2024 р.)

24. Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Генеральною Асамблеєю ООН 25.05.2000 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/217026__217091 (дата звернення: 20.08.2024 р.)

25. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.08.2021

р. № 898-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.08.2024 р.)

26. Декларація про захист жінок і дітей в особливих обставинах і під час збройних конфліктів. URL: ООН 14.12.1974 р. https://zakononline.com.ua/documents/show/169632__169632 (дата звернення: 13.08.2024 р.)

27. Резолюції. Генеральна Асамблея ООН. URL: <https://www.un.org/ru/ga/documents/gares.shtml> (дата звернення: 19.08.2024 р.).

28. Шкута О.О. Громадський контроль за дотриманням прав засуджених до позбавлення волі. Юридичний бюлетень. 2023. № 28. С. 135–139. <https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/85b6ebb0-f3f5-4b94-a1df-ale565e72b66/download>

29. Шкута О. О. Деякі питання діяльності спостережної комісії як складової соціального партнерства пенітенціарної системи України. *Право і суспільство*: наук. журнал. 2016. № 3. С. 177–182. [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pis_2016_3\(1\)_35](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pis_2016_3(1)_35)

30. Шкута О.О. Проблеми забезпечення безпеки засуджених в місцях несвободи України в умовах воєнного стану. Науковий вісник Херсонського державного університету : зб. наук. пр. 2022. Випуск 2 (Серія «Юридичні науки»). С. 36–39. <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/download/354/329>

31. Shkuta, O., Leheza, Y., Telelym, I., Anosienkov, A., & Yaroshak, O. (2024). National Security in the Conditions of the Russia-Ukraine War: Legal Regulation and Islamic Law Perspectives. *Al-Ahkam*, 34(1), 99-120 <https://doi.org/10.21580/ahkam.2024.34.1.20413>

32. Shkuta, Oleh, Tarasenko, Oleksandr, Shvets, Dmytro. Legal Regulation of Access to Justice in Cases Related to the Protection of the Rights of Military Officers and Conscript During the Conditions of Martial State in Ukraine. *Law of Justice Journal*. 38 (2). 2024. 6-21. DOI: 10.5335/rjd.v38i2.15920

Інформація про автора:

Ганенко Ігор Сергійович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

Одеського державного університету внутрішніх справ

вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65000, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-9993-1117>

ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Капуляк В. П.

ВСТУП

Для будь-якого суспільства очевидним є те, що діти – це майбутнє соціуму. Так, згадаємо, що відповідно до ч. 3 ст. 51 Конституції України «Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою»¹. Подальший прогресивний розвиток будь-якого демократичного, правового, соціального розвинутого суспільства пов'язаний з турботою про дітей, що обумовлює наявність особливої охорони дитинства та сім'ї. У сучасних умовах, коли світ стикається з низкою глобальних викликів, забезпечення дотримання прав і свобод дитини є особливо важливим. Сьогодні Україна як ніколи вживає найнеобхідніших заходів для забезпечення захисту дітей. Військова агресія проти України є грубим порушенням норм міжнародного права та прав дитини.

На сьогодні існує потреба в дослідженні особливостей діяльності підрозділів ювенальної превенції щодо захисту прав дитини на окупованих та деокупованих територіях. Державні органи змушені оперативно розробляти нові правила поведінки, які б відповідали викликам, що виникли та виникають в діяльності Національної поліції під час захисту прав дітей. Цей процес триває й наразі.

Важливою складовою пізнання діяльності підрозділів ювенальної превенції в умовах воєнного стану є вивчення міжнародних джерел, у яких висвітлюються питання захисту прав дітей в умовах воєнного стану, що і визначає проблему у розв'язанні відповідного завдання нашого дослідження. Оскільки аналіз правового забезпечення діяльності підрозділів ювенальної превенції впливає на ефективність та удосконалення практики його застосування.

1. Міжнародні стандарти діяльності підрозділів ювенальної превенції в умовах воєнного стану

Під час захисту прав дітей в умовах воєнного стану особливого значення набувають міжнародні нормативно-правові акти, які повинні

¹ Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

застосовувати у своїй діяльності усі суб'єкти захисту наймолодших українців. Серед яких виділяємо наступні:

Конвенція ООН про права дитини, 1989 р.²

❖ Держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях»; держави-учасниці утримуються від призову будь-якої особи, яка не досягла 15-річного віку, на службу до збройних сил; при вербуванні з числа осіб, які досягли 15-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років, держави-учасниці прагнуть віддавати перевагу особам більш старшого віку; під час збройних конфліктів, держави-учасниці зобов'язані вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними; держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів».

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (ратифікований Україною у 2004 році)³

– Держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб військовослужбовці їхніх збройних сил, які не досягли 18-річного віку, не брали прямої участі у військових діях; Держави-учасниці, які допускають добровільний призов до їхніх національних збройних сил осіб, які не досягли 18-річного віку, надають гарантії, які як мінімум забезпечують, щоб: такий призов мав в дійсності добровільний характер; такий призов проводився з усвідомленої згоди батьків або законних опікунів цієї особи; такі особи були повною мірою поінформовані про обов'язки, пов'язані з несенням такої військової служби; такі особи подавали достовірні свідчення свого віку до їх прийняття на національну військову службу.

² Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.91 Режим доступу: URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 01.09.2024).

³ Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Протокол ратифіковано із заявою Законом № 1845-ІV від 23.06.2004, ВВР, 2004, № 38, ст.476. Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text (дата звернення 01.09.2024).

Конвенція про захист цивільного населення під час війни (Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р.)⁴;

❖ У конфліктах сторони повинні погоджуватися укладати локальні угоди про евакуацію хворих, поранених, людей похилого віку, дітей та матерів із зон оточення. Сторони конфлікту дозволяють безперешкодний пропуск пакунків з продуктами харчування, одягом та добавками для дітей до 15 років. Сторони конфлікту повинні працювати над забезпеченням догляду за дітьми віком до 15 років, які залишилися сиротами або розлучилися зі своїми родинами через війну. Сторони конфлікту підтримуватимуть нейтральні країни у прийнятті дітей під час конфлікту. У ситуаціях окупації держава зобов'язана вжити всіх необхідних заходів для спрощення процедур ідентифікації дітей та реєстрації їх сімейних відносин. Якщо місцеві заклади не в змозі забезпечити виховання та освіти дітей, окупаційна влада зобов'язана вжити всіх необхідних заходів для їх підтримки, особливо тих, які втратили чи були розлучені з батьками через війну. 42.25

Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977) від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів⁵;

– При розподілі поставок допомоги пріоритет надається таким особам, як діти, вагітні жінки, породіллі й годувальниці; діти користуються особливою повагою, і їм забезпечується захист від будь-якого роду непристойних посягань; сторони, що перебувають у конфлікті, забезпечують захист і допомогу, які їм потрібні з огляду на їх вік або з будь-якої іншої причини; у разі арешту, затримання чи інтернування з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, діти утримуються в приміщеннях, відокремлених від приміщень для дорослих; сторони, що перебувають у конфлікті, вживають усіх практично можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях.

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, 2007 р.⁶;

⁴ Конвенція про захист цивільного населення під час війн. Женева, 12 серпня 1949 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 01.09.2024).

⁵ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення 01.09.2024).

⁶ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, 2007 р. Конвенцію ратифіковано з заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення 01.09.2024).

– Має на меті запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьба із цими явищами; захист прав дітей, які стали жертвами сексуальної експлуатації та сексуального насильства; сприяння національному та міжнародному співробітництву в боротьбі із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством стосовно дітей. Для забезпечення ефективного виконання державами її положень установлює особливий механізм моніторингу.

Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, 1980 р.⁷ – створює процедуру для забезпечення повернення дітей, яких незаконно вивозять або утримують, до країни постійного місця проживання; держави-учасниці бажають надати дітям захист у міжнародному масштабі від шкідливих наслідків їхнього незаконного переміщення або утримування і створюють процедуру для забезпечення їхнього негайного повернення до держави їхнього постійного проживання, а також забезпечують захист прав доступу.

Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182⁸;

– Кожна держава-член, яка ратифікує цю Конвенцію, негайно вживає ефективних заходів щодо забезпечення в терміновому порядку заборони та ліквідації найгірших форм дитячої праці. В цілях цієї Конвенції термін "найгірші форми дитячої праці" включає: усі форми рабства або практику, подібну до рабства, як наприклад, продаж дітей та торгівля ними, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах; використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи для порнографічних вистав; використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності, зокрема, для виробництва та продажу наркотиків, як це визначено у відповідних міжнародних договорах; роботу, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дітей.

⁷ Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, 2006 р. Конвенцію ратифіковано від 29.04.2011. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text (дата звернення 01.09.2024).

⁸ Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182. Конвенцію ратифіковано Законом N 2022-III від 05.10.2000. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text (дата звернення 01.09.2024).

*Римський статут Міжнародного кримінального суду, 1998 р.*⁹ – суд має юрисдикцію стосовно воєнних злочинів, зокрема у випадках, коли їх вчинено в рамках плану чи політики або в рамках широкомасштабного вчинення таких злочинів. Серед яких: набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях; набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил чи груп або використання їх для активної участі в бойових діях.

2. Напрямки діяльності ювенальної превенції в реаліях сьогодення

Національна поліція України з поміж інших органів державної влади відіграє провідну роль у системі захисту прав дітей. У структурі Національної поліції пріоритетне місце займають підрозділи ювенальної превенції діяльність яких спрямована на захист прав та свобод дитини. У тісній взаємодії з іншими суб'єктами захисту прав дітей, держави та суспільства діяльність поліції є більш ефективною для реалізації завдань у цьому напрямку. Лише завдяки спільним зусиллям можна створити безпечне та сприятливе середовище для щасливого життя маленьких українців.

В реаліях сьогодення, в умовах воєнного стану, роль та місце підрозділів ювенальної превенції, щодо захисту прав та свобод дитини в Україні набуває особливого значення. Особливо це стосується дітей, які проживають на окупованих та деокупованих територіях, оскільки діти на цих територіях найбільш вразливі та потребують посиленої уваги та підтримки з боку органів державної влади чия діяльність тісно пов'язана з захистом їх прав та свобод.

Одним із ключових інструментів реалізації цієї мети є діяльність підрозділів ювенальної превенції в системі органів публічного адміністрування. Їхня робота в умовах воєнного стану повинна ґрунтуватися на таких пріоритетних напрямках:

1. Забезпечення безпеки дітей:

- запобігання насильству та жорстокому поводженню з дітьми;
- захист дітей від експлуатації та торгівлі людьми;
- надання допомоги дітям, які стали жертвами воєнних злочинів.

2. Підтримка дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах:

- надання психологічної та соціальної допомоги дітям, які постраждали внаслідок війни;

⁹ Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р. Римський статут ратифіковано 21.08.2024. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 01.09.2024).

- розшук дітей, що зникли безвісти;
- допомога у працевлаштуванні та соціальній адаптації дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей-сиріт.

3. Профілактика правопорушень серед дітей:

- проведення профілактичних заходів серед дітей та молоді;
- робота з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- запобігання втягуванню дітей у злочинну діяльність.

4. Співпраця з іншими органами державної влади, а також громадськими інституціями:

- координація зусиль з питань захисту прав дітей;
- обмін інформацією та досвідом роботи;
- залучення громадськості до вирішення проблем, пов'язаних з захистом прав дітей.¹⁰

Необхідно звернути увагу, що у період воєнного стану збільшилась кількість дітей, які опинились в складних життєвих обставинах; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; діти, які постраждали внаслідок воєнних дій; діти, які стали свідками воєнних злочинів. У зв'язку з цим, відбувається зміна психоемоційного стану останніх, який проявляється у підвищеному рівні тривоги, стресу, прояви агресії, замкнутість, байдужість. Тому діяльність підрозділів ювенальної превенції повинна здійснюватися з урахуванням вищезазначених факторів тільки у тісній взаємодії з іншими органами державної влади та спеціалістами діяльність яких направлена на реабілітацію та відновлення психоемоційного стану дітей. Серед яких можемо зазначити наступних: служби у справах дітей (вирішення питань щодо захисту прав та інтересів дітей, які вилучені з сімей); соціальні служби (співпраця щодо дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах); психологи (допомога дітям, які потребують психоемоційного відновлення); органи місцевого самоврядування (допомога у забезпеченні прав дітей на місцевому рівні); волонтерські організацій (надання матеріальної підтримки у вирішенні дитячих проблем, застосування міжнародного досвіду у подоланні порушених прав дітей).

В умовах триваючого воєнного стану роль підрозділів ювенальної превенції стає ще більш критичною та вагомою. Російська збройна агресія призвела до грубого порушення прав та свобод мільйонів українських дітей. Сьогодні перед співробітниками ювенальної превенції стоїть надзвичайно складна місія:

¹⁰ Капуляк В.П. Дис. Правове та організаційне забезпечення запобігання правопорушенням, що вчиняються дітьми. Одеса. 2024. С. 203.

– врятувати дитинство: повернути втрачене щастя маленьким українцям, допомогти їм адаптуватися до нових реалій та створити безпечне середовище для їхнього розвитку;

– захистити дітей: щодня вивчати та впроваджувати нові методи та практики захисту неповнолітніх, які опинилися у скрутних життєвих обставинах¹¹ [с. 86-88].76.43

Відповідно до чинного законодавства, в умовах правового режиму воєнного стану працівники ювенальної превенції продовжують виконувати критично важливі завдання, серед яких:

– здійснення профілактичної діяльності серед дітей аби запобігти вчиненню дітьми кримінальних та адміністративних правопорушень. В межах цих заходів, ювенальна превенція виявляє причини та умови, які спонукають дітей вчиняти правопорушення та вживають відповідних заходів задля їх усунення, проводять індивідуальні та загальні профілактичні бесіди, працюють з дітьми-правопорушниками, дітьми, які перебувають на обліку, відвідують за місцем проживання дітей, які опинились в складних життєвих обставинах;

– ведення профілактичного обліку дітей. У період воєнного стану виникає низка проблем у реалізації цього завдання, це пов'язано з тим, що інформація щодо дітей, які перебували на обліку до початку війни втрачена, оскільки ці діти перебували на окупованій території; часті випадки коли діти не стають на облік після переїзду до нового місця проживання, не повідомляють підрозділи ювенальної превенції про переїзд, а прибувши до нового місця мешкання не оновлюють данні в відділу поліції та не контактують з ювенальною превенцією що робить неможливим проведення з ними профілактичної роботи;

– встановлення місцезнаходження дитини у разі повідомлення про її зникнення. Алгоритм розшуку зниклої дитини у період воєнного стану майже не змінився, однак можемо виділити деякі особливості та акцентувати на них увагу. Задля досягнення позитивного результату ювенальна превенція повинна співпрацювати та залучати до розшуку дітей більш ширше коло суб'єктів, серед яких провідне місце займають громадські об'єднання, волонтерські організації, органи місцевого самоврядування. Ефективна взаємна комунікація між цими суб'єктами прискорить розшук дітей. Ще одним важливим елементом процесу розшуку дітей є використання новітніх технологій та методів розшуку, оптимізація процесів збору та обробки інформації про зниклих дітей;

¹¹ Капуляк В.П. Підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України в системі органів публічного адміністрування в умовах воєнного стану. Юридичний бюлетень. 2023. Вип. 30. С. 86-91

– надання психологічної допомоги дітям, оскільки з початком збройної агресії збільшилась кількість дітей, які потребують такої допомоги це пов'язано з жахіттями та травмами, які вони перенесли у зв'язку з збройним нападом (втрата рідних, втрата житла, проживання в місцях постійних обстрілів, адаптація до нових умов життя, допомога впоратись зі стресом, панікою, страхом). Варто звернути увагу, що психологічна допомога повинна бути комплексною із залученням фахівців-практиків з дитячої психології та психіатрії, оскільки саме вони знають особливості дитячої психології, вікові особливості розвитку дітей, специфіку травм, отриманих внаслідок війни;

– запобігання дитячій бездоглядності. В умовах війни дитяча бездоглядність та безпритульність потребують особливої уваги, оскільки є діти які внаслідок втрати батьків залишилися на окупованій території абсолютно одні, діти, які самостійно прибули до іншої більш безпечної території та які потребують допомоги та захисту; надання психологічної підтримки дітям, які втратили батьків; співпраця з міжнародними організаціями, волонтерськими організаціями та громадськими об'єднаннями для запобігання депортації дітей до Росії та надання допомоги нужденним дітям;

– участь у проведенні евакуації дітей працівниками ювенальної превенції з небезпечних зон. Основні напрямки такої діяльності полягають у здійсненні евакуації дітей з території бойових дій, супровід дітей та їх родин безпечних місць, допомога у пошуках тимчасового житла, евакуація дітей з дитячих будинків сімейного типу, шкіл-інтернатів та санаторних закладів, захист дітей, які перебувають в окупації (щодо забезпечення їх евакуації): збір інформації про стан дітей на окупованих територіях.

Вважаємо за потрібне, звернути увагу на деяких проблемних аспектах, які виникають під час роботи підрозділів ювенальної превенції в умовах воєнного стану:

– працівники ювенальної превенції не мають достатній рівень досвіду щодо ефективного захисту прав дітей в умовах воєнного стану, що у свою чергу може призвести до несвоечасного та неналежного реагування на їхні потреби;

– відсутність навичок та досвіду у спілкуванні та співпраці з міжнародними організаціями такі як Ukraine Medical Relief Fund, Save the Children, UNICEF та Червоний Хрест, які мають значний досвід роботи з дітьми в умовах воєнних конфліктів та є допоміжними у формуванні та вдосконаленні систем захисту прав дітей в Україні;

– катастрофічно не вистачає кадрового складу в структурі ювенальної превенції (звільнення за власним бажання, виїзд за кордон у пошуках кращого життя, перехід до штурмових бригад тощо);

– відсутність чіткого моніторингу та звітності щодо ситуації з правами дітей під час війни. Це може допомогти оцінити ефективність роботи ювенальної превенції та міжнародних організацій, а також виявити проблеми, які потребують вирішення¹².

ВИСНОВКИ

Загрози з якими зустрічаються діти в умовах воєнного стану різноманітні: зросла кількість дітей, які втратили батьків; примусове вивезення країною-агресором дітей з тимчасово окупованих територій на територію рф; втрата обліку та контролю за дітьми, переміщеними (евакуйованими) за межі України без супроводу дорослих; на деокупованих та окупованих територіях значно погіршенні умови для навчання, медичного обслуговування, народження та виховання дітей; вербування дітей; примусова зміна громадянства; на території де тривали бойові дії, більша частина території замінована; відбулося руйнування інфраструктури соціальних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших послуг, передбачених для дітей. Провідна роль у захисті та відновленні прав наймолодших українців покладається на суб'єктів захисту прав дітей, а саме, на працівників ювенальної превенції, саме вони повинні активно та на належному рівні забезпечуючи права дітей у таких надскладних умовах. Значна частина роботи повинна бути спрямована на надання дітям та їх батькам чіткої інформації про їхні права, процедури захисту та ресурси, доступні для них.

Знання норм міжнародного законодавства та належне його застосування працівниками ювенальної превенції з метою захисту прав дітей є важливою складовою діяльності вищезазначеного підрозділу. Тому на сьогодні підрозділи ювенальної превенції повинні переформовувати свою повсякденну діяльність з урахуванням застосування практики міжнародних стандартів захисту прав дітей.

АНОТАЦІЯ

Забезпечення захисту прав дитини в умовах військової агресії, як передумова особливого контролю щодо дітей, має актуальне значення та практичні проблеми застосування. Актуальність теми не викликає сумнівів, оскільки діти це наше майбутнє, які потребують не лише любові, турботи і батьківської ласки, а й належного правового захисту їх прав. Саме від професіоналів, які здійснюють захист прав та найкращих інтересів дитини залежить рівень захищеності останніх.

¹² Капуляк В.П. Підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України в системі органів публічного адміністрування в умовах воєнного стану. Юридичний бюлетень. 2023. Вип. 30. С. 86-91

Під час воєнного стану правоохоронні органи нашої держави стикаються з новими викликами у своїй повсякденній діяльності, серед яких: встановлення місцезнаходження дитини у разі повідомлення про її зникнення; надання психологічної допомоги дітям постраждалим від збройної агресії; запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності; участь у проведенні евакуації дітей працівниками ювенальної превенції з небезпечних зон тощо.

Під час захисту прав дітей в умовах воєнного стану важливо знати не лише норми національного законодавства, а й міжнародні документи з захисту прав дитини, оскільки вони являються основними інструментами правового регулювання у сфері захисту прав дитини.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91. Режим доступу: URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 01.09.2024).

3. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Протокол ратифіковано із заявою Законом N 1845-IV від 23.06.2004, ВВР, 2004, N 38, ст.476. Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text (дата звернення 01.09.2024).

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війн. Женева, 12 серпня 1949 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 01.09.2024).

5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення 01.09.2024).

6. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, 2007 р. Конвенцію ратифіковано з заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення 01.09.2024).

7. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, 2006 р. Конвенцію ратифіковано від 29.04.2011. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text (дата звернення 01.09.2024).

8. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182. Конвенцію ратифіковано Законом N 2022-III від 05.10.2000. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text (дата звернення 01.09.2024).

9. Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р. Римський статут ратифіковано 21.08.2024. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 01.09.2024).

10. Капуляк В.П. Дис. Правове та організаційне забезпечення запобіганню правопорушенням, що вчиняються дітьми. Одеса. 2024. С. 203.

11. Капуляк В.П. Підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України в системі органів публічного адміністрування в умовах воєнного стану. *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 30. С. 86-91

Інформація про автора:
Капуляк Віталій Петрович,

доктор філософії,
викладач кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ
вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65000, Україна

ДИТИНОЦЕНТРИЗМ ЯК СКЛАДОВА ФУНДАМЕНТУ МАЙБУТНЬОГО

Мельник О. В.

ВСТУП

Актуальність. В умовах воєнного стану очевидним є той факт, що збереження цінностей, які були проголошені в Конституції України, має величезне значення. На перший план виступає збереження здоров'я, честі та гідності людини. Цілеспрямованість держави в цьому аспекті є визначальним, оскільки фактично є лакмусом під час застосування найвищих загальнолюдських цінностей. Проголошення таких високих ідей та їх реальна реалізація не завжди співпадають. Так звані подвійні стандарти чи правила гри в тіні унеможливають або зводять нанівець намагання законодавця прозорими шляхами встановити зрозумілі прості стандарти. В цьому світлі категоричною та такою, що викликає посиленний суспільний інтерес є вимога збереження прав тих, хто в силу свого віку, ще повною мірою не здатен себе захищати, а саме – дітей. Для будь-якої сфери людського життя, особливо в умовах воєнного стану, коли затяжний процес війського протистояння здійснює потужний руйнівний вплив на психіку дитини зсередини, визначальним є політика держави в її спробі комплексного вирішення на всіх рівнях питань захисту дитини, збереження їх повноцінного психічного здоров'я, адже вони і є майбутні.

Ще в 312 році римський імператор Костянтин Великий після перемоги розмістив на своєму прапорі слова «in hoc signo vinces». В якійсь мірі, якщо алегорично висловлюватися і пам'ятати, що «цим прапором ти одержиш перемогу», то стає зрозумілим, що держава, яка в своїй основі збереження першочерговими завданнями визнає захист своїх дітей, має «прапор перемоги».

Науковці різних сфер посилено вивчають всі дотичні питання, що стосуються захисту дітей. Тісний взаємозв'язок всіх галузей права, психології та етики є надзвичайним. Неможливо перерахувати всіх вчених на теренах України, праці яких є актуальними сьогодні, їх значна кількість, проте серед них в своїх дослідженнях ми використовували доробки Джужи О.М., Козлової А.Г., Назимка Є.С., Нікітіної-Дудікової Г.Ю., Поповича М.В., Черноус Ю.М., Удалової Л.Д., Чернявського С.С. та ін.

І хоча *suum cuique*¹ та різні вчені бачать вирішення окремих питань своїми власними шляхами, враховуючи свій досвід в практичній діяльності, все ж варто констатувати, що більшість доробок поцілено на конструктивний діалог та об'єднання зусиль для загального результату. Про це ми зазначали раніше в своїх роботах з Поповичем М.В., зокрема, про інтегрований підхід, який має комплексний характер під час розгляду будь-яких питань щодо дитини у кримінальному провадженні та такий, що виходить навіть далеко за межі кримінального процесу, що свідчить про глобальний, надважливий характер².

Особлива увага при цьому була прикута до синергетичного підходу, що полягає у створенні «ударного показника». Такий підхід «під час вирішення кримінальних процесуальних проблем досягається шляхом «впливу» зовнішніх факторів не лише в кримінальну процесуальну діяльність, а й на ситуацію, що породжує самі кримінальні правовідносини. В цьому аспекті основні зусилля всіх об'єднані в єдине ціле, де основна організація повинна приділятися превенції, що має привалювати над розслідуванням кримінальних правопорушень».³

Дана робота не є виключенням є посилює увагу до вирішення питань захисту прав дітей в особливо складній сфері застосування – кримінальному процесі.

1. Правова платформа захисту прав дітей в Україні

Треба констатувати, що в Україні створений суттєвий комплекс умов для реалізації завдання захисту дітей в кримінальному процесі. Проте, потребує актуалізації навчання ювенальних слідчих, дізнавачів та всіх дотичних до цієї сфери уповноважених осіб з метою реалізації створених нормативно-правових актів та ратифікованих міжнародних документів так званого «жорсткого» чи «м'якого» права, тобто тих, які бажані та ті, які обов'язкові до виконання країнами-підписантами. На практиці виникають прикрі ситуації нерозуміння чи незнання законодавства, що повинно бути використано. Процес входження до нового етапу взаємовідносин завжди викликає помилки чи непорозуміння, але поступово випрацьовується «практичний» шлях, гідний для інтегрування в єдину систему цінностей та координат захисту дітей.

¹ Переклад з латинської: кожному-своє.

² Попович М. В., Мельник О. В. Допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого : монографія. Одеса : Гельветика, 2024. 207 с.

³ Попович М.В. Синергетичний осередок як невід'ємна складова прояву дитиноцентризму під час допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні України. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 258–263. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/5_2022/38.pdf

Наразі Україна проходить процес запровадження низки пілотних проєктів, що посилять цей напрям. Враховуючи загальну політику об'єднання зусиль, розголошує Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022-2027 роки «Права дитини на практиці: від стабільності реалізації до спільного новаторства» від 23 лютого 2022 року.⁴

В тексті вищезазначеного документу вказується, що «захист прав дитини є ключовим елементом місії Ради Європи щодо захисту прав людини, підтримання демократії та збереження верховенства права. Із моменту запуску програми «Будуємо Європу для дітей та разом з дітьми» у 2006 р. Рада Європи дбає про відстоювання прав дитини в державах-членах за допомогою багаторічних стратегій, що реалізуються шляхом встановлення стандартів, контролю дотримання нормативних вимог і підтримки реалізації у формі проєктів співпраці»⁵.

Таким чином, ми бачимо, що захист прав дитини є центральним елементом захисту прав людини взагалі. Пріоритет прав дитини стає здебільшого очевидним, особливо важливе це для України в умовах війни.

Цей же документ містить шість пріоритетних напрямків захисту прав дітей, а саме: свобода від насильства для всіх дітей; рівні можливості та соціальне включення для всіх дітей; доступність технологій для всіх дітей і їх безпечно використання; дружнє до дитини правосуддя для всіх дітей; надання права висловлюватися кожній дитині; права дітей у кризових і надзвичайних ситуаціях⁶.

Як бачимо, сприяння захисту прав дітей носить відкритий до дітей характер, стає прозорим, зрозумілим. Першим напрямком (справедливо визначеним як перший), що тісно пов'язаний з кримінальним процесом в частині правосуддя, дружнього до дитини, є свобода від насильства для всіх дітей. Особливо актуальним це питання постає наразі в Україні, коли так звана «внутрішня» злочинність має всі шанси для росту через зайнятість зовнішнім протистоянням правоохоронних органів. Про дану проблему, що має світовий характер, відверто написано Анною Солтер (доктор філософії в галузі клінічної психології та громадської практики в Гарвардському університеті, що присвятила життя лікуванню жертв сексуальних злочинів та вивченню насильників), в її бестселері «Хижакі». Автор надає цінні поради для розслідування кримінальних

⁴ Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022–2027 рр.: «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства». Рада Європи : 23 лютого 2022. 38 с. URL: <https://rm.coe.int/coe-strategy-for-the-rights-uk/1680a774c4>

⁵ Те саме

⁶ Те саме

правопорушень щодо дітей, наводить позиції як правильно захистити своїх дітей, на що треба звертати увагу ⁷.

В частині реалізації щодо дітей європейських стандартів правосуддя, дружнього до дитини застосовуються, в першу чергу, положення: – Загальної декларації прав людини, 1948 року; – Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, 1950 року; – Декларації прав дитини, 1959 року; – Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, 1966 року; – Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, 1984 року; – Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), 1985 року; – Конвенції про права дитини, 1989 року; – Керівних принципів для запобігання злочинності серед неповнолітніх ООН, 1990 року; – Міжнародних стандартів здійснення правосуддя щодо підлітків, позбавлених волі (Гаванські правила), 1990 року; – Мінімальних стандартних правил ООН щодо заходів впливу, не пов'язаних з ув'язненням (Токійські правила), 1990 року; – Керівних принципів щодо дій в інтересах дітей в системі кримінального правосуддя (Віденські керівні принципи), 1996 року; – Керівних принципів ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів, 2005 року; – Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, 2007 року; – Керівних принципів Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, 2010 року; – Рекомендації № R (91) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про сексуальну експлуатацію, порнографію, проституцію, а також торгівлю дітьми та підлітками»; – Рекомендації Rec (2003) 20 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про нові способи роботи зі злочинністю серед неповнолітніх та роль ювенальної юстиції»; – Рекомендації Rec (2005) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про права дітей, які проживають у спеціалізованих установах»; – Рекомендації Rec (2006) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про Європейські пенітенціарні правила»; – Рекомендації CM/Rec (2008) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників, щодо яких вживаються санкції або заходи»; – Рекомендації CM/Rec (2010) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про Правила Ради Європи щодо пробації»; – Рекомендації CM/Rec (2018) 8 Комітету

⁷ Солтер А. Хижаки. Педофіли, гвалтівники та інші сексуальні злочинці: хто вони такі, як вони діють і як ми можемо захистити себе та своїх дітей / [пер. з англ. О. Татаренко]. Харків : Ранок ; Фабула, 2022. 288 с.

Міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо відновного правосуддя у кримінальних справах»; – Директиви 2011/93/ЄС Європейського Парламенту та Ради про боротьбу з сексуальним насильством і сексуальною експлуатацією дітей та дитячою порнографією та заміну Рамкового рішення Ради 2004/68 ЮВС від 13 грудня 2011 року; – Директиви 2012/29/EU про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочину, а також заміну Рамкового Рішення Ради Європейського Союзу 2001/220/JHA від 25 жовтня 2012 року; – Директиви (ЄС) 2016/800 Європейського Парламенту і Ради про процесуальні гарантії для дітей, які є підозрюваними або обвинуваченими у кримінальному провадженні, від 11 травня 2016 року, а також окремо приділено увагу заключним зауваженням Комітету ООН з прав дитини щодо об'єднаних п'ятого та шостого періодичних звітів України від 13 вересня 2022 року.

2. Дитиноцентризм в дії кримінальної процесуальної сфери

Останнім часом в Україні реалізовується пілотний проект, що виводить взаємодію між органами влади. Так, спільним наказом Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України відбувається запровадження та реалізація пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини у практичну діяльність.⁸

Даний проект щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, впроваджено у практичну діяльність з 01 червня 2023 року у Житомирській, Львівській, Кіровоградській, Черкаській, Чернівецькій областях та місті Києві, а з 01 червня 2024 року – у Волинській, Дніпропетровській, Закарпатській, Київській, Полтавській, Тернопільській областях.

Із змісту нововведень можливо зрозуміти, що цікавими для початку кримінальних процесуальних відносин положеннями є, наприклад, такі: «забезпечити прийняття поданих неповнолітніми заяв, у тому числі усно, щодо порушення їхніх прав і законних інтересів (внесення відповідних відомостей на підставі заяви дитини)» (п. 24). Дане положення має конкретику, яку бракувало чинному кримінальному

⁸ Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини у практичну діяльність: наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01 черв. 2023 р. № 150/445/2077/5/187. Верховна Рада України : [сайт]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text>

процесуальному законодавстві. Положення ст. 214 КПК України⁹ та супровідні накази не містили положень щодо звернення дитини з заявою про скоєне щодо неї кримінальне правопорушення.

Одним із цікавих пунктів є вимога «забезпечити роз'яснення прав доступно для неповнолітнього мовою відповідно віку і вручення пам'ятки потерпілому неповнолітньому та законному представнику про права, гарантії і соціальні послуги з боку держави, право на безоплатну правничу допомогу» (п. 27). На нашу думку, варто внести зміни до КПК України в частині роз'яснення цих прав психологом, а не слідчим чи дізнавачем. Наразі таке роз'яснення можливе виключно особою, яка безпосередньо проводить допит.

Про посилення ролі психолога у кримінальних провадженнях за участю дітей ми неодноразово зазначали в своїх працях^{10,11,12}. Зокрема, ми зазначали про моральні засади дотримання прав дітей в кримінальному провадженні під час проведення слідчих (розшукових) дій.

До прикладу, ми зазначали, що «мораль обов'язку має відношення до життя людини в суспільстві (наприклад, слідчого під час проведення слідчої (розшукової) дії). Водночас як мораль переконання завжди являє собою проблему взаємин людини з собою (наприклад, чи допитувати травмовану, виснажену психологічно потерпілу дитину одразу після скоєного кримінального правопорушення, коли вкрай важлива орієнтуюча інформація про злочинця, а інших можливостей її з'ясувати немає?). Мораль переконання – це завжди розмова з собою наодинці, внутрішня розумова діяльність особи, яка веде процес, його, так би мовити, голос сумління»¹³.

Раніше ми зазначали про оціночні поняття та їх застосування в практичній діяльності у кримінальних провадженнях щодо дітей. Моральна вимога, що полягає у визнанні правила "не зашкодь" обумовлена історичною необхідністю діяти згідно з правилами.

⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Офіц. текст. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 514 с.

¹⁰ Мельник О.В., Семотюк С.Д. До питання визначення моральних засад предмету доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. *Наукові перспективи*. 2024. № 3 (45). С. 887-897.

¹¹ Попович М.В., Мельник О.В. Допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого : монографія. Одеса : Гельветика, 2024. 207 с.

¹² Попович М.В., Мельник О.В. Чи можлива психотерапія під час допиту неповнолітнього потерпілого? *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 1. С. 84–89. (Республіка Польща). DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.1.28>. URL: <https://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/8429>

¹³ Мельник О.В. Розслідування кримінальних проваджень за участю неповнолітніх потерпілих: нарис про мораль обов'язку та мораль переконання. *Право і суспільство*. 2024. № 1. С. 229-233.

Водночас моральні вимоги об'єктивно обумовлюються сферою застосування. Варто визнати, що є багато питань знаходиться в площині моралі. Навіть вибір між педагогом та психологом відбувається на розсуд уповноваженої особи. На практиці частіше всього обирають педагога, оскільки простіше та швидше залучити його, а не психолога. Разом з тим, ефективним є залучення саме психолога. Наприклад, до допиту дитини. А після проведеного допиту відібрати висновок психолога. В свою чергу, він може бути нам корисним пізніше, для призначення експертизи.

Про залучення психолога. В проєкті зазначено про необхідність «вживати слідчому, дізнавачу, прокурору заходів щодо залучення психолога для безпосереднього виїзду на місце події, якщо очевидно, що на місці вчинення кримінального правопорушення присутня неповнолітня особа» (п. 29)¹⁴. Таке введення посилить акцент на стані дитини та, без перебільшення, реалізує її захист в частині забезпечення психологічної складової, її захисту від подальшої травматизації, що пов'язана із спілкуванням вже з працівниками правоохоронних органів.

Цікавою пропозицією документу є вимога «забезпечувати проведення слідчих дій з урахуванням найменшої травматизації неповнолітнього шляхом застосування такого алгоритму:

1) передусім уживати заходів щодо проведення слідчих (процесуальних) дій без участі неповнолітнього, якщо це не перешкодить установленню обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні;

2) у разі неможливості вжиття таких заходів проводити якомога менше слідчих дій за участю неповнолітнього у випадках, вкрай необхідних для досягнення цілей кримінального провадження;

3) застосовувати відеофіксацію під час проведення слідчих дій за участю неповнолітнього (потерпілого, підозрюваного) за його згодою;

4) використовувати можливість здійснення дистанційного досудового розслідування» (п. 34) проєкту¹⁵.

Дана пропозиція розрахована на уникнення стану жертви потерпілої дитини. Вкрай важливим є запровадження таких стандартів, що уникають нанесення моральної шкоди хоча і з метою виконання завдання швидкого розкриття кримінального правопорушення щодо

¹⁴ Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини у практичну діяльність: наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01 черв. 2023 р. № 150/445/2077/5/187. Верховна Рада України : [сайт]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text>

¹⁵ Те саме

дитини. Виконання завдання не може бути пріоритетом під час розслідування, пріоритетом є стан дитини, неможливість її допитати, наприклад, у зв'язку із її психологічним станом. Раніше ми зазначали в монографії про терміни, коли саме допит може бути доцільним у випадку травми дитини та її важкого стану. Ми акцентували увагу на допиті дитини до 2 тижнів після скоєного щодо неї кримінального правопорушення¹⁶.

В проєкті також визначено акцент, що полягає в вимозі: «забезпечувати допит неповнолітнього під час досудового розслідування у судовому засіданні слідчим суддею у порядку, передбаченому статтею 225, частиною одинадцятою статті 615 КПК України»¹⁷.

Справедлива вимога стосується мінімізації опитування дитини з метою уникнення зайвої тривоги, стресу, можливої віктимізації. Виправдання допиту слідчим суддею під час досудового розслідування є вирішенням низки ситуацій, що можуть спровокувати небажану реакцію дитини на стрес.

Іншою вимогою проєкту щодо дітей свідків та потерпілих стала така: «проводити процесуальні дії за участю неповнолітніх – свідків чи потерпілих без необґрунтованих затримок після подій, які стали предметом провадження, однак з урахуванням психологічного стану неповнолітнього та рекомендацій психолога щодо можливості проведення з ними процесуальних дій» (п. 37).¹⁸

Дана позиція хоча і не є категоричною, проте налаштовує уповноважених осіб на акцентуалізації стану дитини. Положення про рекомендації психолога щодо можливості проведення з дитиною процесуальної дії є визначальним вектором розвитку кримінальних процесуальних відносин в частині її можливого допиту. Згодом, бажано, щоб з позиції рекомендації це пройшло до імперативної вимоги допиту дітей лише за письмовою згодою психолога.

Ми переконані, що відносно свідків та потерпілих важливо надавати психологічну корекцію з урахуванням досвіду кожної жертви та її власного уявлення про те, що сталося насправді, в тому числі, наслідки.

¹⁶ Попович М. В., Мельник О. В. Допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого : монографія. Одеса : Гельветика, 2024. 207 с.

¹⁷ Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини у практичну діяльність: наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01 черв. 2023 р. № 150/445/2077/5/187. Верховна Рада України : [сайт]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text>

¹⁸ Там само

Ціннісним в цьому аспекті є розуміння як працюють захисні механізми психіки.

За результатами дослідження доведено, що після двох тижнів у дитини включаються захисні механізми особистості, після яких дуже низька ймовірність отримання значущої інформації щодо обставин подій в межах допиту по кримінальному провадженню¹⁹.

І хоча проєкт має на меті доволі високі стандарти захисту дітей, деякі з його позицій є дискусійними. Наприклад, вимога «Проводити з урахуванням рекомендації психолога всі слідчі (процесуальні) дії за участю неповнолітнього слідчим, дізнавачем (прокурором) тієї самої статі» (п. 40)²⁰.

На нашу думку, це положення може бути застосоване на прохання (вимогу) дитини або її законного представника. І залишається незрозумілим, протягом всього досудового розслідування повинна бути залучена одна і та сама уповноважена особа тієї самої статі?

Подібним за своєю риторичністю є положення проєкту про необхідність «враховувати передусім думку неповнолітнього, вирішуючи питання про його відмову від захисника чи заміну на іншого» (п. 47)²¹. Наразі є відкритим питання про відмову від захисника, оскільки така норма не кореспондується з вимогою обов'язкової участі захисника відповідно до ч. 2 ст. 52 КПК України. І якщо допустити таке положення, чи не буде це порушенням прав дитини? Адже відомо, що діти емоційні, невірні, можуть несвідомо відмовитися через імпульсивність чи маніпуляцію. Скористатися законною можливістю, щоб не допустити в провадження адвоката, – вважаємо некоректним щодо самої дитини.

Щодо судового розгляду. Окремою позицією є вимога «забезпечувати в межах повноважень першочерговий розгляд у суді кримінальних проваджень за участю неповнолітніх (заявляти відповідне клопотання до суду, у тому числі про встановлення графіка судових

¹⁹ Попович М. В., Мельник О. В. Допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого : монографія. Одеса : Гельветика, 2024. 207 с.

²⁰ Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини у практичну діяльність: наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01 черв. 2023 р. № 150/445/2077/5/187. Верховна Рада України : [сайт]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text>

²¹ Там само

засідань, про зміну порядку дослідження доказів, забезпечувати явку свідків у судове засідання тощо)»²².

Дане положення кореспондується з пропозиціями доповнення КПК України засадою дитиноцентризм, що була запропонована Поповичем М.В. ще у 2021 році²³. Під дитиноцентризмом автор запропонував розглядати такі положення:

«Права дитини повинні бути дотримані незалежно від його процесуального статусу.

Підставами для проведення допиту малолітньої або неповнолітньої особи потерпілого чи свідка є наявність достатніх відомостей, що вказують на досягнення його мети, але з урахуванням інтересів дитини.

На вимогу сторони кримінального провадження слідчий суддя зобов'язаний провести допит малолітнього або неповнолітнього підозрюваного, свідка чи потерпілого під час досудового розслідування.

Для допиту малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого під час досудового розслідування може бути проведене виїзне судове засідання.

Під час досудового розслідування за участю малолітнього або неповнолітнього очевидця прокурор приймає рішення у вигляді постанови про визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні.

Для допиту в порядку ст. 225 КПК України може бути допущений слідчий суддя, який пройшов обов'язкову сертифікацію»²⁴.

Вимога проекту «забезпечувати за участю психолога право неповнолітньої особи чути, бути почутою і стежити за ходом судового розгляду, обов'язково враховувати її думку, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити, щодо обставин вчиненого діяння, умов виховання і проживання, ставлення до вчиненого та впливу дорослих» (п. 70).²⁵ Позиція є цікавою, проте є незрозумілим чи

²² Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини у практичну діяльність: наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01 черв. 2023 р. № 150/445/2077/5/187. Верховна Рада України : [сайт]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text>

²³ Попович М. В., Мельник О. В. Допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого : монографія. Одеса : Гельветика, 2024. 207 с.

²⁴ Там само

²⁵ Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини у практичну діяльність: наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01 черв. 2023 р. № 150/445/2077/5/187. Верховна Рада України : [сайт]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text>

необхідно буде отримання у психолога документа про достатній для висловлення думки рівень розвитку дитини. Хто це буде визначати?

Водночас з березня 2022 року Україна запровадила модель «Барнахус+», під час реалізації якого терапія та робота з психологом під час досудового розслідування визначається як виведення дитини-потерпілої чи свідка зі складного психологічного стану. Завданням таких центрів є очевидна терапія, а не лише виконання завдань кримінального провадження. Така практика захисту дітей є кращою в світі та визнається як конгломерат зусиль різних відомств.

Цікавими та дієвими на практиці можуть стати інші пропозиції пілотного проекту, що мають на меті створення унікальної моделі захисту прав дітей.

ВИСНОВКИ

Перебуваючи в надскладних умовах, турбота про маленьких українців відзначається запровадженням високих стандартів правосуддя, дружнього до дитини, обумовленого необхідністю зберегти їх здоров'я, честь та гідність.

В цілому, політика держави спрямовує основні зусилля в цьому напрямі за такими векторами: – спрямування основних зусиль захисту прав дітей належить державі в особі кожної уповноваженої особи шляхом утворення дієвих механізмів, простих та прозорих у застосуванні; – посилення ролі психолога під час залучення до процесуальних дій; – сприяння реалізації найкращих моделей, проєктів захисту прав дітей з урахуванням досвіду інших країн, але пріоритеті національних цінностей кожного українця; – залученні висококваліфікованих фахівців по роботі з дітьми тощо.

АНОТАЦІЯ

Даний розділ присвячено комплексному дослідженню інституту захисту прав дітей. Перший параграф відображає аналіз правової платформи захисту прав дітей в Україні. Акцентовано увагу на міжнародних документах, враховано досвід іноземних країн. Другий параграф презентує запропоновану нами до чинного КПК України засаду «дитиноцентризм». Окрему увагу приділено пілотному проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини у практичну діяльність, зроблено короткий опис запропонованих законодавцем положень. Висновком про необхідність конструктивного сприяння захисту прав дітей з урахуванням досвіду іноземних країн та пріоритеті національних цінностей завершено розділ монографії.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Офіц. текст. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 514 с.
2. Мельник О.В. Розслідування кримінальних проваджень за участю неповнолітніх потерпілих: нарис про мораль обов'язку та мораль переконання. *Право і суспільство*. 2024. № 1. С. 229-233.
3. Мельник О.В., Семотюк С.Д. До питання визначення моральних засад предмету доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. *Наукові перспективи*. 2024. № 3 (45). С. 887-897.
4. Попович М.В., Мельник О.В. Чи можлива психотерапія під час допиту неповнолітнього потерпілого? *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 1. С. 84–89. (Республіка Польща). DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.1.28>. URL: <https://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/8429>
5. Попович М. В., Мельник О. В. Допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого : монографія. Одеса : Гельветика, 2024. 207 с.
6. Попович М.В. Синергетичний осередок як невід'ємна складова прояву дитиноцентризму під час допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні України. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 258–263. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/5_2022/38.pdf
7. Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини у практичну діяльність: наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01 черв. 2023 р. № 150/445/2077/5/187. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text>
8. Солтер А. Хижакі. Педофіли, гвалтівники та інші сексуальні злочинці: хто вони такі, як вони діють і як ми можемо захистити себе та своїх дітей / [пер. з англ. О. Татаренко]. Харків : Ранок ; Фабула, 2022. 288 с.
9. Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022–2027 рр.: «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства». Рада Європи : 23 лютого 2022. 38 с. URL: <https://rm.coe.int/coe-strategy-for-the-rights-uk/1680a774c4>

Інформація про автора:

Мельник Оксана Вікторівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, Україна

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЕКТУ «ОФІЦЕР СЛУЖБИ ОСВІТНЬОЇ БЕЗПЕКИ» ЯК ФОРМИ ЗАХИСТУ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ДІТЕЙ У ПЕРІОД ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Моргунов О. А., Юнін О. С.

ВСТУП

Одним із пріоритетних напрямків в діяльності Національної поліції є забезпечення прав і свобод дітей, оскільки діти є найбільш незахищеною групою населення, що відповідно до загальновизнаних міжнародних стандартів потребує вироблення ефективної системи захисту прав і свобод на державному рівні. Важлива роль у цих процесах належить органам Національної поліції, які повинні приділяти підвищену увагу питанням формування спільно з представниками влади, громади та суспільства єдиного безпекового простору, охорони та захисту прав і свобод дітей, профілактики адміністративних та кримінальних правопорушень, учинених дітьми, та вчинених щодо дітей, зниження рівня дитячої бездоглядності, жебрацтва, наркоманії, втягнення дітей у злочинну діяльність, а також зменшення випадків жорстокого поводження з дітьми та торгівлі ними. Таким чином, саме органи Національної поліції є основним суб'єктом, на який покладається обов'язок щодо ефективної реалізації державної політики у напрямку зниження рівня дитячої злочинності, мінімізації випадків вчинення протиправних дій щодо дітей та удосконалення існуючої системи профілактики правопорушень серед дітей.

Одним із головних завдань поліцейського в умовах збройної агресії росії є створення безпечнішого середовища у навчальних закладах, убезпечення дітей від знаходження в місцях підвищеної небезпеки, надання допомоги для швидкого доступу до укриттів, надання допомоги дитині, яка втратила зв'язок з рідними, забезпечити надання домедичної допомоги та психологічної допомоги у випадку необхідності та вжити інших заходів спрямованих на захист прав дитини. Саме з метою реалізації таких завдань поліції за спільною ініціативою КМУ, органів місцевого самоврядування та МВС України при підтримці Президента України було запропоновано започаткувати пілотний проект «офіцер Служби освітньої безпеки» (далі – СОБ) з подальшим його впровадженням як структурної одиниці підрозділів Національної поліції, його мета – захистити дітей у школах в умовах повномасштабної

війни та створити безпечне середовище після війни. Як вірно зазначається в ЗМІ (медіа) «важливо, що при цьому офіцер Служби освітньої безпеки – це не охоронець, а фахівець з питань безпеки в освітньому закладі, окрім поліцейських навичок та виконання протоколу безпеки, він матиме знання з психології дитини, аби розуміти її та за потреби вчасно допомогти та вжити необхідних заходів, офіцери СОБ стануть медіаторами між адміністраціями шкіл, батьківськими комітетами й дітьми та разом із педагогами працюватимуть над створенням безпечного середовища для дітей»¹ [1].

Слід відмітити, що спроба запровадження проаналога поліцейського охорони закладу освіти була впроваджена з 2016-2017 навчального року у навчальних закладах міст Івано-Франківська, Львова, Одеси та Києва коли було впроваджено експериментальну модель співпраці навчальних закладів і поліції «Шкільний офіцер поліції», поступово ця практика розповсюдилась і в інших містах України. Метою експериментальної моделі було сприяння діяльності навчальних закладів щодо профілактики правопорушень серед дітей та забезпечення безпечного навчального середовища, однак на сьогодні діяльність шкільного офіцера поліції зводиться до профілактичної діяльності поліцейських переважно підрозділів ювенальної превенції, які закріплені за відповідними закладами освіти та проведення роз'яснювальної роботи серед дітей, однак така діяльність не забезпечує безпеку дітей в умовах воєнного часу.

Слід зазначити, що ідея посилення безпеки в освітньому середовищі яка є прототипом запровадження посади офіцера Служби освітньої безпеки надійшла 21.07.2022 в етері телемарафону «Єдині новини» від міністра внутрішніх справ Дениса Монастирського, який повідомив, що МВС України ініціюватиме масштабування проєкту «Спеціаліст з безпеки в освітньому середовищі», а саме про діяльність у закладах освіти вихователя безпеки – посадової особи територіальної громади²[2]. Однак проєктом передбачалось, що вихователь безпеки (спеціаліст з безпеки в освітньому середовищі) має бути не поліцейським, а цивільним фахівцем, вихователем, який після відповідного відбору і

¹ У 400 закладах освіти з'явиться поліцейська варта безпеки Національна поліція України. Офіційний сайт Кабінету міністрів України. публікація 16 січня 2024 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-400-zakladakh-osvity-zivavtytsia-politseiska-varta-bezpeky/> (дата звернення 18 червня 2024 року)

² Виступ міністра внутрішніх справ Д. Монастирського «Про масштабування проєкту «Спеціаліст з безпеки в освітньому середовищі» (етер телемарафону «Єдині новини» від 21.07.2022). URL: https://znayshov.com/News/Details/u_shkolakh_prat_siuvatyvmut_vykhovately_z_bezpeky. (дата звернення 18 червня 2024 року)

навчання на базі навчальних закладів системи МВС працюватиме у навчальних закладах територіальних громад-учасниць програми.

Однак подальші агресивні дії росії, що супроводжуються постійними обстрілами населених пунктів України, продовжують створювати загрозу в тому числі безпеці дітей, у зв'язку з чим вищезгадані ідеї трансформувались в необхідність забезпечення безпеки в освітніх закладах саме поліцейськими, що і зумовило необхідність запровадження проекту «офіцера Служби освітньої безпеки» та необхідності реалізації якого наполягло нове керівництво МВС України на чолі з Ігорем Клименко.

Стан дослідження проблематики. Проблематику окремих питань взаємодії Національної поліції з органами місцевого самоврядування в Україні зокрема впровадження спільних проєктів (шкільного поліцейського, громадського інспектора дорожнього руху, спеціаліста у сфері безпеки та ін.), досліджували на монографічному рівні: О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, О.В. Джафарова, О. Ф. Кобзар, Р.В. Миронюк, О.М. Мердова, М.В. Лошицький, О.В. Негодченко, В.В. Сокурєнко, В. Г. Фатхутдінов, О. С. Юнін та ін. [3-12]³. Сучасні проблеми діяльності Національної поліції щодо створення безпекового середовища в умовах військового управління та форми взаємодії з органами місцевого самоврядування та іншими правоохоронними органами досліджували Батраченко О., Крищенко А., Корнієнко М., Лялюк О. , Плугатар Т., Лелет С. та окремі зарубіжні автори, зокрема Meershoek G. [13-18]⁴.

³ Кобзар О. Ф. Поліцейська діяльність в Україні: адміністративно-правовий аспект : монограф. Харків ; Дніпропетровськ : Панов, 2015. 316 с.

Миронюк Р.В. Правовий статус суб'єктів адміністративно-деліктного процесу: теорія та практика реалізації: монографія. Дніпропетровськ: Видавництво «Ліра», 2013. 396 с.

Лошицький М. В. Теоретико-правові засади адміністративно-поліцейської діяльності держави : монограф. Київ : МП «Леся», 2013. 370 с.

Фатхутдінов В. Г. Адміністративно-правове забезпечення громадської безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 449 с.

Юнін О. С. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання діяльності правоохоронних (поліцейських) підрозділів і можливості його застосування в Україні : монограф. Харків : Ніка Нова, 2014. 456 с.

⁴ Батраченко О. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. 2017. Суми, 218 с.

Крищенко А. Взаємодія Національної поліції з іншими суб'єктами забезпечення у сфері забезпечення публічної безпеки. Науковий вісник публічного та приватного права. Вип. 4. 2017. С. 164–170.

Корнієнко М. Адміністративно-правові основи взаємодії територіальних підрозділів національної поліції та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. Юридичний науковий електронний журнал. №1.2022. С. 379-384.

В той же час питання ефективності взаємодії Національної поліції з органами місцевого самоврядування у сфері забезпечення життєдіяльності регіону та створення безпечного середовища в умовах воєнного стану висвітлені недостатньо та потребують більш широкого дослідження.

У зв'язку з означеними факторами питання дослідження правового статусу та повноважень офіцера служби освітньої безпеки є актуальним дослідницьким завданням в межах даного розділу монографії.

Завданнями дослідження є: визначення правових засад діяльності офіцера служби освітньої безпеки, з'ясування комплексу та меж його повноважень, встановлення форм взаємодії з керівниками освітніх закладів, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами діяльності яких дотична до створення безпечного середовища в освітніх закладах.

1. Підстави та порядок запровадження проекту «Офіцер служби освітньої безпеки»

Як зазначено вище проект «офіцер Служби освітньої безпеки» є новою формою взаємодії органів місцевого самоврядування та поліції основною підставою створення та запровадження якого став початок збройної агресії на територію України, що зумовило необхідність винайдення шляхів покращення безпечного середовища в публічних місцях і стало вкрай актуальним, особливо в закладах освіти України (перед усім школах, ліцеях, коледжах) де отримують освіту діти.

Запровадження цього проекту узгоджується і здійснено на виконання Концепції безпеки закладів освіти, яка була схвалена на засіданні уряду 7 квітня 2023 року [19]⁵ на виконання норм Конституції України, національного та міжнародного законодавства щодо захисту прав дітей [20-23]⁶. В Концепції визначені основні ключові проблеми безпеки

Лялюк О. Деякі питання взаємовідносин органів та посадових осіб місцевого самоврядування з органами внутрішніх справ, прокуратури, Служби безпеки, судовими органами та органами юстиції. Державне будівництво та місцеве самоврядування. Вип. 31. 2016. С. 61–74.

Плугатар Т., Лелет С. Взаємодія органів Національної поліції з органами місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні. Law. State. Technology, № 1, с.3–9, doi: 10.32782/LST/2023-1-1.

⁵ Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти: Розпорядження КМУ від 7 квітня 2023 р. № 301-р. Офіційний вісник України офіційне видання від 20.04.2023 р. № 40. Стор. 89. Ст. 2182.

⁶ Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

закладів освіти та організації безпечного освітнього середовища в Україні, зокрема: «недостатня кількість об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту закладів освіти; низький рівень відповідності об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту закладів освіти вимогам щодо необхідної місткості таких об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту та кількості евакуаційних виходів, наявності водопостачання, водовідведення, вентиляції, обігріву, освітлення, засобів зв'язку та Інтернету, засобів надання медичної допомоги, доступності для маломобільних груп населення, а також можливості організації у таких об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту освітнього процесу; низький рівень дотримання вимог законодавства з питань пожежної та техногенної безпеки закладів освіти; застаріла нормативно-правова база у сфері цивільного захисту в частині створення безпечних умов перебування у закладах освіти здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних працівників, адміністрації та інших працівників; відсутність у закладах освіти систем зовнішнього та внутрішнього відеоспостереження; недоступність більшості закладів освіти та захисних споруд цивільного захисту при закладах освіти для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення; відсутність необхідної кількості шкільних автобусів для підвезення здобувачів освіти та педагогічних працівників до/із закладів загальної середньої освіти; недостатній рівень обізнаності учасників освітнього процесу про їх права, обов'язки та відповідальність; низький рівень обізнаності дітей щодо кіберзагроз та формування безпечної поведінки в Інтернеті; неготовність учасників освітнього процесу до дій в умовах надзвичайних ситуацій, бойових дій; відсутність у працівників закладів освіти навичок надання домедичної допомоги, забезпечення психологічної підтримки здобувачів освіти; обмежений доступ до послуг з охорони психічного здоров'я та психосоціальної підтримки учасників освітнього процесу під час навчання та роботи з урахуванням впливу військової агресії на їх психічне здоров'я; відсутність комплексної інфраструктури психоемоційної підтримки та психологічної допомоги учасникам освітнього процесу; недостатність умов для інклюзивного навчання та підтримки в освітньому процесі

Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 17 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ. Рада Європи. 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
Декларація прав дитини: Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384/card6#Public.

здобувачів освіти, які цього потребують, відповідно до нових безпекових умов» [19]⁷.

В Концепції зроблено акцент на необхідності вирішення низки проблем безпекового середовища в закладах освіти, які покладаються на органи Національної поліції в межах їх повноважень, визначених Законом України «Про Національну поліцію» [24]⁸, а саме: відсутність встановленого порядку організації охорони закладів освіти, зокрема із залученням органів поліції охорони (із встановленням комплексу тривожної сигналізації) з підключенням до пунктів централізованого спостереження та реагування; відсутність належної організації пропускового режиму в закладах освіти (огорожа, стаціонарні металодетектори, система контролю доступу); недостатній рівень охоплення закладів освіти превентивними поліцейськими послугами, спрямованими на запобігання та попередження вчинення правопорушень; незнання учасниками освітнього процесу правил безпечної поведінки в побуті та правил дорожнього руху.

Одним із шляхів створення безпечної інфраструктури закладів освіти визначено – забезпечення в установленому порядку охорони закладів освіти із залученням поліції охорони, встановлення у закладах освіти комплексу тривожної сигналізації з підключенням до пунктів централізованого спостереження та реагування, встановлення стаціонарних металодетекторів, облаштування необхідних огорож та здійснення інших інфраструктурних заходів щодо організації безпеки закладів освіти.

Завданням Концепції безпекового середовища яке покласться на виконання Національної поліції є: «посилення поліцейської присутності у закладах освіти з наданням ефективних поліцейських послуг щодо недопущення вчинення правопорушень учасниками освітнього процесу та стосовно них; запровадження системи раннього попередження та евакуації учасників освітнього процесу в разі нападу, ризику нападу на заклад освіти або іншої небезпеки; впровадження алгоритму дій у разі виникнення небезпечних ситуацій, виявлення вибухонебезпечних та інших підозрілих предметів у закладі освіти; удосконалення нормативно-правової бази у сфері громадської безпеки в частині підвищення ефективності попередження та недопущення вчинення правопорушень в закладах освіти» [19].

⁷ Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти: Розпорядження КМУ від 7 квітня 2023 р. № 301-р. Офіційний вісник України офіційне видання від 20.04.2023 р. № 40. Стор. 89. Ст. 2182.

⁸ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40-41. Стор. 1970. Ст. 379.

Для забезпечення реалізації положень Концепції щодо посилення поліцейської присутності у закладах освіти 22 грудня 2023 року Кабінетом Міністрів України затверджено Постанову № 1364 «Про внесення зміни до категорій об'єктів державної форми власності та сфер державного регулювання, які підлягають охороні органами поліції охорони на договірних засадах» [25]⁹.

Ця постанова передбачає, що «заклади освіти державної і комунальної форм власності охоронятиме поліція охорони. Постанова доповнює категорії об'єктів державної форми власності та сфер державного регулювання, які підлягають охороні органами поліції охорони на договірних засадах (затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р. № 975), новим пунктом «19. Заклади освіти державної та комунальної власності»» [25]. Це розширює перелік об'єктів, які підлягають охороні органами поліції охорони на договірних засадах.

Одним із шляхів реалізації цієї Концепції, що є наряду пов'язаний з діяльністю Національної поліції є запровадження в закладах освіти посади поліцейського охорони закладів освіти, яка буде створена в структурі Поліції охорони. Поліція охорони є структурним озброєним підрозділом Національної поліції України, тому є компетентною у створенні безпечних умов навчання. За безпеку дітей відповідатиме спеціально підготовлений співробітник, який пройшов ретельний відбір, медичне, психологічне обстеження та спеціалізоване навчання. Такий поліцейський разом з педагогами буде здійснювати пропускний режим, забезпечувати публічний порядок та безпеку, реагувати на звернення або повідомлення учнів та вчителів, а також відповідатиме за направлення всіх учасників навчального процесу до укриттів.

2. Правовий статус та повноваження офіцера служби освітньої безпеки

Основними службовими обов'язками офіцера служби освітньої безпеки є: забезпечення безпекових заходів у закладах освіти; проведення превентивних (профілактичних) заходів із учасниками освітнього процесу щодо виявлення та припинення кримінальних та адміністративних правопорушень, учинених дітьми та стосовно них у закладах загальної середньої освіти, недопущення втягнення дітей у

⁹ Про внесення зміни до категорій об'єктів державної форми власності та сфер державного регулювання, які підлягають охороні органами поліції охорони на договірних засадах: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2023 року № 1364. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zminy-do-katehorii-obiektiv-derzhav-a1364>

протиправну діяльність, пияцтво, жебрацтво, наркоманію та іншу антигромадську діяльність; вжиття заходів, спрямованих на попередження та усунення загроз життю та здоров'ю учасникам освітнього процесу, оперативність, швидке та ефективне реагування на ймовірні загрози; вжиття заходів щодо запобігання та протидії вчинення домашнього насильства дітьми та стосовно них, жорстокого поводження з ними та реагування на такі факти; проведення роботи щодо протидії негативним викликам та небезпечним тенденціям у дитячому середовищі (безпека в мережі Інтернет, булінг (цькування), екстремальні розваги; забезпечення пропускнуго режиму на територію навчального закладу всіх учасників освітнього процесу, запобігання проникненню на об'єкт сторонніх осіб; проведення інтерактивних занять з дітьми (здобувачами освіти), прийняття безпосередньої участі у педагогічних радах, батьківських зборах, а також здійснення консультування та інформування учасників освітнього процесу (батьків, учнів); надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Бажаними якостями та навичками офіцера служби освітньої безпеки є: висока мотивація та орієнтація на якісні зміни в державі; здатність до логічних операцій в екстремальних ситуаціях, в умовах дефіциту часу; дисциплінованість, самоорганізованість, відповідальність; комунікабельність, ввічливість, стриманість, прагнення допомагати людям; вміння чітко й аргументовано висловлювати власну думку; належний рівень фізичної підготовки відповідно до вимог МВС України для кандидатів, які вступають на службу до поліції; знання вікових особливостей розвитку дітей і підлітків, вміння вирішувати конфлікти, що виникають під час освітнього процесу.

До кандидатів на посаду офіцера служби освітньої безпеки зараховують: громадян України; діючих працівників поліції; які мають вищу освіту першого (бакалаврського) рівня або другого (магістерського) рівня; вільно володіють українською мовою, що засвідчується державним сертифікатом про рівень володіння державною мовою, виданим Національною комісією зі стандартів державної мови; володіють знаннями Конституції України, ЗУ «Про Національну поліцію», ЗУ «Про запобігання корупції», Кодексу України про адміністративні правопорушення».

Відповідно до покладених завдань поліцейський охорони закладів освіти під час несення служби зобов'язаний: 1) знати: вимоги законодавчих та нормативно-правових актів МВС, розпорядчих документів НПУ, що регламентують діяльність, пов'язану із забезпеченням безпеки фізичних осіб, охороною об'єктів (майна),

публічного порядку та безпеки, порядок застосування поліцейських заходів примусу; оперативну обстановку на території обслуговування; 2) діяти, у тому числі попереджати, виявляти та припиняти кримінальні або адміністративні правопорушення в закладах освіти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; 3) забезпечувати особисту безпеку фізичних осіб, охорону об'єктів (майна) в закладах освіти відповідно до вимог нормативно-правових актів МВС, розпорядчих документів НПУ, а також організаційно-розпорядчих документів з питань заходів охорони; 4) вимагати від учасників освітнього середовища дотримання пропускового режиму на об'єктах охорони, у разі виявлення порушень, що створюють загрозу громадянам і публічній (громадській) безпеці, або умов, що сприяють крадіжці майна, вживати заходів щодо ліквідації зазначених умов та припинення виявлених порушень; 5) вживати профілактичних заходів щодо недопущення вчинення правопорушень дітьми та проти дітей як з боку учасників освітнього процесу так і інших осіб; 6) виявляти, фіксувати правопорушення вчинені дітьми та проти дітей і в залежності від виду протиправного діяння викликати уповноважених суб'єктів поліції для оформлення матеріалів справ та проведення розслідування; 7) забезпечувати охорону місця події (злочину чи правопорушення) до і після прибуття уповноважених суб'єктів оформлення матеріалів 8) уживати заходів щодо забезпечення оборони об'єктів і охорони майна, а також публічної безпеки та порядку під час виникнення надзвичайних ситуацій (подій) та інших позаштатних ситуацій; 9) надавати невідкладну, у тому числі домедичну, допомогу особам, які знаходяться на об'єкті охорони, а також потерпілим від правопорушень і нещасних випадків, які перебувають у безпорадному або небезпечному для життя та здоров'я стані; 10) забезпечувати можливості швидкого доступу учасниками освітнього процесу до бомбосховища; 11); вживати евакуаційних заходів у випадку виявлення небезпечних предметів, загрози життю та здоров'ю учасникам освітнього процесу; 12) вжити заходів профілактики, припинення цькування (булінгу) відносно дитини в закладі освіти та за його межами; 13) вживати заходів профілактики, припинення насильства відносно дитини в закладі освіти та за його межами.

Реалізація даних повноважень має здійснюватись офіцером СОБ у тісній взаємодії з керівником закладу освіти, зокрема його повноваження мають бути прописані також у Паспорті безпеки закладу освіти (він є учасником його розробки та узгодження), наявність якого передбачає

спільний наказ Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства освіти і науки України від 18.08.2023 року № 685/1013 [26]¹⁰.

3. Стан та перспективи діяльності служби освітньої безпеки

Проект «офіцер служби освітньої безпеки» як було зазначено вище було започатковано в червні 2023 роки. З вересня по жовтень тривав відбір кандидатів для запровадження цього проекту, в грудні 2023 року здійснювалась підготовка (навчання) офіцерів служби освітньої безпеки в ЗВО МВС зі специфічними умовами навчання (в короткостроковий період на початку запровадження проекту). Одночасно було підготовлено 800 офіцерів служби освітньої безпеки, які з кінця січня приступили до виконання своїх обов'язків у майже 800 закладів освіти, які відбиралися за декількома критеріями: працюють в очному або змішаному форматах; наближені до зони бойових дій; розташовані близько до кордону з рф чи білоруссю.

За планами на 2024–2025 роки проект охопить усі школи України, до цього переліку увійшли приблизно 3 тисячі шкіл Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Запорізької, Київської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Харківської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської областей та Києва.

Наразі є потреба в підготовці більш ніж 2000 таких офіцерів. З 17 по 30 червня 2024 року Міністерством внутрішніх справ України оголошений набір на зайняття вакантних посад поліцейських служби освітньої безпеки. Запрошуються повнолітні громадяни України, які мають вищу освіту, сертифікат про вільне володіння українською мовою (можна подати до 30 липня 2024 року), бажання і мотивацію працювати з дітьми, адміністрацією школи і батьками, вміння комунікувати з учасниками освітнього процесу. Фінансування проекту буде здійснюватися повністю з державного бюджету за рахунок коштів НПУ.

ЗВО МВС зі специфічними умовами навчання підготовлено та затверджено програмами підготовки поліцейських служби освітньої безпеки, напрацьовані найсучасніші матеріально-технічні бази та можливості для такого навчання. Наразі у всіх таких ЗВО здійснюється перша повнопрофільна підготовка таких спеціалістів за програмами навчання, яке буде тривати до шести місяців.

¹⁰ Про затвердження Порядку раннього попередження та евакуації учасників освітнього процесу в разі нападу або ризику нападу на заклад освіти: Наказ МОН України та МВС України від 18.08.2023 № 685/1013. Офіційний вісник України офіційне видання від 02.11.2023 р., № 87. Стор. 643. Ст. 5099.

В підрозділах Національної поліції створені управління (на рівні центрального апарату Національної поліції) та сектори організації служби освітньої безпеки ГУ НПУ у відповідній області, які забезпечують координацію діяльності офіцерів служби освітньої безпеки.

Наразі питаннями, які потребують вирішення сьогодні та в перспективі діяльності проекту «офіцерів служби освітньої безпеки» є: матеріально-технічне забезпечення (наявність технічних засобів комунікації, службового транспорту); забезпеченням службовим житлом; узгодження співфінансування фонду заробітної плати працівника за рахунок державного бюджету (Національної поліції) та органів місцевого самоврядування; налагодження взаємодії з адміністрацією школи, службами які забезпечують безпеку та охорону здоров'я дітей та освітян, батьківськими комітетами та ін.

ВИСНОВКИ

В межах розділу досліджено передумови, правові засади та шляхи впровадження спільного проекту МВС, МОН, органів місцевого самоврядування щодо створення безпекового середовища в освітніх закладах – Офіцера служби освітньої безпеки.

Встановлено, що запровадження в закладах освіти посади поліцейського охорони закладів освіти є одним із шляхів реалізації Концепції безпеки закладів освіти, схваленої розпорядження уряду України 7 квітня 2023 р. Метою створення цієї посади є забезпечення безпечного перебування і навчання учнів (дітей) в освітніх закладах середньої освіти, надання їм допомоги у разі надзвичайних подій, недопущення, виявлення та припинення порушень публічного порядку та безпеки в межах цього закладу у взаємодії з його адміністрацією.

Акцентовано, що основними завданнями такого поліцейського стане: виявлення порушників правил перебування в закладі освіти, вживати заходів припинення їх поведінки та притягнення до відповідальності; надання учасниками освітнього процесу інформацію щодо об'єктів інфраструктури забезпечення закладу освіти (бомбосховища, аварійних виходів та ін); забезпечення можливості швидкого доступу учасниками освітнього процесу до бомбосховища; вжиття евакуаційних заходів у випадку виявлення небезпечних предметів, загрози життю та здоров'ю учасникам освітнього процесу; вжиття заходів щодо недопущення вжиття в закладі освіти спиртних (алкогольних напоїв) та наркотичних засобів; вжиття заходів профілактики, припинення цькування (булінгу) відносно дитини в закладі освіти та за його межами; вжиття заходів профілактики, припинення насильства відносно дитини в закладі освіти та за його межами.

Обґрунтовано положення про необхідність визначення повноважень офіцера як в його посадовій інструкції, так і в Паспорті безпеки закладу освіти; звернуто увагу на необхідність врегулювання взаємодії органів місцевого самоврядування з поліцією у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку (в тому числі щодо створення безпекового середовища в закладах освіти) у відповідному Положенні.

АНОТАЦІЯ

Досліджено передумови, правові засади та шляхи впровадження спільного проекту Міністерства внутрішніх справ, Міністерства освіти і науки, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо створення безпекового середовища в освітніх закладах – Офіцера служби освітньої безпеки.

Встановлено, що запровадження в закладах освіти посади поліцейського охорони закладів освіти є одним із шляхів реалізації Концепції безпеки закладів освіти, схваленої розпорядження уряду України 7 квітня 2023 р. Метою створення цієї посади є забезпечення безпечного перебування і навчання учнів (дітей) в освітніх закладах середньої освіти, надання їм допомоги у разі надзвичайних подій, недопущення, виявлення та припинення порушень публічного порядку та безпеки в межах цього закладу у взаємодії з з його адміністрацією.

Акцентовано, що основними завданнями такого поліцейського стане: виявлення порушників правил перебування в закладі освіти, вживати заходів припинення їх поведінки та притягнення до відповідальності; надання учасниками освітнього процесу інформацію щодо об'єктів інфраструктури забезпечення закладу освіти (бомбосховища, аварійних виходів та ін); забезпечення можливості швидкого доступу учасниками освітнього процесу до бомбосховища; вжиття евакуаційних заходів у випадку виявлення небезпечних предметів, загрози життю та здоров'ю учасникам освітнього процесу; вжиття заходів щодо недопущення вжиття в закладі освіти спиртних (алкогольних напоїв) та наркотичних засобів; вжиття заходів профілактики, припинення цькування (булінгу) відносно дитини в закладі освіти та за його межами; вжиття заходів профілактики, припинення насильства відносно дитини в закладі освіти та за його межами.

Обґрунтовано положення про необхідність визначення повноважень офіцера як в його посадовій інструкції, так і в Паспорті безпеки закладу освіти; звернуто увагу на необхідність врегулювання взаємодії органів місцевого самоврядування з поліцією у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку (в тому числі щодо створення безпекового середовища в закладах освіти) у відповідному Положенні.

Література

1. У 400 закладах освіти з'явиться поліцейська варта безпеки Національна поліція України. Офіційний сайт Кабінету міністрів України. публікація 16 січня 2024 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-400-zakladakh-osvity-ziavvutsia-politseiska-varta-bezpeky/> (дата звернення 18 червня 2023 року)

2. Виступ міністра внутрішніх справ Д. Монастирського «Про масштабування проекту «Спеціаліст з безпеки в освітньому середовищі» (стер телемарафону «Єдині новини» від 21.07.2022). URL: https://znayshov.com/News/Details/u_shkolakh_prat_siuvatymut_vykhovately_z_bezpeky. (дата звернення 18 червня 2023 року)

3. Кобзар О. Ф. Поліцейська діяльність в Україні: адміністративно-правовий аспект : монограф. Харків ; Дніпропетровськ : Панов, 2015. 316 с.

4. Миронюк Р.В. Правовий статус суб'єктів адміністративно-деліктного процесу: теорія та практика реалізації: монографія. Дніпропетровськ: Видавництво «Ліра», 2013. 396 с.

5. Лошицький М. В. Теоретико-правові засади адміністративно-поліцейської діяльності держави : монограф. Київ : МП «Леся», 2013. 370 с.

6. Фатхутдінов В. Г. Адміністративно-правове забезпечення громадської безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 449 с.

7. Юнін О. С. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання діяльності правоохоронних (поліцейських) підрозділів і можливості його застосування в Україні : монограф. Харків : Ніка Нова, 2014. 456 с.

8. Police activity in Ukraine and European countries: modern standards and unification options : Collective monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2021. 600 p.

9. Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense (dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs) : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 552 p.

11. Кононець В.П. Організація діяльності підрозділів ювенальної превенції органів Національної поліції щодо захисту прав та законних інтересів дітей : навч. посіб. / В.П. Кононець, І.С. Кравченко. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2020. 102 с.

12. Юнін О. С. Адміністративна діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : навч. посіб. / О.С. Юнін,

В.П. Мороз, К.О. Пісоцька, І.О. Тищенко, О.В. Нестерцова-Собакарь.
Дніпро: ДДУВС, 2023. 160 с.

13. Батраченко О. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. 2017. Суми, 218 с.

14. Крищенко А. Взаємодія Національної поліції з іншими суб'єктами забезпечення у сфері забезпечення публічної безпеки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 4. 2017. С. 164–170.

15. Корнієнко М. Адміністративно-правові основи взаємодії територіальних підрозділів національної поліції та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. *Юридичний науковий електронний журнал*. №1.2022. С. 379-384.

16. Лялюк О. Деякі питання взаємовідносин органів та посадових осіб місцевого самоврядування з органами внутрішніх справ, прокуратури, Служби безпеки, судовими органами та органами юстиції. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Вип. 31. 2016. С. 61–74.

17. Плугатар Т., Лелет С. Взаємодія органів Національної поліції з органами місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні. *Law. State. Technology*, №1, с.3–9, doi: 10.32782/LST/2023-1-1.

18. Meershoek G. (2023), Creating modern, community-oriented police: some dutch experiences. *Philosophy, Economics and law review*. Volume 3, No. 1, 210-217. DOI: 10.31733/2786-491x-2023-1-210-217

19. Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти: Розпорядження КМУ від 7 квітня 2023 р. № 301-р. *Офіційний вісник України* офіційне видання від 20.04.2023 р. № 40. Стор. 89. Ст. 2182.

20. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

21. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

22. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ. Рада Європи. 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

23. Декларація прав дитини: Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384/card6#Public.

24. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Стор. 1970. Ст. 379.

25. Про внесення зміни до категорій об'єктів державної форми власності та сфер державного регулювання, які підлягають охороні органами поліції охорони на договірних засадах: Постанова Кабінету

Міністрів України від 22 грудня 2023 року № 1364. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zminy-do-katehorii-obiektiv-derzhav-a1364>.

26. Про затвердження Порядку раннього попередження та евакуації учасників освітнього процесу в разі нападу або ризику нападу на заклад освіти: Наказ МОН України та МВС України від 18.08.2023 № 685/1013. *Офіційний вісник України* офіційне видання від 02.11.2023 р., № 87. Стор. 643. Ст. 5099.

Інформація про авторів:

Моргунов Олександр Анатолійович,

доктор юридичних наук, професор, Заслужений тренер України,
ректор Дніпровського державного університету внутрішніх справ
пр. Науки, 26, м. Дніпро, 49005, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-2259-3620>

Юнін Олександр Сергійович,

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
проректор Дніпровського державного університету внутрішніх справ
пр. Науки, 26, м. Дніпро, 49005, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-4846-2573>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ТА ВІКТИМОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД ПРИМУСОВОЇ ДЕПОРТАЦІЇ ТА СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Назимко Є. С., Пономарьова Т. І.

ВСТУП

Забезпечення безпеки громадян та захист від кримінально протиправних посягань є основною метою національного законодавства. Підтвердженням наведеної тези є визначене у ст. 1 КК України завдання кримінального законодавства, яке полягає у правовому забезпеченні охорони прав і свобод людини і громадянина¹, ст. 1 КВК України, де зазначено, що кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства² та ст. 2 КПК України, де вказано, що завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження³. Отже, кримінальне законодавство забезпечує всебічний захист всіх громадян від кримінально протиправних посягань, водночас кримінально-виконавчим та кримінальним процесуальним визначено специфічне коло осіб, які знаходяться під їх захистом, що зумовлено виникненням певних правових підстав для застосування до них відповідних норм – їх участь у кримінальному провадженні та визначений процесуальний статус, а також виконання і відбування покарання, відповідно до вироку суду, який набрав законної сили, інших рішень суду, а також закону України про амністію та акт помилування.

Водночас засоби законодавчого регулювання захисту прав осіб в межах кримінально-правової політики не є вичерпними та не можуть вважатись у повній мірі ефективними поза межами кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням. Протягом останніх років вченими було доведено доцільність виокремлення в межах кримінологічної науки самостійного напрямку – віктимологічного, метою якого є створення механізму впливу на кримінологічну ситуацію

¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

² Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

³ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

шляхом попередження процесу віктимізації населення і зниження ризику потрапляння у ситуацію з високим криміногенним ризиком. Проте, не дивлячись на фактичне доктринальне визнання віктимологічної науки, більшість учених недооцінюють комплекс заходів, які можуть бути застосовані в межах віктимологічного запобігання, зводючи більшість із них до здійснення освітньо-виховного впливу. Такий підхід має бути критично оцінений, оскільки площину для застосування заходів віктимологічного запобігання утворюють положення міжнародних договорів, ратифікованих в Україні, відповідні норми національного законодавства, а також практика ЄСПЛ та Верховного Суду. Водночас межі віктимологічного запобігання є ширшими за організаційно-правові, оскільки якщо відповідно до ч. 2 ст. 55 КПК України права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого, то жертва передбачає ширший за обсягом та межами застосування перелік прав.

В умовах дії особливого правового режиму воєнного стану потреба у посиленні механізму захисту прав громадян також актуалізувалась у зв'язку із масовими порушеннями представниками держави-агресора законів та звичаїв війни. Особливо це стосується забезпечення прав дітей, які відповідно до статистичних даних, викладених на сайті Офісу Генерального прокурора, складають достатньо значний відсоток від загальної кількості потерпілих від військової агресії російської федерації.

1. Проблема віктимізації дітей в умовах воєнного стану

Віктимізація дітей пов'язана із неповною цивільною дієздатністю та не до кінця сформованою здатністю до обрання способу реагування на нестандартні ситуації. У більшості випадків діти або депортуються представниками держави-агресора на територію російської федерації та влаштовуються у прийомні родини, або залучаються до ведення бойових дій та іншого сприяння державі-агресору та її пособникам. Відповідно до офіційних даних, викладених на сайті «Діти війни», станом на 06 червня 2024 року 19546 дітей було депортовано та/або переміщено; 2022 дитини є зниклими; 27807 – знайдені, 388 – повернені. Водночас платформа також має вказівку на те, що точну кількість постраждалих дітей встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України⁴.

Такі дії є безпосереднім порушенням відповідних міжнародних договорів. Особливо, це стосується дітей, позбавлених батьківського піклування. Відповідно до положень Женевської конвенції про захист

⁴ Діти війни. 24 лютого 2022 – 06 червня 2024. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>

цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року сторони конфлікту повинні вживати усіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити, за будь-яких обставин, догляд за ними, виконання обрядів, пов'язаних з їхнім віросповіданням, та їхню освіту. Якщо це буде можливо, їхню освіту слід доручати особам з такими самими культурними традиціями. Сторони конфлікту сприятимуть прийманню цих дітей нейтральною країною на час конфлікту за згодою держави-покровительки, якщо така є, та коли гарантується додержання принципів, викладених в абзаці першому. Крім того, вони намагатимуться вжити необхідних заходів для того, щоб особу усіх дітей до 12 років можна було встановити завдяки спеціальним медальйонам або якимось інакше. Кожна особа, яка знаходиться на території однієї зі сторін конфлікту або на окупованій нею території, зможе повідомляти членам своєї сім'ї, де б вони не були, а також отримувати від них відомості суто сімейного характеру. Кожна зі сторін конфлікту повинна полегшувати пошуки, які здійснюють члени розлучених війною сімей з метою встановлення контакту, та, наскільки це можливо, об'єднання. Вона, зокрема, повинна підтримувати діяльність організацій, які присвячують себе цій справі, коли вони визнані цією стороною та поважають заходи безпеки, яких вона вживає⁵. Отже, злочини, які вчиняються представниками держави-агресора в умовах міжнародного збройного конфлікту відносяться до таких, яким можна запобігати виключно шляхом застосування військово-політичних заходів впливу. *Віктимологічне запобігання таким протиправним діям та віктимізації громадян часто унеможливлене через віктимологічний казус, оскільки фактично у механізмі кримінально протиправної поведінки таких кримінальних правопорушників або взагалі відсутня роль жертви, або вона є умовною та полягає у соціально-демографічних ознаках (громадянство, національність, стать, вік тощо, місце проживання/реєстрації тощо).*

У межах віктимологічних заходів впливу в умовах дії особливих правових режимів (це стосується не тільки воєнного стану) ефективним є вторинна механізму протидії вторинній віктимізації зокрема шляхом удосконалення законодавчого регулювання захисту прав потерпілих від збройної агресії та їх реінтеграції у суспільство та розширення/посилення спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів, які відповідно до Закону України від 14.08.2014 № 1644-VII «Про санкції»⁶ можуть застосовуватися з боку

⁵ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

⁶ Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII «Про санкції». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#n77>

України відносно іноземної держави, іноземної юридичної особи, юридичної особи, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність. Отже *віктимологічне запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним зі збройною агресією може бути здійснено виключно через посилення відповідальності представників держави-агресора та застосування військово-політичних заходів, скерованих на відбиття нападу на території України. Робота безпосередньо із жертвами чи потенційними жертвами є малоефективною, що підтверджується даними, викладеними у вироків, винесених за фактом вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 438 КК України, даними доповіді Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні, а також відповідними статистичними даними.*

2. Теоретичні та практичні проблеми запобігання примусовій депортації дітей та організаційно-правового забезпечення механізму їх репатріації

Аналіз вироків суду, винесених за фактами вчинення представниками держави-агресора кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, а також звітів Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні надали можливість констатувати, що, здебільшого, в умовах військової агресії діти стають жертвами примусової депортації та сексуального насильства. Зокрема, у вказаному звіті зауважено, що впродовж виконання свого другого мандату Комісія виявила подальші докази того, що російська влада в контексті свого повномасштабного вторгнення в Україну вчинила численні порушення міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права, а також пов'язані з ними воєнні злочини. Ці злочини включають невибіркові напади на цивільних осіб та цивільні об'єкти у порушення міжнародного гуманітарного права, а також воєнні злочини, які також порушують міжнародне право прав людини та полягають у катуванні, умисному вбивстві, згвалтуванні та вчиненні сексуального насильства, переміщенні дітей. Зібрані докази ще раз підтвердили попередні висновки Комісії про те, що російська влада застосовувала тортури систематично та повсюдно⁷. Необхідно відмітити, що наразі основним фактором, який інтенсифікує таку кримінально протиправну діяльність щодо дітей є складнощі, пов'язані із розшуком дітей на території російської федерації (особливо, якщо вони позбавлені батьківського піклування), однією із причин чого є

⁷ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. A/HRC/55/66. Human Rights Council. Fifty-fifth session. 26 February–5 April 2024. Agenda item 4. URL: <https://ukraine.un.org/uk/>

зміна особистих даних таких осіб. Ще однією прогалиною є відсутність організаційно-правового забезпечення механізму репатріації примусово депортованих. Більшість практиків та вчених наразі вважають, що механізм репатріації має бути забезпечений в площині резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, яка протягом останніх двох років прийняла низку документів, скерованих на припинення військової агресії російської федерації проти України. Водночас такі резолюції наразі можуть бути оцінені як малоєфективні.

Зокрема О.В. Кресін зауважує, що Генеральна Асамблея виступає в ролі органу ООН із неточно визначеними повноваженнями, але водночас вона є єдиним органом, що представляє волю всіх держав-членів. Можна стверджувати, що демократична політична легітимність Генеральної Асамблеї за останні майже вісімдесят років незмірно зросла, принаймні в міру радикального збільшення кількості держав-членів та враховуючи вплив напрацювань у вигляді конвенцій і декларацій... Зрештою, доволі складним є визначення місця резолюцій Генеральної Асамблеї ООН серед джерел міжнародного права. Таке місце не передбачене у Статуті Міжнародного суду, а в Статуті ООН вказується на рекомендаційний характер рішень Генеральної Асамблеї, окрім питань забезпечення функціонування організації. Останні, щоправда, можуть набувати суттєво ширшого значення (наприклад, прийняття нових держав-членів чи їх виключення). Але розуміння проблеми характеру резолюцій суттєво еволюціонувало. Сама Генеральна Асамблея – тобто представлені в ній держави-члени – наполягає на праві встановлювати у резолюціях нормативні стандарти (політичні чи правові?). При цьому, по-перше, розвиток практики Генеральної Асамблеї ООН, окремі елементи практики держав і рішення Міжнародного суду, принаймні з 1986 р., вказують, що беззастережна підтримка державою резолюцій Генеральна Асамблея ООН розглядається як визнання обов'язковості для неї цих актів. По-друге, створення норм міжнародного права будь-яким із органів ООН від початку існування цієї організації не передбачалася. Навіть рішення Міжнародного суду розглядалися як обов'язкові лише для сторін справи і як такі, що не створюють загальної норми чи прецеденту. Але принаймні з 1986 р. Міжнародного суду ООН послідовно розвиває бачення резолюцій Генеральної Асамблеї як матеріального джерела норм міжнародного звичаєвого права, що стають також юридичним джерелом за наявності нормативного змісту, масової й репрезентативної підтримки, однозначності намірів держав-членів та відповідності практики держав цим намірам⁸. Отже, наведене вказує на контрверсійність доктринальних позицій щодо доцільності визначення механізму репатріації примусово депортованих дітей у резолюціях

⁸ Кресін О.В. Характер повноважень та актів Генеральної Асамблеї ООН: статутні положення та еволюція їх тлумачення. *Право України*. 2022. № 7. С. 112-126

Генеральної Асамблеї ООН. Видається, що більш ефективним та актуальним в умовах, загострених військово-політичними чинниками, є передбачення такого механізму в межах національних законодавчих та інших нормативно-правових актів.

У наших попередніх працях⁹ вже було зауважено на тому, що особливі правові режими утворюють детермінанти, які не можуть бути піддані безпосередньому впливу, оскільки такі загрози безпеці громадян або конституційному ладові є специфічними – дестабілізується механізм функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також низки інших інститутів громадянського суспільства (зокрема і тих, що є суб'єктами запобігання кримінальним правопорушенням); виникають надзвичайні ситуації техногенного або природного характеру, які не можуть бути терміново усунені та передбачають спричинення тяжких наслідків; здійснюється збройна агресія, яка зумовлює зростання кількісного показника відповідних видів кримінальних правопорушень (колабораційна діяльність, державна зрада, порушення законів та звичаїв війни, геноцид тощо). Отже, в умовах дії особливих правових режимів зниження кількісного та зміна якісного показника злочинності можлива лише після усунення загроз та надзвичайних ситуацій, які утворюють детермінаційний комплекс таких кримінальних правопорушень. *Фактично, запобігання кримінальним правопорушенням у таких умовах може здійснюватись виключно шляхом удосконалення регулятивного законодавства, а також організаційних засад діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в умовах надзвичайного та/або воєнного стану.*

Отже, *запобігання примусовій депортації неповнолітніх в умовах воєнного стану може полягати у проведенні таких організаційно-правових заходів:* виокремлення примусової депортації у самостійне кримінальне правопорушення. Це надасть можливість унормувати підходи до форм реалізації об'єктивної сторони, посилити кримінальну відповідальність, виокремити діяння зі складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України та диференціювати за такою ознакою об'єктивної сторони як обстановка кримінального правопорушення шляхом визначення вчинення примусової депортації неповнолітніх осіб та вчинення такого діяння в умовах воєнного стану кваліфікуючою та особливо кваліфікуючою ознакою. Наведене набуває актуальності також у зв'язку із тим, що випадки примусової депортації фіксуються з 2014 року, а отже – до

⁹ Пономарьова Т. І. Запобігання примусовій депортації неповнолітніх в умовах воєнного стану. *Взаємодія державних органів та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням у центральних регіонах України*: збірник матеріалів круглого столу (м. Кропивницький, 17 квітня 2024 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 118-122

моменту, коли в державі було введено воєнний стан; унормування судової практики щодо випадків примусової депортації неповнолітніх осіб, що надасть можливість визначити найбільш типові способи вчинення такого суспільно небезпечного діяння та узагальнити кримінологічні ознаки кримінальних правопорушників; внесення доповнень до ч. 9 Інструкції про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження, шляхом визначення, що у разі опрацювання вхідних/вихідних запитів (доручень, прохань, клопотань) про міжнародне співробітництво під час кримінального провадження Мін'юст, міжрегіональні управління та суди України у пріоритетному порядку здійснюють опрацювання запитів (доручень, прохань, клопотань), які: ... стосуються злочинів, пов'язаних із нелегальною міграцією, примусовою депортацією та торгівлею людьми¹⁰.

3. Захист дітей від сексуального насильства в умовах воєнного стану

Окремої уваги також потребує проблема вчинення представниками держави-агресора сексуального насильства щодо дітей, що є порушенням не тільки норм міжнародного гуманітарного права, а і Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська Конвенція).

У доповіді Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні, опублікованої у 2023 році було зауважено на випадки вчинення зґвалтувань під загрозою вогнепальної зброї, з особливою жорстокістю та актами катування, такими як побиття та удушення. Нападники іноді погрожували вбити жертву або її родину, якщо вона буде чинити опір. У деяких випадках кілька солдатів гвалтували одну й ту саму жертву, або зґвалтування тієї самої жертви відбувалося кілька разів. В одному випадку жертва була вагітна і намагалася благати солдатів пощадити її; через кілька днів у неї стався викидень. Нападники також у деяких випадках страчували або катували чоловіків та інших родичів чоловічої статі. Члени сім'ї, включаючи дітей, іноді змушені були спостерігати, як нападники гвалтують їхніх

¹⁰ Пономарьова Т. І. Запобігання примусовій депортації неповнолітніх в умовах воєнного стану. *Взаємодія державних органів та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням у центральних регіонах України*: збірник матеріалів круглого столу (м. Кропивницький, 17 квітня 2024 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 118-122

близьких¹¹. Водночас українська практика наразі не має належного, та передбаченого Лансаротською Конвенцією інструментарію, скерованого на ресоціалізацію неповнолітніх жертв сексуального насильства як зумовленого міжнародним збройним конфліктом, так і такого насильства як загально-кримінального злочину.

І.І. Давидович та К.П. Задоя зауважують, що попри те, що задекларованими цілями прийняття законів України № 2227-VIII від 06.12.2017 року та № 2334-VIII від 14.03.2018 року є наближення кримінального законодавства України до вимог Стамбульської конвенції та окремих вимог Лансаротської конвенції, в реальності, на жаль, згадані цілі значною мірою не були досягнуті: 1) впровадження у кримінальне законодавство концепту «вік, до досягнення якого забороняється займатися діяльністю сексуального характеру з дитиною» відбулося у вельми непослідовний та безсистемний спосіб; 2) формулювання «природні або неприродні статеві зносини» в чинній редакції ч. 1 ст. 155 КК охоплює далеко не всі ситуації, які позначає конвенційне поняття «діяльність сексуального характеру з дитиною»; 3) Україною й досі не виконане зобов'язання щодо криміналізації переслідування як окремого типу поведінки; 4) криміналізація каліцтва жіночих геніталій відбулася в меншому обсязі, аніж того вимагає Стамбульська конвенція; 5) кримінальне законодавство України охоплює не всі варіанти так званого статевого проникнення без 4-2019, Ч. 1 97 Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення згоди особи, криміналізації якого вимагає Стамбульська конвенція; 6) криміналізація сексуального насильства, що не характеризується статевим проникненням, через техніко-юридичні вади статті 153 КК справляє враження неповної; 7) нова редакція статті 154 КК не так забезпечує виконання вимог Стамбульської конвенції щодо криміналізації примушування до актів сексуального характеру з третьою особою, як створює малозрозумілий «гібрид» положення згаданої Конвенції та «старої» редакції статті 154 КК. Перераховані вище вади, на жаль, означають лише одне¹². Водночас, необхідно зауважити, що в цілому погоджуючись із позицією вчених, не можна залишити без уваги очевидні прогалини національного кримінального та кримінального процесуального законодавства, які вказують на те, що наразі останні не у повній мірі відповідають положенням Конвенції, що може мати особливо небезпечні наслідки в умовах військової агресії.

¹¹ Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A_HRC_52_62_UA.pdf

¹² Давидович І.І., Задоя К.П. Проблеми приведення кримінального законодавства України у відповідність із вимогами Стамбульської та Лансаротської конвенцій. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/4/part_1/22.pdf

Так, наприклад, ст. 26 Лансаротської конвенції передбачено, що кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості притягнення до відповідальності юридичної особи за правопорушення, установлене відповідно до цієї Конвенції, яке вчинено на її користь будь-якою фізичною особою, яка діяла особисто чи в складі органу юридичної особи та займала керівну посаду в межах цієї юридичної особи, на підставі: а) повноважень представництва юридичної особи; б) повноважень приймати рішення від імені юридичної особи; с) повноважень здійснювати контроль у межах юридичної особи. Крім випадків, передбачених у пункті 1 цієї статті, кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості притягнення до відповідальності юридичної особи в разі, коли відсутність нагляду або контролю з боку фізичної особи, зазначеної в пункті 1, призвела до можливості вчинення правопорушення, установленого відповідно до цієї Конвенції, в інтересах цієї юридичної особи фізичною особою, яка діє під її керівництвом. Відповідно до принципів правової системи Сторони відповідальність юридичної особи може бути кримінальною, цивільною або адміністративною. Така відповідальність не впливає на кримінальну відповідальність фізичних осіб, які скоїли правопорушення¹³. Ст. 27 передбачає застосування до юридичних осіб відповідних санкцій та інших заходів, серед яких а) позбавлення права отримання державних пільг або допомоги; б) тимчасове або постійне позбавлення права займатися комерційною діяльністю; с) взяття під судовий нагляд; d) судові рішення про ліквідацію. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для: а) передбачення арешту й конфіскації: товарів, документів й інших засобів, використаних для вчинення правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції, або для сприяння їхньому вчиненню; доходів, одержаних від таких злочинів, або власності, вартість якої еквівалентна таким доходам; б) передбачення закриття на тимчасовій або постійній основі будь-якого закладу, використаного для вчинення будь-якого з правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенцією, без обмеження прав третіх осіб, які діяли добросовісно, або позбавлення злочинця права постійно чи тимчасово займатися професійною або волонтерською діяльністю, яка охоплює контакт з дітьми, під час якого було вчинено злочин¹⁴. У 2021 році до Кримінального кодексу України було внесено зміни, скеровані на імплементацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротської конвенції). Зокрема, ст. 96-3 було доповнено пунктом 6 такого змісту:

¹³ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text

¹⁴ Там само

«б) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152-156-1, 301-1-303 цього Кодексу». Проте, норми, в якій викладені заходи кримінально-правового характеру, які можуть бути застосовані до юридичних осіб не зазнала змін, наслідком чого є її часткова невідповідність переліку санкцій та заходів, які передбачені для застосування до юридичних осіб у Лансаротській конвенції. Із урахуванням вказаного, доцільним є доповнення ст. 96-3 КК України такими заходами кримінально-правового характеру як позбавлення права отримання державних пільг або допомоги; тимчасове або постійне позбавлення права займатися комерційною діяльністю та взяття під судовий нагляд.

У ст. 28 Конвенції передбачено, що кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості врахування таких обставин, якщо вони вже не є частиною складових елементів злочину, згідно з відповідними положеннями національного законодавства як обтяжуючі обставини під час визначення покарання за правопорушення, установлені відповідно до цієї Конвенції: а) злочин завдав серйозної шкоди фізичному або психічному здоров'ю жертви; б) злочину передувало або його супроводжувало катування чи тяжке насилля; с) злочин було скоєно проти особливо вразливої жертви; д) злочин було скоєно членом сім'ї, особою, яка проживала з дитиною, або особою, яка зловживала своїми повноваженнями; е) злочин було скоєно кількома особами, які діяли разом; ф) злочин було скоєно в рамках злочинної організації; г) правопорушника вже було засуджено за злочин подібного характеру¹⁵. Більшість зазначених обтяжуючих обставин передбачені як кваліфікуючі ознаки кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Проте, окремі норми не передбачають такої кваліфікуючої ознаки як вчинення діяння за попередньою змовою групою осіб, а також настання тяжких наслідків у виді серйозної шкоди фізичному або психічному здоров'ю особи. Враховуючи вказане, доцільним є доповнення ст. 155 КК України кваліфікуючою ознакою – вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб; ст. 156 КК України кваліфікуючою ознакою – вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб та особливо кваліфікуючою – настання тяжких наслідків у виді серйозної шкоди фізичному або психічному здоров'ю; ст. 156-1 КК України особливо кваліфікуючою – настання тяжких наслідків у виді серйозної шкоди фізичному або психічному здоров'ю.

¹⁵ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text

ВИСНОВКИ

В умовах міжнародного збройного конфлікту діти – одна із найбільш вразливих категорій жертв кримінальних правопорушень. Це свідчить про необхідність у посиленні механізму їх захисту як шляхом удосконалення національних законодавчих та інших нормативно-правових актів (зокрема – приведення їх у відповідність міжнародним правовим документам), так і через укладення стратегій, основною метою яких має бути створення алгоритму захисту дітей від віктимізації, вторинної віктимізації та, за необхідності, – реінтеграції неповнолітніх жертв кримінальних правопорушень у суспільство та подолання інших тяжких наслідків військової агресії російської федерації проти України.

У першу чергу діти потребують захисту від примусової депортації та сексуального насильства. *Захист від примусової депортації може бути забезпечений шляхом вирішення таких організаційно-правових проблем:*

1) приведення у відповідність норм національного кримінального законодавства положенням міжнародного гуманітарного права; 2) удосконалення норм кримінального процесуального законодавства щодо здійснення досудового розслідування за фактами порушень представниками держави-агресора законів та звичаїв війни. Особливої уваги потребує порядок доказування кримінальних правопорушень вчинених щодо неповнолітніх осіб, а також розширення переліку процесуальних джерел доказів; 3) узагальнення судової практики щодо порядку судового розгляду та винесення судових рішень за фактами вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 438 КК України з метою забезпечення єдиного підходу до меж кримінальної відповідальності та покарання осіб, причетних до порушень законів та звичаїв війни на території України.

Захист дітей від сексуального насильства в умовах воєнного стану має передбачати не тільки забезпечення механізму притягнення до відповідальності в межах ст. 438 КК України, а і бути скерований на удосконалення норм, в яких передбачено кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Зокрема це може бути реалізовано шляхом приведення норм національного кримінального законодавства у відповідність положенням Лансаротської конвенції шляхом: 1) доповнення ст. 96-3 КК України такими заходами кримінально-правового характеру як позбавлення права отримання державних пільг або допомоги; тимчасове або постійне позбавлення права займатися комерційною діяльністю та взяття під судовий нагляд за вчинення уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152-156¹, 301¹-303 цього Кодексу; 2) доповнення ст. 155 КК України кваліфікуючою ознакою – вчинення кримінального правопорушення за попередньою

змовою групою осіб; ст. 156 КК України кваліфікуючою ознакою – вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб та особливо кваліфікуючою – настання тяжких наслідків у виді серйозної шкоди фізичному або психічному здоров'ю; ст. 156-1 КК України особливо кваліфікуючою – настання тяжких наслідків у виді серйозної шкоди фізичному або психічному здоров'ю.

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано стан забезпечення механізму захисту прав неповнолітніх осіб в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану. Встановлено, що захист дітей від віктимізації та вторинної віктимізації є основним чинником, який має бути закладений в алгоритм зниження прогнозованих криміногенних загроз, які можуть стати детермінантами злочинності. Вказано на потребу у реформуванні системи ювенальної юстиції, метою якої має бути всебічний захист дітей від наслідків військової агресії російської федерації проти України. Визначено основні організаційно-правові проблеми забезпечення захисту неповнолітніх осіб від примусової депортації в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану. Проаналізовано міжнародні правові документи, скеровані на захист неповнолітніх осіб від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Виокремлено прогалини національного кримінального законодавства та запропоновано способи приведення його у відповідність міжнародним рекомендаціям. Доведено, що запобігання кримінальним правопорушенням щодо дітей в умовах воєнного стану має здійснюватись виключно шляхом удосконалення регулятивного законодавства, а також організаційних засад діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в умовах надзвичайного та/або воєнного стану.

Література

1. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. A/HRC/55/66. Human Rights Council. Fifty-fifth session. 26 February–5 April 2024. Agenda item 4. URL: <https://ukraine.un.org/uk/>

2. Кресін О.В. Характер повноважень та актів Генеральної Асамблеї ООН: статутні положення та еволюція їх тлумачення. *Право України*. 2022. № 7. С. 112-126

3. Пономарьова Т. І. Запобігання примусовій депортації неповнолітніх в умовах воєнного стану. *Взаємодія державних органів та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням у центральних регіонах України*: збірник матеріалів круглого столу (м. Кропивницький, 17 квітня 2024 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 118-122

4. Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A_HRC_52_62_UA.pdf

5. Давидович І.І., Задоя К.П. Проблеми приведення кримінального законодавства України у відповідність із вимогами Стамбульської та Лансаротської конвенцій. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/4/part_1/22.pdf

6. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

7. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text

8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

9. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

11. Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII «Про санкції». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#n77>

12. Діти війни. 24 лютого 2022 – 06 червня 2024. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>

Інформація про авторів:
Назимко Єгор Сергійович,

доктор юридичних наук, професор,
перший проректор

Донецького державного університету внутрішніх справ
вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, 25000, Україна

Пономарьова Тетяна Ігорівна,

доктор юридичних наук, старший дослідник,
завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання
кримінальним правопорушенням факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ
вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, 25000, Україна

**ACTIVITIES OF THE JUVENILE PREVENTION UNITS
OF THE NATIONAL POLICE IN THE FIELD OF CHILDREN'S
RIGHTS PROTECTION UNDER THE CONDITIONS
OF THE STATE OF MARTIAL**

Pisotska K. O., Nestertsova-Sobakar O. V.

INTRODUCTION

Ukraine positions itself in the international "legal arena" as a social and legal state, therefore one of the basic tasks of our country is the protection of human rights and interests, as well as the provision of social and legal assistance to vulnerable groups of the population – children. According to the Convention on the Rights of the Child, children, due to their physical and mental immaturity, need special protection and care, including adequate legal protection both before and after birth¹. After the full-scale invasion of the country by an aggressor, protecting the rights and interests of children became another challenge for our state. Children, together with their parents, and often with other adult relatives and acquaintances, from the first minutes of the war, are forced to leave their homes, flee from the Russian troops to safer places and abroad, hide in bomb shelters for several days, live in the occupation without the most necessary things – water and food. The number of orphans and children without parental care is increasing. However, the situation in temporarily occupied territories and with Ukrainian children forcibly deported to Russia is still unknown.

Unfortunately, war is not only physical violence, but also the destruction of life, in particular, the lives of children. In the conditions of martial law, children become especially vulnerable, their rights and interests require increased protection. After all, children during war are exposed to an increased risk of physical violence, injuries and death. They also suffer from psychological trauma, stress, anxiety and depression, which can have long-term effects on their development.

Statistical data eloquently testify to the cruelty and desolation of the invader.

Thus, according to data from the Prosecutor General's Office, as of June 2022, 550 children were killed and more than 1,914 were injured as a result of Russian shelling. At the same time, children were the most affected in such

¹ Пісоцька К. О. Діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: адміністративно-правовий аспект : монографія. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2023. 158 с.

regions as Donetsk – 534, Kharkiv – 389, Kherson – 152, Dnipropetrovsk – 139, Kyiv – 130, Zaporizhia – 108, Mykolaiv – 107. Prosecutor General's Office². That is why children need comprehensive protection of their rights and interests.

The authorized juvenile prevention units of the National Police of Ukraine are one of the key law enforcement agencies that take responsibility for ensuring the safety and protection of minors in the face of a full-scale invasion. At the same time, juvenile police officers faced many problems that still do not have a clear algorithm and solution. In particular, we are talking about the evacuation of children from the zone of active hostilities, the documentation of crimes committed by the military of the Russian Federation against children, the return of deported children from the territory of Russia, or children who were deported to the temporarily occupied territory, the search for children in the de-occupied territories, the increase in the number of cases of parents not fulfilling their obligations ties regarding the proper upbringing of children and the increase in the facts of child crime. In addition to the above, an important aspect in the activities of juvenile police officers is control by police officers in ensuring the necessary living conditions, education, upbringing by parents (guardians or other legal representatives) of children.

The war against our state was the cause of unprecedented acts of violence against children, therefore, today, in the conditions of martial law, requires increased protection of the rights and interests of children from new threats and challenges. Juvenile prevention plays a key role in ensuring their safety and well-being. Therefore, today, the protection of children's rights under martial law is one of the basic tasks of the juvenile prevention division of the National Police of Ukraine.

1. Tasks and powers of juvenile prevention units regarding the protection of the rights and legitimate interests of the child

The main goal of the day-to-day work of juvenile prevention units is to protect the rights of citizens of Ukraine who have not reached the age of eighteen and are under the full custody and care of their parents or persons who replace them.

The basic international legal acts in the field of protection of the rights and legitimate interests of children, in particular those that regulate the activities of juvenile prevention, are: Declaration of the Rights of the Child Adopted by

² Ювенальні прокурори: 550 дітей загинули в Україні внаслідок збройної агресії РФ. Сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/>

Resolution 1386 (XIV) of the UN General Assembly ³, the Constitution of Ukraine ⁴, the Code of Ukraine on Administrative Offenses⁵, the Law of Ukraine "On Countering human trafficking" ⁶, Family Code of Ukraine ⁷, Law of Ukraine "On the National Police" ⁸, Law of Ukraine "On Education" ⁹, Law of Ukraine "On Prevention and Combating Domestic Violence" ¹⁰, Law of Ukraine "On State Assistance to Families with Children"¹¹, Law of Ukraine " On bodies and services for children and special institutions for children" ¹², Law of Ukraine "On childhood protection" ¹³, Law of Ukraine "On social work with families, children and youth" ¹⁴.

Today in Ukraine, the protection of the rights and interests of the child is a whole system, which includes measures of a state and non-state (public, international organizations) nature aimed at ensuring a full-fledged life, comprehensive upbringing and development of the child and protection of his rights.

The task of juvenile prevention, like all police units, state representatives, teachers, educators, representatives of health care institutions, the social sphere and the police, is the direct implementation of the above-mentioned

³ Міжнародний документ : ООН; Декларація прийнята від 20.11.1959 Декларація прав дитини Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text

⁴ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073110#Text>

⁶ Про протидію торгівлі людьми» Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>

⁷ Сімейний кодекс України від 10.01.2002 №2947III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294714#Text>

⁸ Про Національну поліцію України : Закон України від 02.07.2015 року № 580VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58019#Text>

⁹ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

¹⁰ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222919#Text>

¹¹ Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>

¹² Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>

¹³ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

¹⁴ Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>

laws and regulations. However, in addition to this, the police itself should "control" the quality of the performance of these tasks assigned to the above-mentioned subjects in relation to the protection of children's rights. It should be noted that when a child becomes a member of society, he is automatically given certain rights and responsibilities, he has the right to life, to social protection, he has the right to development, he has the right to cultural and spiritual enrichment, to education, to receiving quality medical care services. However, under certain circumstances, sometimes this or that mechanism does not work, and it is the units of juvenile prevention that, in cooperation with such services and bodies as education, services for children, the center of social services for families, children and youth, public organizations, etc., have to ensure in a timely manner protection of the violated rights of the child. These institutions must identify poor performance of duties for care, upbringing or development of the child. That is, if the fact of poor performance of one's duties regarding the protection of the child's rights is discovered, the units of juvenile prevention take response measures.

First of all, this is prevention, which involves informing, responding, as well as providing explanations regarding the commission of illegal behavior. For example, parents, due to certain troubles in their personal life or in their social life, begin to underperform, so to speak, avoid fulfilling their child care responsibilities. This involves several stages of response. First of all, there is a preventive conversation and, at the same time, joint cooperation with the children's service to find out the reasons that contributed to the fact that parents avoid fulfilling their duties. If such reasons, at the time of their establishment, are not dangerous, that is, they can be corrected with the help of a preventive conversation, an explanatory conversation with a mandatory warning about what may happen in the event of a repeated offense and what consequences certain actions will have parents regarding the child directly and which will affect the child itself – then such a family is taken under supervision, certain social support is observed and the goal of preventive measures is observed for some time.

If the situation does not change or worsens, for example, the parents continue to abuse alcoholic beverages, or continue not to take care of the general health of the child, do not provide and do not implement the rights to which the child is entitled, then measures of administrative influence are taken. This is provided for by Article 184 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses¹⁵, which is called "Failure by parents or persons who replace them to fulfill their duties regarding raising children." This article also

¹⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073X.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073110#Text>

provides for a number of measures of administrative influence, from warnings to fines.

In the event that parents perform their parental duties poorly or insufficiently or evade their duties, which has a negative effect on the development of the child itself, or in the event that such measures do not give the expected result, and the child continues to suffer from parental negligence, then we begin to apply all possible measures. For example, a child can be removed from the family and in the future, if possible, certain work continues with the parents to restore their awareness of their responsibilities and the understanding that their every action has a certain impact on the child and shapes the child into an adult. These measures necessarily require cooperation with the children's affairs service and cooperation with other relevant institutional institutions. After finding out all the conditions and circumstances, measures of criminal influence may be taken against the parents, especially if their actions or inaction led to traumatic consequences for the child.

Another area of activity of juvenile prevention is taking an active part in the formation of the legal consciousness of a child, who will later become an adult – a citizen, and will fully understand what rights and responsibilities he has, how he can use these rights and how he must fulfill his duties. For this purpose, there are juvenile police officers who directly perform an additional, auxiliary function of educating the child. This happens by conducting preventive lectures in educational institutions, on cultural platforms in which the police and other institutional institutions, public organizations are involved in cooperation, creating cultural traditions, teaching children the history of Ukraine, their state, teaching children the rules of behavior, teaching children to understand that there is such a law in her life, specifically in the life of every child, that there is a law in the life of the whole society and what is its function. However, there are cases when a child at a certain age already comes into conflict with the law. This can happen both at the level of administrative offenses and at the level of criminal offenses.

The system legislates a certain number of actions aimed not at punishing the child, but at correcting the situation and still getting out of the conflict. It can be both measures of administrative influence, which are also provided for by the current legislation in case the child has reached the age of sixteen, and it can also be measures provided for by the Criminal Code of Ukraine, if the child has reached the age of 14.

In the event that the child nevertheless committed a criminal or administrative offense, but did not reach the age from which such responsibility arises, then the responsibility, accordingly, for his actions rests entirely with the parents, and again we return to Article 184 of the Administrative Code. Which provides in parts 3 and 4 this certain

liability. Another problem and challenge for juvenile police officers is, on the one hand, the massive internal displacement of persons, including children, who are forced to change their place of residence due to active hostilities, on the other hand, the transition to distance learning caused by the introduction of martial law, significantly affects the behavior of children, creating conditions for the growth of juvenile delinquency. Therefore, it is necessary to find ways to ensure effective prevention during martial law. For example, one of the effective tools can be the active dissemination of preventive information in the mass media and on Internet platforms popular with children. Such an information campaign can help reduce the level of delinquency among children and promote their safe development in difficult conditions.

2. Activities of the juvenile prevention units of the National Police of Ukraine in terms of evacuating children from the war zone

One of the priority tasks of the modern legal society is a special attitude to the child due to the fact that he is unable to defend his interests and rights on his own. After all, children depend on the decisions of their parents or other adults who take care of them, and they cannot always seek legal help and are emotionally vulnerable. Comprehensive protection of the rights and interests of children is extremely important for our society and the state, since the child's development as a full-fledged citizen in the future directly depends on the protection of the child today. And therefore, today in the conditions of martial law, the task of legal institutes is to ensure a safe environment for children.

Today, the main tasks of the police units in general and juvenile prevention in the de-occupied territories are:

1. documentation of crimes committed by the military of the Russian Federation against children;
2. study of the needs of families with children living in the de-occupied territories (needs may be different: food, clothing, office supplies, educational gadgets, etc.);
3. involvement in meeting the humanitarian needs of children of volunteer organizations, international humanitarian missions, etc.;
4. return of deported children from the territory of Russia, or children who were deported to the temporarily occupied territory;
5. search for children in the de-occupied territories;
6. checking the living conditions of children in the de-occupied territories, how they take part in the educational process, how it is ensured by the parents;
7. another important task of the police (as a rule, police officers of juvenile prevention units are involved in this) is the evacuation of children from the combat zone;

In connection with the full-scale invasion of Russia, the following rights and interests of the child are most often violated: obstacles in obtaining education and medical care; provision of safe shelter and assistance; protection against exploitation and human trafficking; access to education and medicine. There is currently no normative confirmation of the algorithm of actions of police officers and state authorities in case of refusal of forced evacuation of families with children in their care. However, the police and state authorities act within the limits of current legislation and in the interests of the child.

Let's consider the algorithm for the evacuation of children, which is carried out by the police in practice during the evacuation of children with their parents from the combat zone in the Kherson region.

Thus, by the decision of the military administration, mandatory or forced evacuation of families with children begins. As a rule, this evacuation is carried out from dangerous zones. And the task of the police, including the evacuation of families with children from this territory. First of all, an information and clarification campaign is being conducted about the fact that the evacuation will take place, where families with children can go to carry out their evacuation.

The next step is to conduct direct explanatory work with the families and children living in these territories together with the military administration and, if possible, with the bodies of the State Emergency Service, other interested agencies and institutions. For this purpose, juvenile prevention units, in particular, receive lists of children of families with children in territorial communities. Further, in accordance with these lists, explanatory work is carried out with these families, namely evacuation is offered. After clarification, it is necessary to obtain consent from families with children, after which the date, place and time of evacuation of these families is determined. The next day, at the specified time, a crew of at least 3 policemen, one of whom has first aid skills, arrives in an armored car to such a family with means of protection for children and adults who will be evacuated. These families are being evacuated in an armored car in protective gear to an intermediate evacuation point. Then, for example, volunteer transport takes children and their families directly to their final destination. Problem

Evacuation is currently the only mechanism to protect our children, protect their lives and health.

2. Activities of the juvenile prevention units of the National Police of Ukraine in terms of evacuating children from the war zone

One of the priority tasks of the modern legal society is a special attitude to the child due to the fact that he is unable to defend his interests and rights on his own. After all, children depend on the decisions of their parents or other adults who take care of them, and they cannot always seek legal help and are

emotionally vulnerable. Comprehensive protection of the rights and interests of children is extremely important for our society and the state, since the child's development as a full-fledged citizen in the future directly depends on the protection of the child today. And therefore, today in the conditions of martial law, the task of legal institutes is to ensure a safe environment for children.

Today, the main tasks of the police units in general and juvenile prevention in the de-occupied territories are:

1. documentation of crimes committed by the military of the Russian Federation against children;
2. study of the needs of families with children living in the de-occupied territories (needs may be different: food, clothing, office supplies, educational gadgets, etc.);
3. involvement in meeting the humanitarian needs of children of volunteer organizations, international humanitarian missions, etc.;
4. return of deported children from the territory of Russia, or children who were deported to the temporarily occupied territory;
5. search for children in the de-occupied territories;
6. checking the living conditions of children in the de-occupied territories, how they take part in the educational process, how it is ensured by the parents;
7. another important task of the police (as a rule, police officers of juvenile prevention units are involved in this) is the evacuation of children from the combat zone;

In connection with the full-scale invasion of Russia, the following rights and interests of the child are most often violated: obstacles in obtaining education and medical care; provision of safe shelter and assistance; protection against exploitation and human trafficking; access to education and medicine. There is currently no normative confirmation of the algorithm of actions of police officers and state authorities in case of refusal of forced evacuation of families with children in their care. However, the police and state authorities act within the limits of current legislation and in the interests of the child.

Let's consider the algorithm for the evacuation of children, which is carried out by the police in practice during the evacuation of children with their parents from the combat zone in the Kherson region.

Thus, by the decision of the military administration, mandatory or forced evacuation of families with children begins. As a rule, this evacuation is carried out from dangerous zones. And the task of the police, including the evacuation of families with children from this territory. First of all, an information and clarification campaign is being conducted about the fact that the evacuation will take place, where families with children can go to carry out their evacuation.

The next step is to conduct direct explanatory work with the families and children living in these territories together with the military administration, if possible with the bodies of the State Emergency Service, other interested departments and institutions. For this purpose, juvenile prevention units, in particular, receive lists of children of families with children in territorial communities. Further, in accordance with these lists, explanatory work is carried out with these families, namely evacuation is offered. After clarification, it is necessary to obtain consent from families with children, after which the date, place and time of evacuation of these families is determined. The next day, at the appointed time, a crew of at least 3 police officers, one of whom has the skills of providing medical aid, arrives at such a family in an armored car with means of protection for children and adults who will be evacuated. These families are being evacuated in an armored car in protective gear to an intermediate evacuation point. Then, for example, volunteer transport takes children and their families directly to their final destination.

Problem

Evacuation is currently the only mechanism to protect our children, protect their lives and health.

3. Prevention of delinquency among minors during martial law in Ukraine: strategies and challenges

Prevention of juvenile delinquency is the most important aspect of maintaining order and security in peacetime. However, in wartime, the role of juvenile prevention units becomes even more important, because, in addition to everyday tasks, juvenile police officers face new challenges caused by armed aggression. Currently, the priority directions in the work are, on the one hand, the prevention of juvenile delinquency, and on the other hand, the creation of a safe environment for children, evacuation from dangerous cities where active hostilities are taking place.

In this paragraph, we will examine the peculiarities of the activities of juvenile prevention units under martial law.

Military aggression on the territory of our country significantly changed the day-to-day activities of the juvenile prevention units of the National Police of Ukraine. It should be noted that the nature of the activities of juvenile police also depends on the region, because some cities and villages faced a large number of displaced persons, others with occupation (de-occupation), and still others with active hostilities in their cities and villages.

Therefore, the features of the administrative activities of juvenile police officers in the conditions of martial law include, first of all, the creation of a safe environment for children, in particular:

1. Cooperation with other units of the National Police regarding the identification and promotion of the evacuation of children from dangerous

regions. For example, today there are many police units, crews that help juvenile prevention units to protect children from the threat of shelling in cities and villages. Thus, in the units there is such a police crew as "White Angel", which is engaged in the evacuation of children and their parents from dangerous regions and territories of Ukraine, due to military operations. Law enforcement officers also monitor every family in which children are raised, and constantly urge them to evacuate. For example, there are eight such police evacuation teams working in the Bakhmut community. All these crews interact with juvenile prevention units.

2. Preventive measures aimed at the prevention of military cybercrimes, information hygiene of children from IPSO (special information and psychological operation);

3. Identification of children in need of psychological and social assistance who suffered as a result of the war. Due to the armed aggression of the Russian Federation, children who lived in the region of active hostilities faced massive destruction, casualties, etc. Therefore, children who are evacuated must be provided with psychological and social support from the state and law enforcement agencies. Such measures should be aimed at providing both immediate assistance and long-term support to children in need. This problem should be provided comprehensively, juvenile police officers should carry out preventive measures aimed at increasing awareness and understanding of the problems faced by children and their families. These measures should be carried out together with state bodies.

4. Identification of children who became victims of violence in the occupied territories. Perpetration of sexual violence against children in the temporarily occupied territories, offenses against sexual freedom and sexual integrity, and others – during the war also did not disappear anywhere. And the children who suffered need coordinated services and consolidated assistance of all state institutions, public and international organizations, which should be worked out by juvenile police officers together with other related services.

For example, after the start of a full-scale invasion, a Center for children who suffered from violence under martial law and/or while in temporarily occupied territories was created, the main task of which is to create the most child-friendly conditions in the justice process. This center combines the justice system and the social sphere, and represents a "mixed form of organization" where the practices, rules and beliefs of various institutions are combined "under one roof".

5. Interaction with other units of the National Police regarding the creation and maintenance of a safe environment in peaceful regions (educational, social, etc.). For example, today police officers together with teachers conduct safety classes in newly created interactive classes "Safety Class" across the

country. Its purpose is to create safe conditions for the participants of the educational process in the conditions of martial law. For example, in this class, you can conduct preventive work with children and parents on issues of mine safety, explaining the algorithm of actions in case of detection of explosive objects and weapons, etc.

6. Implementation of a number of initiatives to ensure the humanitarian needs of families with children, for example, together with volunteers (who needs it, both internally displaced and residents of occupied/de-occupied territories, where there is a need for food, hygiene products, clothes and other household items).

So, with the beginning of a full-scale war, juvenile prevention units faced new challenges and threats in the field of protection of children's rights, which required solutions and were reflected in the following:

- creating safe environments for children in conditions of constant threat, establishing the location of missing children and providing assistance to affected children;

- safe evacuation of children from the territory of hostilities;

- preventive work with children and parents on issues of mine safety, clarification of the algorithm of actions in case of detection of explosive objects and weapons;

- improvement of the system of finding children, for example, by introducing a system of informing citizens of Ukraine who may have information about a child. An example of the implementation of such a task is a notification for users of mobile communication companies, social networks, taxis and carriers, a network of establishments and a ticket sales site (Uklon, OnTaxi, Taxi838, Taxi OPTI, GLOVO). PJSC "Kyivstar", "Meta Platforms Inc .", LLC "UKLON UKRAINE", IS "OnTaxi", VST "TAXI 838", PE "Optimalne Taxi" and LLC "Glovoapp of Ukraine".

In addition to juvenile prevention activities aimed at ensuring a safe environment, one of the main tasks of police officers is the prevention of administrative offenses, preventing the involvement of children in war crimes, preventive work with children in relation to youth movements (it is necessary to clarify that such actions are subject to both administrative and criminal liability).

Yes, new youth movements "Redan", "Anti-Redan" are gaining popularity in Ukraine, the members of which organize mass riots in cities. the spread on the Internet of youth movements that provoke conflicts, call for physical confrontation and involve children in illegal activities, which shook the whole country with their gatherings. In total, over three days, about 41 gatherings of youth took place in Ukraine in different regions of the country.

In summary, the work of juvenile prevention units is important for ensuring public order and supporting youth in peacetime and wartime. During

martial law, their tasks become even more critical and they must work to protect minors and maintain social order. Interacting with other organizations, police units – juvenile prevention units can make a significant contribution to the safety of children under martial law.

CONCLUSIONS

Today, the activity of juvenile prevention units is extremely important, because in addition to the tasks and powers established by the law, juvenile police officers daily face numerous challenges in the field of protection of children's rights caused by war.

The key areas of activity of the juvenile prevention units of the National Police regarding the protection of the rights and interests of children who need special attention and legal regulation in the conditions of martial law are: ensuring the safety of children in the zone of active hostilities, by accompanying children who are evacuated, and ensuring their safe relocation and accommodation in safe places; identification and protection of homeless children in the de-occupied territories; investigation of crimes committed against children; creating safe environments for children in conditions of constant threat, establishing the location of missing children and providing assistance to affected children; carrying out preventive measures by conducting educational work with children and their parents about threats and methods of protection in war conditions.

We offer the following suggestions for improving the protection of the rights and interests of the child in the following areas:

1) Create a "Center for children who have suffered from violence under martial law and (or) are in temporarily occupied territories", the main task of which is to create the most child-friendly conditions in the process of justice. The center will combine the justice system and the social sphere, and will represent a "mixed form of organization" where all practices are combined. This is an important step towards effective enforcement of children's rights by minimizing the possibility of re-traumatization. Sexual violence against children in the temporarily occupied territories, offenses against sexual freedom and sexual integrity did not disappear during the war either.

2) Involve minors who commit offenses and are inclined to commit them to volunteer and humanitarian activities, instilling in them a sense of responsibility for the need for socially useful activities.

3) Development of training methods with specialists of other bodies and institutions, which are entrusted with the functions of implementing measures in the field of protection of the rights of children who suffered during hostilities, namely: services for children's affairs; education management bodies, educational institutions, institutions and organizations of the education

system; center for providing free secondary legal assistance, courts; prosecutor's office; authorized bodies on probation.

4) Assistance to children who suffered from violence during the period of martial law should be comprehensive, including not only legal, psychological, but also pedagogical support, which can be provided by representatives of the completely new for Ukraine profession "pedagogue-psychologist".

5) Improving the legal basis for creating a safe environment for children in the field of information and communication technologies.

SUMMARY

The chapter examines the activities of the juvenile prevention units of the national police in the field of protection of children's rights under martial law.

The tasks and powers of the juvenile prevention units in protecting the rights and legitimate interests of the child, as well as the activities of the juvenile prevention units of the National Police of Ukraine in terms of evacuating children from the war zone, were analyzed.

The algorithm for the evacuation of children carried out by the police during the evacuation of children with their parents from the war zone was considered.

The activity of juvenile prevention in the field of ensuring a safe environment is characterized. It was determined that one of the main problem areas that require increased attention of the police is the prevention of administrative offenses, prevention of the involvement of children in war crimes, preventive work with children in relation to youth movements (it is necessary to clarify that such actions are subject to both administrative and criminal liability).

Areas of improvement in the activities of juvenile prevention units have been determined.

References

1. Пісоцька К. О. Діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: адміністративно-правовий аспект : монографія. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2023. 158 с.

2. Ювенальні прокурори: 550 дітей загинули в Україні внаслідок збройної агресії рф. Сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/>

3. Міжнародний документ : ООН; Декларація прийнята від 20.11.1959 Декларація прав дитини Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text

4. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073110#Text>

6. Пісоцька К. О. Поняття форм адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матер. IV Міжнар

7. Про протидію торгівлі людьми» Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>

8. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 №2947III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294714#Text>

9. Про Національну поліцію України : Закон України від 02.07.2015 року № 580VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58019#Text>

10. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

11. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222919#Text>

12. Пісоцька К. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх під час воєнного стану в Україні: стратегії та виклики. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 17.03.2023). С. 245-249.

13. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>

14. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>

15. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

16. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>

17. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073110#Text>

18. Пісоцька. К. О. Поняття методу в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. Актуальні проблеми ювенальної деліктології: матер. Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 5 листопада 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 194-198.

19. Стрельцова О., Чепік-Трегубенко О. Забезпечення соціальних прав внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану: теоретико-правовий аспект. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA», (March 15, 2024; Chicago, USA)*, С. 35–37. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1690>.

20. К. Бахчев, А. Собакар, Р. Опацький. Міжнародний досвід реалізації ювенальної політики. Концептуальні положення механізму захисту прав дітей: український та зарубіжний контекст : кол. монограф. / кол. авт. ; Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С.75-103.

21. Pisotska K. Forms and methods of administrative activity of juvenile prevention units of the national police of Ukraine. Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense. Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. S. 318–351. URL : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-276-0-15>.

22. Юнін О.С. Національна поліція як суб'єкт забезпечення прав дитини на безпечні умови життя. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5/2023. С.497– 500. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/124>

23. Yunin, Alexander Sergeevich; Yunina, Maryna Petrivna. Violence against children in educational institutions (bullying): causes, consequences, prevention measures and responsibility. Publishing House “Baltija Publishing”, 2023.

24. Юнін О.С., Юніна М.П., Резворович К. Р. Насильство по відношенню до дітей в закладах освіти (булінг): причини, наслідки вчинення, заходи запобігання та відповідальності. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-276-0-23>

**Information about the authors:
Pisotska Karina Oleksandrivna,**

Doctor of Philosophy in Law,
Associate Professor of the Department of Administrative Law and Process
Dnipro State University of Internal Affairs
Nauky avenue, 26, Dnipro, 49005, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-9108-2640>

Nestertsova-Sobakar Oleksandra Volodymyrivna,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Civil and Legal Disciplines
Dnipro State University of Internal Affairs
Nauky avenue, 26, Dnipro, 49005, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-0712-4076>

ОСОБЛИВОСТІ ПОЗАСУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Сокуренько В. В., Загуменна Ю. О., Юшкевич О. Г.

ВСТУП

В умовах повномасштабної російської агресії проти України проблема захисту прав людини, особливо дітей, набула особливої значущості. Російська військова агресія суттєво впливає на майбутнє української держави, створюючи демографічні виклики, погіршуючи психологічний стан молодого покоління та загрожуючи здоров'ю дітей. Діти, які є однією з найуразливіших категорій населення, страждають від фізичних, психологічних та соціальних наслідків війни. За даними Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, станом на 30 квітня 2021 року, з початку збройного конфлікту на Донбасі 146 дітей було поранено, а 152 дитини загинуло. З 2017 року близько 70 тисяч дітей отримали статус таких, що постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, 90 з них мають цей статус через тілесні травми¹.

Після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року збройних сил російської федерації на територію суверенної України, ситуація погіршилася вразі та порушення прав дітей набуло масового характеру та стало щоденним. В період дії воєнного стану в Україні права кожної української дитини порушуються кожного дня. На інформаційній платформі «Діти війни»² станом на червень 2024 року: за даними Офісу Генерального прокурора – 551 дитина загинула, за даними Офісу Генерального прокурора – 1409 дітей поранені, за даними Національної поліції України – 1971 дитини зниклі, за даними Національної поліції України – 28918 дітей знайдено, за даними Національного інформаційного бюро – 19546 дитини депортовано, за даними Національного інформаційного бюро – 388 дитину вдалося повернути. Не зважаючи на вище наведену статистику, точну кількість постраждалих дітей встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України.

Війна спричинила глибоку трагедію – тисячі дітей втратили батьків, зв'язок з родичами та опинилися у скрутних життєвих обставинах. Українська держава докладас значних зусиль для забезпечення

¹Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/>

²Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>.

належного правового захисту дітей. З огляду на фізичну та розумову незрілість дітей, їхні права потребують спеціальної охорони та піклування. Забезпечення всебічного та ефективного захисту прав дитини є невід'ємним обов'язком кожної держави.

В Україні функціонують як судові, так і позасудові механізми захисту прав дітей, які демонструють свою високу ефективність. На початку повномасштабного вторгнення, коли робота більшості судів була паралізована, саме позасудові механізми стали ключовими у захисті прав дітей. Міжнародні організації, такі як ООН та ЄС, активно підтримують Україну в розробці та впровадженні національної стратегії реформування системи захисту дітей, що включає перехід до сімейних та громадських форм опіки, а також впровадження механізмів моніторингу та оцінки потреб дітей.

Позасудові механізми захисту прав дітей, зокрема в умовах воєнного стану, стали особливо актуальними. Вони включають в себе тимчасове влаштування дітей у прийомні сім'ї та сім'ї патронатних вихователів, а також забезпечення психологічної підтримки та реабілітації. Відповідно до українського законодавства, були запроваджені спеціальні процедури для швидкого реагування на кризові ситуації, що дозволяють дітям отримувати необхідний захист і допомогу без необхідності звертатися до судових інстанцій³.

Співпраця з міжнародними організаціями, такими як Рада Європи та ЮНІСЕФ, сприяє підвищенню ефективності правосуддя та впровадженню стандартів захисту дітей відповідно до міжнародного права. У 2024 році в рамках проекту «Захист прав дітей під час війни і в післявоєнний період в Україні»⁴ було посилено реагування на насильство щодо дітей, зокрема на сексуальну експлуатацію та фізичне насильство, враховуючи особливі ризики, породжені війною для дітей-переселенців та тих, хто залишився без піклування батьків. Ці організації допомагають Україні розробляти та впроваджувати комплексні заходи з моніторингу порушень прав дітей, навчання фахівців та забезпечення необхідних ресурсів для підтримки дітей у складних умовах збройного конфлікту.

Більш детально питання особливостей позасудового захисту прав дитини в умовах воєнного стану в Україні, враховуючи сучасні нормативно-правові акти та практичні заходи, спрямовані на

³ Рада Європи. Захист прав дітей під час війни і в післявоєнний період в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/protecting-the-rights-of-ukrainian-children-during-and-in-post-war-context>.

⁴ Турченко О.Г., Пилипишина І.І. Забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022.№ 2. С. 64-66.

забезпечення прав і безпеки дітей під час збройного конфлікту, буде проаналізовано у підрозділах нашого монографічного дослідження.

1. Правове регулювання прав дитини під час збройних конфліктів в актах міжнародного права та національному законодавстві України

Сучасний світ постійно стикається з проблемою збройних конфліктів, що призводять до серйозних гуманітарних наслідків, особливо для дітей. Збройні конфлікти, незалежно від їх масштабів, завжди супроводжуються порушеннями прав дитини, що вимагає адекватного правового регулювання на міжнародному та національному рівнях. Діти є однією з найбільш уразливих груп під час воєн, і їхній захист стає першочерговим завданням для держав та міжнародних організацій⁵.

Незважаючи на існування широкого правового базису, реалізація заходів щодо захисту прав дітей під час збройних конфліктів залишається викликом. Необхідно посилити координацію зусиль між міжнародними організаціями, державними інституціями та громадянським суспільством для ефективної реалізації цих норм. Захист прав дітей під час збройних конфліктів є ключовим завданням як міжнародного гуманітарного права, так і національного законодавства України. Тільки комплексний підхід, що включає правові, освітні та соціальні заходи, може забезпечити ефективний захист прав дітей у складних умовах збройних конфліктів⁶.

Конвенція ООН про права дитини є основним міжнародним документом, що визначає права дитини і забезпечує їх захист. Вона встановлює основні принципи, такі як недискримінація, інтерес дитини як найвищий пріоритет, право на життя, виживання та розвиток, а також право на вираження власних поглядів. Конвенція зобов'язує держави-учасниці вживати всі можливі заходи для захисту дітей від будь-яких форм насильства, зловживань та експлуатації⁷.

⁵ Юшкевич О.Г. Гарантування прав дітей під час збройних конфліктів в актах міжнародного права. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах окупації українських територій: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції* (в авторській редакції), м. Кривий Ріг, 30 вересня 2022 року. Кривий Ріг: ДонДУВС, 2022. С. 83-87.

⁶ Бандурка О. М., Бандурка І. О., Загуменна Ю. О. Безпека дитини: соціально-правове забезпечення: науково-популярне видання / Олександр Бандурка, Ірина Бандурка, Юлія Загуменна. Х.: Майдан, 2023. 402 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21550>

⁷ Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

В умовах війни в Україні, цей документ є надзвичайно важливим, оскільки права дітей постійно порушуються через бойові дії. Російська агресія призвела до загибелі та поранень численних дітей, а також до їх примусового переселення. Конвенція допомагає міжнародній спільноті чинити тиск на агресора та надавати правову допомогу постраждалим дітям.

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується участі дітей у збройних конфліктах, був прийнятий у 2000 році та ратифікований Україною у 2004 році. Цей протокол вимагає від держав-учасниць вживати всіх можливих заходів, щоб військовослужбовці, які не досягли 18 років, не брали безпосередньої участі у бойових діях. Протокол також передбачає запобігання вербуванню та використанню дітей у збройних конфліктах збройними групами, що відрізняються від збройних сил держави. Для України цей документ є важливим інструментом у захисті дітей від залучення до бойових дій⁸.

Женевські конвенції про захист жертв війни, прийняті у 1949 році, та Додаткові протоколи до них (1977 р.) є основними міжнародно-правовими актами, що регулюють гуманітарні аспекти збройних конфліктів. Вони встановлюють стандарти захисту цивільного населення, включаючи дітей, під час війни. Конвенції зобов'язують сторони конфлікту забезпечувати гуманне поводження з дітьми та захист їхніх прав. У контексті російсько-української війни ці конвенції є критично важливими для забезпечення захисту дітей від насильства, депортацій та інших злочинів. Вони надають юридичну базу для притягнення винних до відповідальності за порушення прав дітей.

8 червня 1977 року, за ініціативи Міжнародного комітету Червоного Хреста, до «Женевських конвенцій» було прийнято два Додаткових протоколи: Протокол I щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів і Протокол II щодо захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру. У 2005 році також було прийнято третій Додатковий протокол до Женевської конвенції, який ввів додаткову відмітну емблему у вигляді Червоного хреста і Червоного півмісяця, червоного лева й сонця. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, який стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, прийнятий 8 червня 1977 року,

⁸ Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Протокол Організації Об'єднаних Націй (ООН) від 01.01.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text ; Про ратифікацію Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року про захист жертв війни. URL: <http://surl.li/cevuj>.

містить положення щодо захисту дітей як жертв міжнародних збройних конфліктів.

Відповідно до статті 78 «Про евакуацію дітей» Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, жодна сторона, що перебуває в конфлікті, не повинна вживати заходів щодо евакуації дітей в іноземну державу, крім як своїх власних громадян, за винятком випадків тимчасової евакуації, необхідної з невідкладних причин, пов'язаних зі станом здоров'я або лікуванням дітей, або з їх безпекою, якщо вони не перебувають на окупованій території.

Декларація про захист прав жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройної агресії була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 14 грудня 1974 року. Цей документ визначає, що жінки і діти є особливо вразливими категоріями населення під час збройних конфліктів і мають право на особливий захист. Декларація засуджує всі форми насильства щодо жінок і дітей, включаючи вбивства, тортури, масові арешти, колективні покарання, а також закликає держави вживати всіх можливих заходів для запобігання подібним порушенням⁹. Для України ця декларація є важливим міжнародним документом, що надає правову основу для захисту жінок і дітей від насильства та зловживань. Україна використовує положення цієї декларації для привернення уваги міжнародної спільноти до порушень прав дітей та жінок з боку російських військових сил, а також для мобілізації міжнародної підтримки у боротьбі з цими порушеннями.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року, є одним з основних міжнародних документів у галузі прав людини. Пакт визнає право кожної людини на соціальний захист, адекватний життєвий рівень, охорону здоров'я та освіти. У статті 10 Пакту зазначено, що особливий захист повинен надаватися матерям і дітям, а дітям слід забезпечити соціальний захист без будь-якої дискримінації¹⁰.

Конвенція Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999 р.)¹¹ визначає найгірші форми дитячої праці та закликає до їх негайної ліквідації. Вона забороняє використання дітей у будь-яких формах рабства, примусовій праці та збройних конфліктах. Конвенція також

⁹ Декларація про захист прав жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів від 14 грудня 1974 року. URL: <https://cutt.ly/wVe6VhH>.

¹⁰ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

¹¹ Конвенція Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці від 17.06.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_182#Text.

вимагає від держав-учасниць вживати ефективні заходи для захисту дітей від таких практик. Для України ця конвенція є важливою, оскільки вона сприяє запобіганню використанню дітей у військових діях та інших небезпечних формах праці. В умовах збройного конфлікту цей документ допомагає захищати дітей від експлуатації та забезпечувати їхнє право на безпеку та освіту.

Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002 р.)¹² (далі – МКС) є міжнародним договором, який встановлює юрисдикцію МКС над найтяжчими злочинами, включаючи військові злочини, злочини проти людяності та геноцид. Використання дітей у збройних конфліктах є одним з таких злочинів. Римський статут є важливим інструментом для притягнення до відповідальності тих, хто винний у використанні дітей у бойових діях та інших порушеннях їхніх прав. Україна активно співпрацює з МКС для документування та розслідування злочинів, вчинених проти дітей.

Крім цього, Рада Безпеки ООН прийняла низку резолюцій, спрямованих на захист дітей під час збройних конфліктів. Зокрема, резолюція 1612 (2005 р.) встановила механізм моніторингу та звітності щодо серйозних порушень прав дітей у конфліктах¹³. Ці резолюції зобов'язують держави вживати заходів для захисту дітей та притягнення винних до відповідальності. Для України ці резолюції є важливими, оскільки вони допомагають залучати міжнародну підтримку для захисту прав дітей, постраждалих від агресії. Вони також сприяють створенню ефективних механізмів моніторингу та звітності про порушення прав дітей. Цей пакт є важливим для України, оскільки він встановлює міжнародні стандарти, які повинні дотримуватися всіма державами-учасницями, включаючи Україну, для забезпечення економічних, соціальних і культурних прав дітей, особливо в умовах збройного конфлікту. Положення Пакту використовуються для формування національних політик та програм, спрямованих на захист дітей та забезпечення їхніх прав на освіту, медичну допомогу та соціальну підтримку.

Україна є учасницею багатьох міжнародних договорів та конвенцій, які регулюють захист прав дитини під час збройних конфліктів. Розглядаючи національне законодавство, слід зазначити, що воно є невід'ємною частиною правової системи, спрямованої на захист дітей в умовах збройного конфлікту. В українському законодавстві основними

¹² Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

¹³ Резолюція Ради Безпеки ООН 1612 від 26.07.2005 щодо дітей і збройних конфліктів. URL: [https://undocs.org/S/RES/1612\(2005\)](https://undocs.org/S/RES/1612(2005)).

правовими актами, що регулюють права дитини, є Конституція України, Закон України «Про охорону дитинства», Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України та інші. Перелік нормативно-правових актів щодо забезпечення прав дітей можна знайти на сайті Національної соціальної сервісної служби України¹⁴.

Конституція України гарантує захист прав і свобод людини, включаючи дітей. Відповідно до частини 2 статті 52 Конституції, будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Крім того, частина 2 статті 64 Конституції дозволяє встановлення окремих обмежень прав і свобод в умовах воєнного стану, проте не дозволяє обмежувати права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63¹⁵.

Відповідно до статті 10 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 лютого 2001 року № 2402-III, кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист¹⁶. Згідно зі статтею 30 цього ж Закону, участь дітей у воєнних діях та збройних конфліктах суворо забороняється. Це включає вербування, фінансування, матеріальне забезпечення та навчання дітей з метою їх використання у збройних конфліктах, а також у насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади або порушення територіальної цілісності України. Особи, що залучають малолітніх та неповнолітніх до збройних формувань, несуть кримінальну відповідальність за статтею 304 Кримінального кодексу України за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Військові дії російської федерації на території України, які включають використання заборонених касетних боєприпасів, невибіркові обстріли житлових районів, руйнування цивільної інфраструктури та обмеження доступу до медицини, а також численні випадки вбивств, згвалтувань і страт цивільних осіб, зокрема дітей, є порушенням міжнародного гуманітарного права і класифікуються як воєнні злочини. Відповідно до статті 438 Кримінального кодексу України, жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення на примусові роботи, розграбування національних цінностей на окупованій території та інші порушення законів та звичаїв війни караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.

¹⁴ Забезпечення прав дітей. Нормативно-правові акти з питань забезпечення прав дітей. URL: <http://surl.li/dzump>.

¹⁵ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://cutt.ly/dMxh9aD>.

¹⁶ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

Станом на 2024 рік, в Україні триває робота над новою Національною стратегією забезпечення прав дітей. Міністерство соціальної політики за підтримки ЮНІСЕФ розпочало розробку цієї стратегії, яка спрямована на комплексний підхід до захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту. У рамках цієї стратегії планується залучення широкого експертного середовища для створення ефективних механізмів реалізації та захисту прав дитини в Україні¹⁷.

Раніше, в Україні діяли Національні плани дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2016 року, а також Державна соціальна програма на період до 2021 року. Однак, після 2021 року конкретні плани щодо продовження цих програм ще не були затверджені, і наразі йде активна робота над новою стратегією¹⁸. Отже, наразі нова стратегія перебуває в процесі розробки, і очікується, що вона включатиме нові заходи та механізми для покращення захисту прав дітей в Україні в умовах війни та післявоєнного періоду.

У рамках Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року було визначено пріоритети щодо захисту прав та інтересів дітей у ситуаціях збройного конфлікту. Зокрема, було підкреслено необхідність запобігання участі дітей у воєнних діях, забезпечення їхніх прав у зонах конфлікту, а також впровадження заходів для соціально-психологічної реабілітації постраждалих дітей.

Однією з головних проблем є влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування внаслідок російського вторгнення в Україну. На сьогоднішній день ситуація є складною: з одного боку, ЗМІ активно повідомляють про необхідність усиновлення дітей, які втратили батьків або перебували у закладах інституційного догляду поруч із зонами активних бойових дій; з іншого боку, Міністерство соціальної політики України попереджає про ризики шахрайства, порушення прав дітей та

¹⁷ Про затвердження Концепції Державної соціальної програми "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2021 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF>; Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2022 р. № 349. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF#Text>.

¹⁸ Мінсоцполітики за підтримки ЮНІСЕФ починає розробку єдиної Національної стратегії забезпечення прав дітей URL: <https://www.unicef.org>; Захист прав дітей під час війни і в післявоєнний період в Україні – Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int>.

розповсюдження недостовірної інформації, акцентуючи на неможливості спрощення чи змінення процедури усиновлення.

У березні 2022 року Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 349 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану». Ці зміни внесли корективи до Положення про дитячий будинок сімейного типу (затвердженого Постановою КМУ від 26 квітня 2002 року № 564) та Положення про прийомну сім'ю (затвердженого Постановою КМУ від 26 квітня 2002 року № 565). Згідно з новими положеннями, під час дії надзвичайного або воєнного стану в Україні, діти, які залишилися без батьківського піклування, можуть бути тимчасово влаштовані до прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, дотримуючись встановленої граничної чисельності дітей у цих закладах ¹⁹.

Також було доповнено Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затверджений Постановою КМУ від 24 вересня 2008 року № 866, розділом «Особливості влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, у тому числі дітей, розлучених із сім'єю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану». Цей розділ передбачає можливість тимчасового влаштування дітей до функціонуючих прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу на період дії надзвичайного або воєнного стану ²⁰.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII забезпечує правовий захист внутрішньо переміщених осіб, включаючи дітей. Стаття 2 цього закону встановлює, що держава вживає всіх можливих заходів для запобігання виникненню передумов вимушеного переміщення осіб, забезпечення захисту їх прав та свобод, а також

¹⁹ Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2022 р. № 349 . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF#Text> ; Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564 . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF> ;

²⁰ Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF>; Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF> .

створення умов для добровільного повернення або інтеграції в новому місці проживання²¹.

З метою ефективного захисту прав дітей під час воєнного стану, Постановою Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 року № 302 було утворено Координаційний штаб з питань захисту прав дитини. Цей тимчасовий орган виконує консультативно-дорадчі функції та сприяє координації діяльності органів публічної влади у сфері захисту прав дітей. Основними завданнями штабу є організація евакуації дітей з небезпечних територій, створення умов для їх перебування та визначення шляхів вирішення проблем у сфері захисту прав дитини під час воєнного стану²².

Для забезпечення належного обліку внутрішньо переміщених осіб, включаючи дітей, створено Єдину інформаційну базу даних про ВПО. Ця база дозволяє зібрати та систематизувати інформацію про таких осіб, що сприяє наданню їм відповідної допомоги та підтримки²³.

Згідно з пунктом 2 частини 1 статті 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 року № 3460-VI, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, мають право на безоплатну вторинну правову допомогу. Ця допомога включає захист, представництво в судах, консультування та складання процесуальних документів, забезпечуючи рівні можливості для доступу до правосуддя²⁴.

Захист прав дітей під час збройних конфліктів є ключовим завданням як міжнародного гуманітарного права, так і національного законодавства України. Незважаючи на існуючі міжнародні та національні норми, їх реалізація потребує посилення координації та співпраці на всіх рівнях. Тільки комплексний підхід, що включає правові, освітні та соціальні заходи, може забезпечити ефективний захист прав дітей у складних умовах збройних конфліктів.

2. Порушення прав дитини в умовах воєнного стану в Україні

Кожна українська дитина, навіть якщо не має фізичних травм, страждає від серйозних психологічних та емоційних порушень, а також

²¹ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <http://surl.li/bkhmf>.

²² Про затвердження Положення про Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 берез. 2022 р. № 302. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/KP220302> .

²³ Єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб. Урядовий контактний центр. URL: <https://ukc.gov.ua> .

²⁴ Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: <http://surl.li/asidw>.

немає можливості реалізувати основні прав, що суттєво впливає на її загальний стан та майбутнє.

Збройний конфлікт (війна) є головною загрозою та перешкодою для реалізації основного права людини – права на життя. Сьогодні особливо важливо захищати право на життя людини, зокрема дитини, адже без цього фундаментального права всі інші права втрачають своє значення. Життя є передумовою для реалізації всіх прав і свобод людини. Це право закріплене у всіх міжнародних договорах з прав людини і є частиною загального міжнародного права.

Право кожної дитини на життя закріплено у статтях 21, 27 Конституції України²⁵ та є невід’ємним, невідчужуваним та непорушним. Право на життя у кожної дитини виникає з моменту «визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров’я»²⁶.

Безпосередніми обов’язками держави є забезпечення виживання і здоровий розвиток дитини регламентований ст. 6 Конвенції ООН про права дитини²⁷; охорона права дитини на життя; захист права на життя дитини, в тому числі під час збройних конфліктів, оскільки відступ від права на життя не допускається²⁸.

Уповноважені органи державної влади та представники міжнародних організацій вже зафіксували та фіксують кожного дня численні докази, що підтверджують факти каліцтв та вбивств, завданих російськими військовими українським дітям за допомогою різноманітних засобів і методів, включаючи обстріл евакуаційних транспортних засобів, позначених словом «Діти». Діти постійно стають жертвами незаконного застосування агресором заборонених методів і засобів ведення війни. Російські військові вчиняють численні воєнні злочини (умисне вбивство; умисне заподіяння сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень чи шкоди здоров’ю; незаконне, безглузде та значне за обсягами знищення чи привласнення майна, що не викликано воєнною необхідністю; умисний цілеспрямований напад на цивільне населення чи окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях; депортація або переміщення частини чи всього населення окупованої території як в межах відповідної території, так і за її межі;

²⁵ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://cutt.ly/dMxh9aD>.

²⁶ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

²⁷ Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

²⁸ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950. URL: <http://surl.li/huud>.

умисне завдання ударів по будівлях, що мають релігійне, освітнє, культурне, наукове чи благодійне призначення, історичним пам'яткам, госпіталах та місцях зосередження хворих та поранених, за умови, що вони не є воєнними цілями; примушування громадян протилежної сторони до участі у воєнних діях проти їх власної держави, навіть, якщо вони знаходились на службі воюючої сторони до початку війни; умисний напад на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, які не є воєнними цілями)²⁹.

Право дитини на охорону здоров'я нерозривно пов'язане з її правом на життя, оскільки забезпечення здоров'я є фундаментальною умовою для повноцінного розвитку та благополуччя дитини. Без належної медичної допомоги та підтримки фізичного й психічного здоров'я, право на життя втрачає свій зміст, адже хвороби та травми можуть значно скоротити або погіршити якість життя дитини. Таким чином, охорона здоров'я є невід'ємною частиною забезпечення основних прав і свобод дитини.

Українська держава гарантує дітям право на охорону здоров'я та безкоштовну кваліфіковану медичну допомогу в закладах охорони здоров'я; сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, забезпеченню раціонального харчування та формуванню навичок здорового способу життя (ст. 4 Закону України «Про охорону дитинства»)³⁰.

Злочинні напади російських окупантів на медичні заклади України позбавляють тисячі дітей доступу до критично важливих медичних послуг. Більше 1700 українських медичних установ стали жертвами російської агресії протягом 23 місяців війни. З них 195 знищено повністю, а 1523 – пошкоджено³¹. Жорстокість російських окупантів не знає меж: вони обстрілюють не лише лікарні, а й станції переливання крові, пункти швидкої допомоги та поліклініки³².

Представники російської федерації постійно порушують заборони щодо залучення українських дітей у збройній агресії ще з 2014 року, використовуючи різноманітні емоційні, фінансові та кібернетичні

²⁹ Злочини росіян проти дітей в Україні. Дослідження Міноборони та Інституту права. URL: <http://surl.li/ecxmf>.

³⁰ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

³¹ В Україні під час війни зруйновані всент 195 медзакладів та ще понад 1,5 тисячі пошкоджені. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-health/3825629-v-ukraini-pid-cas-vijni-zrujnovani-vscent-195-medzakladiv-ta-se-ponad-15-tisaci-poskodzeni.html> .

³² Злочини росіян проти дітей в Україні. Дослідження Міноборони та Інституту права. URL: <http://surl.li/ecxmf>.

засоби³³. Зафіксовано чимало випадків порушення права дітей на захист від усіх форм насильства. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства»³⁴ українська держава гарантує кожній дитині право на захист її гідності, особистої недоторканності та свободи. Це передбачає активну позицію держави у захисті дітей від будь-яких проявів жорстокого поводження, експлуатації та втягнення у злочинну діяльність. Зокрема, українське законодавство суворо забороняє: залучення дітей до участі у воєнних діях; вербування та навчання дітей з метою їх використання у збройній агресії або насильницьких діях; втягнення дітей до незаконних збройних формувань; пропаганду війни та насильства серед дітей. Держава зобов'язана вживати всіх необхідних заходів для забезпечення безпеки та добробуту дітей, а також для створення умов, де кожна дитина може розвиватися та жити щасливим життям.

За даними розслідування Служби Безпеки України встановлено, що спецслужби країни-агресора використовують українських дітей у своїх розвідувальних цілях. Виявлено, що окупанти залучають дітей до збору розвідданих, використовуючи для цього нібито нешкідливі мобільні ігри. Діти, захоплені грою, роблять фотографії українських блокпостів, транспортних шляхів та військової техніки, а також надають окупантам інформацію про їхнє місцезнаходження. Важливо зазначити, що батькам слід бути дуже пильними та уважно стежити за тим, у які ігри грають їхні діти. Необхідно пояснити їм небезпеку розголошення інформації про розташування українських військових об'єктів та закликати негайно повідомляти про будь-які підозрілі дії дорослим³⁵.

Згідно з Керівною запискою Генерального секретаря ООН щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок сексуального насильства у зонах воєнних конфліктів, існує три основних способи, якими діти стають жертвами сексуального насильства під час збройних конфліктів: прямі жертви сексуального насильства; свідки сексуального насильства; діти, народжені внаслідок сексуального насильства. На жаль, наявні дані уповноважених органів свідчать, що українські діти вже стали прямими жертвами та свідками сексуального насильства з боку російських військовослужбовців. Відомо про випадки вагітності, в тому числі серед дівчат та молодих жінок, які перебували на тимчасово окупованих територіях. Важливо зазначити, що на територіях Луганської та

³³ Злочини росіян проти дітей в Україні. Дослідження Міноборони та Інституту права. URL: <http://surl.li/ecxmf>.

³⁴ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

³⁵ Злочини росіян проти дітей в Україні. Дослідження Міноборони та Інституту права. URL: <http://surl.li/ecxmf>.

Донецької областей, які з 2014 року перебувають під окупацією, подібні випадки також могли мати місце, але через відсутність доступу до цих територій та контролю з боку української влади, їх кількість та характер встановити наразі неможливо. Держава і суспільство повинні зробити все можливе, щоб захистити дітей від подібних злочинів ³⁶.

Кожного дня на окупованих українських територіях порушуються права дитини на громадянство. З травня 2022 року українським дітям-сиротам та дітям, які залишилися без піклування батьків, які є громадянами України, зокрема із «Окремих районів Донецької і Луганської областей», громадянство країни-агресора надається уповноваженими особами у спрощеному порядку. Згодом спростили процедури отримання російського громадянства для всіх жителів Херсонської та Запорізької областей, осіб без громадянства, які постійно проживають на території України, в тому числі дітей.

Згідно статичних даних країна-агресор незаконно змінила громадянство понад 100 українських дітей-сиріт, вивезених з тимчасово окупованих територій, та передала їх у російські прийомні сім'ї. Ці дії кваліфікуються як злочин, а саме: незаконне позбавлення волі або викрадення людини, вчинений щодо малолітнього. Загарбники не лише розлучили цих маленьких українців з їхньою Батьківщиною, але й позбавили їх можливості повернутися додому, адже в росії вже відбулося усиновлення (процес, значно складніший за тимчасове перебування в прийомній сім'ї). Це черговий акт нелюдськості з боку країни-агресора, який підтверджує його повну зневагу до норм міжнародного права та принципів гуманності.

Слід визнати, що Україна робить все, щоб всі цивілізовані країни знали про цей злочин. Російська влада неодноразово наголошувала, що вивезення дітей на територію росії, є евакуацією як тимчасовий захід. Але те, що ми спостерігаємо – вивезення дітей до літніх таборів із подальшим оформленням опіки, усиновлення, жодним чином не є тимчасовою евакуацією. Ситуація ускладнюється розривом дипломатичних відносин між Україною та росією та неможливістю української влади самостійно повертати вивезених українських дітей ³⁷.

Автори розслідування Associated Press довели, що російські війська переселяли українських дітей примусово, без їхньої згоди, говорячи, що їхні батьки відмовляються від них, неодноразово використовували їх для

³⁶ Злочини росіян проти дітей в Україні. Дослідження Міноборони та Інституту права. URL: <http://surl.li/ecxmf>.

³⁷ Росія змінює громадянство українських сиріт. Чи зможе Україна їх повернути? URL: <http://surl.li/eczio>.

пропаганди, проводили заходи русифікації та «патріотичного виховання»³⁸.

Україна постійно звертається до волонтерів та співпрацює з міжнародними організаціями щодо повернення українських дітей в Україну.

Відповідно до ст. 11 Конвенції ООН про права дитини від 20.11.1989 року³⁹ на держави покладено зобов'язання вживати всіх необхідних заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей із-за кордону. Україна ратифікувала Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (Гаазька конвенція 1980 року)⁴⁰, яка є міжнародним договором, що спрямований на захист дитини від незаконного переміщення чи утримання на території іншої держави. Згідно Гаазької конвенції 1980 року «викрадення дитини» відбувається, коли дитину незаконно вивозять або утримують на території іншої держави без згоди особи, яка має законні права на опікування. Основною метою Гаазької конвенції 1980 року є забезпечення швидкого та безпечного повернення викрадених дітей до їхньої країни постійного проживання. Гаазька конвенція 1980 року встановлює механізми співпраці між державами-учасницями для полегшення повернення викрадених дітей. Проте Гаазька конвенція 1980 року передбачає деякі винятки з правила про повернення, наприклад, якщо дитина сама висловила згоду на те, щоб залишатися в іншій державі, або якщо її повернення може завдати їй шкоди.

Злочинне викрадення та примусове вивезення українських дітей з окупованих територій є грубим порушенням цілого спектру їхніх фундаментальних прав. Цей злочин посягає на право на проживання в сім'ї (діти позбавлені можливості жити з батьками або одним з них, що завдає їм невимовних страждань та руйнує їхній емоційний зв'язок з найближчими людьми), право на контакт з сім'єю (викрадені діти не мають можливості підтримувати зв'язок з батьками, які проживають окремо, а також з іншими членами сім'ї та родичами, що роз'єднує їх з корінням та позбавляє відчуття приналежності), право на майно (діти втрачають доступ до свого майна, що може мати негативні наслідки для їхнього майбутнього), право на житло (їх позбавляють звичного місця проживання, що створює для них додатковий стрес та тривогу), право на вільне висловлення думок (дітям не надається можливість вільно

³⁸ How Moscow grabs Ukrainian children and makes them Russians. URL: <http://surl.li/eczjo>.

³⁹ Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

⁴⁰ Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980. URL: <http://surl.li/ecypz>.

висловлювати свої думки та погляди, що є грубим порушенням їхніх особистих свобод), право на особисте та сімейне життя (окупанти втручаються в їхнє особисте та сімейне життя, позбавляючи їх відчуття приватності та безпеки), право на достатній життєвий рівень (їхні базові потреби не задовольняються належним чином, що може призвести до серйозних проблем зі здоров'ям та розвитком), право на участь у культурному та творчому житті (їх доступ до культурних та творчих цінностей значно обмежений, що негативно впливає на їхню духовну сферу). Зазначені дії окупантів не лише руйнують життя дітей, але й завдають непоправної шкоди їхньому майбутньому.

Підсумовуючи вищезазначене, слід констатувати, що з початку жорстокої збройної агресії росії проти України жодній українській дитині не вдалося уникнути порушення її фундаментальних прав, які гарантуються міжнародним правом та національним законодавством. Ця війна безжально руйнує життя маленьких українців, позбавляючи їх можливості жити в безпеці, розвиватися та просто бути щасливими.

Важливо розуміти, що порушення прав дитини не обмежуються лише випадками фізичного насильства, експлуатації, сексуального насильства, катувань чи інших жорстоких дій. Навіть якщо у дитини немає видимих тілесних ушкоджень, це не означає, що її права не порушені. Чимало прикладів порушень прав дитини, які не пов'язані з фізичним насильством: відсутність належного харчування та догляду, нехтування, психологічне насильство, залучення до незаконної діяльності, розлучення з сім'єю.

3. Позасудові механізми захисту прав дитини в умовах воєнного стану

Війна, розв'язана росією проти України, створила нову реальність для мільйонів українських дітей. Звичні механізми захисту прав дітей, які гарантувалися законодавством до вторгнення, в багатьох випадках виявилися недієздатними. Це ставить перед суспільством гостре питання ефективності та реальності захисту дітей, які стали жертвами зброєної агресії, опинилися у скрутних життєвих обставинах, або ж зовсім втратили батьківське піклування.

Відповідь потребує консолідації зусиль великої кількості організацій та установ, адже за останні місяці з'явилося багато нових нормативно-правових актів, які регулюють дії не лише самих дітей, але й їхніх батьків, родичів та опікунів в рамках позасудових механізмів захисту прав дитини.

Це складне та комплексне завдання, яке потребує рішучих та скоординованих дій з боку всіх відповідальних осіб. Для цього слід акцентувати увагу на декілька ключових моментах: необхідність

адаптації існуючих механізмів захисту прав дітей до нових умов; розроблення та впровадження нових, ефективних методів захисту дітей в період воєнного стану; забезпечення належної координації дій різних організацій та установ; інформування населення (батьків, опікунів, піклувальників) про їхні права та доступні механізми захисту прав дітей.

До позасудових механізмів захисту прав дитини, які використовуються в Україні, можна віднести: органи і служби у справах дітей, спеціальні установи та заклади, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень; Національну соціальну сервісну службу України та її територіальні органи; комісії з питань захисту прав дитини; громадські організації; гарячі лінії та інформаційні платформи.

Перелік органів і служб у справах дітей, спеціальних установ та закладів, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень міститься у ст. 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»⁴¹. Зокрема, центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сфері сім'ї та дітей та реалізують державну політику у сфері сім'ї та дітей (Державна служба України у справах дітей, Департамент захисту прав дітей та усиновлення Міністерства соціальної політики України, Національна соціальна сервісна служба України, Координаційна рада з питань захисту та безпеки дітей)⁴², відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; уповноважені підрозділи органів Національної поліції; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри соціально-психологічної реабілітації дітей тощо.

Серед основних завдань вищенаведених уповноважених органів на державному та місцевому рівні можна виділити: реалізація державної політики у сфері захисту прав дітей, соціальної підтримки сімей з дітьми,

⁴¹ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#n13>.

⁴² Деякі питання Державної служби у справах дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.09.2023 № 1048. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#Text>. ; Департамент захисту прав дітей та усиновлення Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/pro-nasl.html>. ; Національна соціальна сервісна служба України. URL: <https://nssu.gov.ua/>. ; Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України: Постанова Кабінету Міністрів України (Кабінет Міністрів України) від 26.08.2020 № 783. URL: <http://surl.li/dzyod>. ; Про Координаційну раду з питань захисту та безпеки дітей: Указ Президента України від 08.08.2022 № 568/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/568/2022#Text>.

оздоровлення та відпочинку дітей, розвитку сімейних форм виховання та усиновлення; запобігання дитячій бездоглядності і безпритульності; взаємодія з уповноваженими публічними органами, підприємствами, установами та організаціями усіх форм власності у вирішенні питань соціального захисту дітей; забезпечення створення прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та влаштування до них дітей; забезпечення роботи єдиної інформаційно-аналітичної системи «Діти» стосовно потенційних прийомних батьків, батьків-вихователів; проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи та консультацій з питань застосування законодавства у сфері захисту прав дітей; ведення обліку дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених дітей, а також дітей, влаштованих до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей патронатних вихователів, закладів, які здійснюють інституційний догляд і виховання дітей тощо.

При Президентові України утворено Координаційну раду з питань захисту та безпеки дітей як консультативно-дорадчий орган⁴³. Відповідно до покладених завдань Координаційна рада з питань захисту та безпеки дітей напрацьовує пропозиції щодо налагодження взаємодії з інститутами громадянського суспільства, у тому числі з експертами у вирішенні питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану, сприяння їх залученню до участі у захисті дітей, постраждалих внаслідок війни, у тому числі примусово переміщених та депортованих; здійснює моніторинг ситуації щодо незаконного усиновлення громадянами Російської Федерації, зміни громадянства дітей, які були примусово переміщені на тимчасово окуповані території України та депортовані за межі України, встановлення місцезнаходження, повернення таких дітей; здійснює моніторинг ситуації щодо тимчасового переміщення (евакуації) дітей, у тому числі дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей з особливими освітніми потребами, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, а також дітей, влаштованих до сімейних форм виховання, з територій, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) або межують з такими територіями, дотримання їх прав, повернення та влаштування таких дітей у післявоєнний період тощо.

⁴³ Про Координаційну раду з питань захисту та безпеки дітей: Указ Президента України від 08.08.2022 № 568/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/568/2022#Text>.

З метою захисту прав дитини на сайтах служб у справах дітей міститься інформація щодо отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів; про діяльність Консультаційного центру Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; про портал розшуку дітей «Діти війни», для бажаючих стати патронатним вихователем, інформація для бажаючих створити прийомну сім'ю, інформація для бажаючих створити дитячий будинок сімейного типу тощо.

Уповноважені підрозділи органів Національної поліції на виконання повноважень щодо захисту прав дитини проводять роботу щодо запобігання правопорушенням дітей; виявляють причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживають в межах своєї компетенції заходи до їх усунення; беруть участь у правовому вихованні дітей; ведуть облік правопорушників, що не досягли 18 років, у тому числі звільнених з спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформувати відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей; вилучають документи і предмети, що можуть бути речовими доказами правопорушення або використані на шкоду здоров'ю дітей тощо.

Спеціальні установи для дітей – приймальники-розподільники для дітей, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації дітей, спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України, притулки для дітей служб у справах дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) в межах своїх повноважень забезпечують створюють належні умови для життя, навчання і виховання учнів, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня, професійної підготовки, розвитку індивідуальних здібностей і нахилів, забезпечення необхідної медичної допомоги тощо.

В територіальних громадах створені центри соціальних послуг, що є комплексними закладами соціального захисту населення ⁴⁴. Їх структурні або відокремлені (територіальні) підрозділи провадять соціальну роботу та надають соціальні послуги особам/сім'ям, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах..

Серед послуг за основними напрямками роботи мережі центрів соціальних служб надають наступні: інформування, соціальний

⁴⁴ Деякі питання діяльності центрів надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2020 № 177. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/177-2020-%D0%BF#Text>.

супровід, соціальна адаптація (надається для дітей з інвалідністю; дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування; дітей, яких виховували в інтернатах), соціальна інтеграція та реінтеграція, консультування, кризове та екстрене втручання (допомога людям, які постраждали від насильства в сім'ї; допомога в оформленні документів; допомога в отриманні безоплатної правової допомоги), представництво інтересів (для дитини, що має труднощі з відстоюванням власних інтересів у різних установах; для сім'ї (зокрема, прийомної); для дитячого будинку сімейного типу; для сім'ї опікунів/піклувальників; для людей, які постраждали від торгівлі людьми чи насильства у сім'ї), посередництво (медіація для дорослих або дітей, які внаслідок суперечки або конфлікту не можуть знайти спільного рішення та потребують допомоги), соціальна профілактика, патронат.

При місцевих органах виконавчої влади, виконавчих органах місцевої влади створюються комісії з питань захисту прав дитини ⁴⁵. Організація діяльності комісії з питань захисту прав дитини забезпечується відповідною службою у справах дітей. До їх складу входять представники місцевих органів виконавчої влади, виконавчих органів місцевої влади, органів Національної поліції (органів ювенальної превенції) та Мін'юсту, закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення. Основним завданням комісії є сприяння забезпеченню реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, сімейне виховання та всебічний розвиток. Комісія відповідно до компетенції приймає рішення, організовує їх виконання, подає рекомендації органу опіки та піклування для прийняття відповідного рішення або підготовки висновку для подання його до суду. До участі в засіданнях комісії обов'язково запрошуються повнолітні особи, стосовно яких приймається рішення або складається висновок органу опіки та піклування. Ці особи повинні бути належним чином повідомлені про час та місце проведення засідання.

Багато міжнародних та українських громадських організацій в Україні займаються захистом прав дітей. Вони надають юридичну допомогу, психологічну підтримку, сприяють пошуку зниклих дітей, організовують збори коштів на допомогу дітям тощо. Наприклад, Українська Мережа за Права Дитини (об'єднує 28 українських та міжнародних організацій і благодійних фондів, які працюють з питань захисту прав дитини в Україні. Мережа надає інформаційну та методичну підтримку своїм членам, проводить адвокаційні кампанії та

⁴⁵ Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866. URL: <http://surl.li/eaauw>.

співпрацює з органами державної влади)⁴⁶; Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) (міжнародна організація, яка працює в Україні з 1992 року. ЮНІСЕФ надає гуманітарну допомогу дітям, постраждалим від збройного конфлікту, а також підтримує програми з освіти, охорони здоров'я та соціального захисту дітей)⁴⁷; «Save the Children» (міжнародна організація працює в Україні з 1995 року, надає гуманітарну допомогу дітям, постраждалим від збройного конфлікту, а також реалізує програми з психосоціальної підтримки, освіти та захисту прав дітей)⁴⁸; «Карітас Україна» (благодійне католицьке об'єднання, яке працює в Україні з 1992 року, надає гуманітарну допомогу дітям, постраждалим від збройного конфлікту, а також реалізує програми з соціального захисту та підтримки сімей з дітьми)⁴⁹ тощо.

У випадку порушення прав дитини можна звернутися на гарячі лінії як державних органів, так і громадських організацій. На цих лініях кваліфіковані фахівці надають консультації та допоможуть з'ясувати, як діяти у тій чи іншій ситуації. Звертаючись на гарячу лінію, необхідно чітко пояснити ситуацію, в якій опинилася дитина, повідомити контактні дані для зв'язку.

Сьогодні є національні та спеціалізовані гарячі лінії з питань захисту прав дитини в Україні: національна дитяча гаряча лінія, гаряча лінія з питань протидії насильству та захисту прав дитини, гаряча лінія Національної поліції України; спеціалізовані: гаряча лінія з питань торгівлі людьми; гаряча лінія з питань домашнього насильства; гаряча лінія з питань психологічної допомоги.

З 1 серпня 2022 року в Україні функціонує державний портал для розшуку дітей – інформаційна платформа «Діти війни»⁵⁰ як надійний осередок інформації про українських дітей, які постраждали від жорстокої війни, розв'язаної росією. На порталі міститься інформація щодо зведених та актуальних даних про загиблих, поранених, зниклих безвісти та депортованих дітей; про розшуканих та врятованих дітей; дані, що надаються правоохоронними органами: Офісом Генерального прокурора, Національною поліцією України та Національним інформаційним бюро. Платформа також дає вам можливість повідомити про загублену дитину, звернути увагу на злочин проти дитини, інформувати про факт депортації дитини, повідомити про примусову

⁴⁶ Українська Мережа за Права Дитини. URL: <https://childrights.org.ua/>.

⁴⁷ UNICEF Україна. URL: <https://www.unicef.org/>.

⁴⁸ Save The Children. URL: <https://childrenheroes.org>.

⁴⁹ Карітас України. URL: <https://caritas.ua/>.

⁵⁰ Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>.

зміну громадянства та документів дитини, звернути увагу на інші порушення прав дітей⁵¹.

Важливим кроком в сфері захисту дітей під час збройної агресії стало функціонування загальнонаціональної програми «Дитина не сама», запроваджену Офісом Президента України у співпраці із Дитячим фондом ООН UNICEF Ukraine за підтримки Міністерства соціальної політики України. Це чат-бот, що містить відповіді на актуальні питання з приводу захисту прав дитини в умовах воєнного стану⁵².

Під час воєнного стану в обов'язковому порядку здійснюється тимчасове переміщення (евакуація) дітей та осіб, які цілодобово перебувають у закладах, розташованих на відстані менш як за 2 кілометри від суб'єктів господарювання, що мають важливе значення для національної економіки і оборони держави, віднесених до відповідних категорій цивільного захисту (особливої важливості, першої чи другої), та/або менш як за 100 кілометрів від адміністративної межі між тимчасово окупованою територією та іншою територією України, де не ведуться бойові дії, лінії бойового зіткнення, або менш як за 50 кілометрів від державного кордону України з Російською Федерацією, Республікою Білорусь. На час воєнного стану такі заклади за умови наявності захисних споруд цивільного захисту, споруд подвійного призначення, придатних для укриття дітей та осіб, можуть провадити діяльність, пов'язану з наданням освітніх, соціальних, медичних, реабілітаційних та інших послуг без зарахування дітей та осіб на цілодобове перебування.

Задля забезпечення тимчасового переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування було затверджено Порядок тимчасового переміщення (евакуації) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення за місцем постійного проживання (перебування), а в разі виїзду за межі України – в Україну [Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2023 № 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2023->

⁵¹ Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>.

⁵² Бандурка О. М., Бандурка І. О., Загуменна Ю. О. Безпека дитини: соціально-правове забезпечення: науково-популярне видання / Олександр Бандурка, Ірина Бандурка, Юлія Загуменна. Х.: Майдан, 2023. 402 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21550>

%D0%BF#n19.]. Тимчасове переміщення (евакуація) дітей та осіб із закладів здійснюється за результатами оцінки стану безпеки перебування дітей та осіб у закладах, яка проводиться обласними, Київською міською військовими адміністраціями у взаємодії з відповідними районними військовими адміністраціями, виконавчими органами сільських, селищних, міських рад (військовими адміністраціями населених пунктів) за місцем постійного розташування закладів.

В умовах воєнного стану безліч дітей в Україні залишились сиротами або були позбавлені сімейного оточення. У зв'язку із цим окремої уваги потребують питання усиновлення під час дії на території України воєнного стану. В умовах воєнного стану усиновлення дітей, які перебувають на території України, можливе лише в тих регіонах, де немає воєнних дій та працюють державні органи влади України.

Механізм провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, визначено у постанові Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09.2008 № 866⁵³.

В Телеграмі до чат-боту «Дитина не сама» зафіксовано понад декілька десятків тисяч звернень з метою тимчасового влаштування дітей. Під час воєнного стану процедури всиновлення дітей, позбавлених батьківського піклування, як правило, уповільнюються або припиняються. Проте зусиллями Координаційного штабу з питань захисту прав дитини під час воєнного стану було спрощено процедури усиновлення та передачі дітей під опіку. Часто застосовується така форма захисту прав дітей як влаштування під опіку тимчасово – під опіку рідних, до прийомних сімей, будинків сімейного типу, закладів інституційного нагляду (на сьогодні понад 1,5 тисячі дітей)⁵⁴.

З початку збройної агресії проти України й до сьогодні актуальним є виїзд за кордон неповнолітніх дітей. В Україні поки відсутні верифіковані дані щодо кількості українських громадян, зокрема дітей, які перебувають за кордоном. Водночас закордонні дані також різняться. За даними ООН станом на 19 грудня 2023 року в Європі знаходяться 5,92 млн, а у всьому світі – 6,33 млн українських громадян, які покинули нашу державу через війну. Ці дані визначають лише загальну кількість українців, без виокремлення окремих груп, зокрема дітей. За даними

⁵³ Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866. URL: <http://surl.li/eaauw>.

⁵⁴ Захист прав дітей в умовах війни: зміни в процедурі усиновлення. URL: <http://surl.li/cafxa>.

Євростату , станом на 31 жовтня 2023 року 4,24 млн громадян, які виїхали з України через повномасштабне російське вторгнення, отримали тимчасовий захист у країнах Європейського Союзу. З них майже третина – це діти (33,4%), мінімум 1,4 млн дітей ⁵⁵ .

Законом України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» ⁵⁶, Правилами перетинання державного кордону громадянами України ⁵⁷, визначено порядок та перелік документів, необхідних для виїзду з України і в'їзду в Україну громадянами України, в тому числі дітей (малолітніх та неповнолітніх).

Українською державою не залишилися без уваги питання повернення дітей, які тимчасово переміщені (евакуйовані) за межі України з метою отримання тимчасового захисту під час воєнного стану в Україні ⁵⁸. Відсутність єдиного прозорого алгоритму чи механізму, який би забезпечував повернення українських дітей, депортованих до росії, є серйозною проблемою, з якою стикається Україна. Цей процес ускладнюється через кілька ключових чинників, що підкреслюють складність ситуації та необхідність міжнародного втручання і підтримки.

Переговори щодо повернення дітей часто здійснюються за посередництва третіх країн або міжнародних організацій, оскільки прямих переговорів між Україною та Росією з цього питання немає. Наприклад, переговори щодо повернення українських дітей проводяться за посередництва Катару. Це ускладнює та затягує процес повернення дітей, оскільки потрібні тривалі переговори і узгодження з багатьма сторонами ⁵⁹. Станом на кінець березня 2023 року українській владі точно відомо про понад 19,5 тисяч дітей вивезених з тимчасово

⁵⁵ Понад мільйон українських дошкільнят та мільйон школярів перебувають за кордоном Як зберегти зв'язок з Україною? URL: <https://eo.gov.ua/ponad-milyon-ukrainskykh-doshkilniat-ta-milyon-shkoliariv-perebuvaiut-za-kordonom-yak-zberehty-zv-iazok-z-ukrainoiu/2023/12/26/>.

⁵⁶ Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21.01.1994 № 3857-XII. URL: <http://surl.li/cqtgk> .

⁵⁷ Правила перетинання державного кордону громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.95 № 57. URL: <http://surl.li/bucun>.

⁵⁸ Деякі питання повернення дітей, які тимчасово переміщені (евакуйовані) за межі України з метою отримання тимчасового захисту під час воєнного стану в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.07.2022 № 794. URL: <http://surl.li/eaazk>.

⁵⁹ Ukraine successfully returns nearly 400 children kidnapped by Russia // Yahoo News. URL: <https://news.yahoo.com/ukraine-returns-nearly-400-children-kidnapped-by-russia> ; Ombudsman: Ukraine provides Qatar list of 561 children deported to Russia // Euromaidan Press. URL: <https://euromaidanpress.com/2024/04/26/ukraine-provides-qatar-list-of-561-children-deported-to-russia> .

окупованих територій до російської федерації, але їх складно точно підрахувати через окупацію. Україна повернула близько 800 дітей, яких викрала російська федерація ⁶⁰. Закордонною дипломатичною установою України на підставі рішення уповноважених органів про повернення переміщених (евакуйованих) дітей – громадян України та призначення уповноваженої особи, яка забезпечуватиме повернення дітей в Україну та здійснюватиме функції законного представника дітей під час їх повернення в Україну відповідно до Порядку повернення до України позбавлених батьківського піклування дітей, які є громадянами України ⁶¹.

Росія не визнає українську юрисдикцію над дітьми, які перебувають на її території, і часто оформляє їх як російських громадян або передає під опіку російських сімей. Це створює додаткові юридичні перешкоди для їх повернення в Україну. Український омбудсмен Дмитро Лубінець підкреслив, що Росія має юридичні зобов'язання повернути дітей незалежно від їхнього статусу, проте на практиці ці зобов'язання не виконуються. Це свідчить про відсутність єдиного та ефективного механізму повернення дітей, який би визнавався обома сторонами конфлікту ⁶².

Міжнародні організації, такі як Міжнародний кримінальний суд, видали ордери на арешт російських офіційних осіб за незаконне переміщення дітей, проте ці дії поки що не привели до створення дієвого механізму повернення дітей. Незважаючи на міжнародний тиск та зусилля щодо створення координаційних команд, які займаються поверненням дітей, результати залишаються обмеженими і недостатньо ефективними ⁶³.

Таким чином, відсутність єдиного прозорого алгоритму чи механізму, який дає можливість повертати депортованих до Росії українських дітей, на сьогодні залишається значною проблемою. Вона ускладнюється як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, що

⁶⁰ Україна повернула лише 800 із близько 20 тисяч викрадених Росією дітей. URL: <https://suspiilne.media/775933-ukraina-povernula-lise-800-iz-blizko-20-tisac-vikradenih-rosieiu-ditej/>.

⁶¹ Про затвердження Порядку повернення до України позбавлених батьківського піклування дітей, які є громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.04.2003 № 569. URL: <http://surl.li/eabpu>.

⁶² Ukraine successfully returns nearly 400 children kidnapped by Russia // Yahoo News. URL: <https://news.yahoo.com/ukraine-returns-nearly-400-children-kidnapped-by-russia> ; Ombudsman: Ukraine provides Qatar list of 561 children deported to Russia // Euromaidan Press. URL: <https://euromaidanpress.com/2024/04/26/ukraine-provides-qatar-list-of-561-children-deported-to-russia> .

⁶³ Ukraine successfully returns nearly 400 children kidnapped by Russia // Yahoo News. URL: <https://news.yahoo.com/ukraine-returns-nearly-400-children-kidnapped-by-russia> .

потребують комплексного підходу та міжнародної співпраці для вирішення цього питання. Кожний уповноважений державний орган в межах свої повноважень вживають певних заходів. Так, закордонна дипломатична установа України: реєструє в установленому порядку народження дитини, якщо її народження не було раніше зареєстровано; вживає заходів до встановлення батьків, інших родичів дитини, їх місця перебування; оформляє відповідний документ на повернення дитини до України тощо; Національна поліція України установлює місце проживання батьків, інших родичів дитини; з'ясовує, який орган видав дозвіл на виїзд дитини за кордон, а у разі відсутності такого дозволу встановлює останнє місце її проживання в Україні (якщо дитина до виїзду за кордон проживала в Україні) тощо Міністерство закордонних справ України передає протягом трьох днів закордонній дипломатичній установі України в державі перебування дитини інформацію про цю дитину, що надійшла від Національної поліції⁶⁴.

З огляду на викладене можна зробити висновок про те, що держава в особі уповноважених органів запровадила численні позасудові механізми захисту прав дітей в умовах воєнного стану. Слід відмітити високий рівень координації і взаємодії уповноважених органів публічної влади щодо нагальних потреб дітей.

ВИСНОВКИ

Таким чином, слід зазначити, що збройні конфлікти сучасного світу, особливо російська агресія проти України, створюють серйозні гуманітарні проблеми, особливо для дітей. Незважаючи на існування міжнародних документів, таких як Конвенція ООН про права дитини та Женевські конвенції, захист прав дітей під час воєн залишається викликом. Основними завданнями є запобігання участі дітей у бойових діях, забезпечення їхнього захисту та реабілітація. В Україні активно працюють над новою стратегією захисту прав дітей, що включає координацію зусиль державних органів, міжнародних організацій та громадянського суспільства. Тільки комплексний підхід може забезпечити ефективний захист прав дітей у цих складних умовах. Збройні конфлікти сучасного світу, особливо російська агресія проти України, створюють серйозні гуманітарні проблеми, особливо для дітей. Незважаючи на існування міжнародних документів, таких як Конвенція ООН про права дитини та Женевські конвенції, захист прав дітей під час воєн залишається викликом. Основними завданнями є запобігання

⁶⁴ Про затвердження Порядку повернення до України позбавлених батьківського піклування дітей, які є громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.04.2003 № 569. URL: <http://surl.li/eabpu>.

участі дітей у бойових діях, забезпечення їхнього захисту та реабілітація. В Україні активно працюють над новою стратегією захисту прав дітей, що включає координацію зусиль державних органів, міжнародних організацій та громадянського суспільства. Тільки комплексний підхід може забезпечити ефективний захист прав дітей у цих складних умовах. У таких умовах захист прав дитини набуває критичної важливості, що вимагає активного використання як судових, так і позасудових механізмів.

Ефективність позасудових механізмів захисту прав дітей в умовах війни була підтверджена їх здатністю оперативно реагувати на порушення. У період, коли робота судових органів була значно ускладнена або повністю паралізована, саме ці механізми стали основним засобом забезпечення прав дітей. До таких механізмів належать органи та служби у справах дітей, спеціальні установи та заклади, а також громадські організації, які здійснюють соціальний захист та профілактику правопорушень серед дітей.

Міжнародна співпраця та підтримка відіграють важливу роль у забезпеченні захисту прав дітей. Організації, такі як ООН та ЮНІСЕФ, надають гуманітарну допомогу та підтримують програми з освіти, охорони здоров'я та соціального захисту дітей. Ця співпраця є особливо важливою в умовах, коли національні механізми зазнають значних труднощів через військові дії.

Забезпечення гуманітарної допомоги, психологічної підтримки та реабілітаційних програм для дітей, які постраждали від війни, є пріоритетом державної політики. Важливо створити умови для фізичного та психічного відновлення дітей, щоб забезпечити їхнє повноцінне життя та розвиток у майбутньому.

Інформаційні платформи, такі як «Діти війни», відіграють важливу роль у моніторингу та координації зусиль щодо пошуку та повернення зниклих дітей, а також у висвітленні порушень їхніх прав. Ці платформи надають можливість громадянам повідомляти про випадки порушень прав дітей, що сприяє оперативному реагуванню та забезпеченню їхнього захисту.

Таким чином, захист прав дітей в умовах збройного конфлікту вимагає комплексного підходу, який включає як національні, так і міжнародні механізми та інструменти. Тільки спільні зусилля держави, громадських організацій та міжнародної спільноти можуть забезпечити належний рівень захисту прав дітей та сприяти їхньому благополуччю в умовах війни та післявоєнного відновлення.

АНОТАЦІЯ

Розділ монографії присвячено комплексному аналізу національного законодавства та актів міжнародного права у сфері захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту. Дослідження складається з трьох підрозділів, кожен з яких детально розглядає різні аспекти цієї проблеми.

Перший підрозділ аналізує правове регулювання прав дитини під час збройних конфліктів на основі міжнародного права та національного законодавства України. У цьому розділі розглядаються основні міжнародні та національні правові акти, які спрямовані на захист прав дітей під час збройних конфліктів. Визначено, що існуючі норми є важливими для забезпечення прав дитини, проте їх реалізація потребує посилення координації між міжнародними організаціями, державними інституціями та громадянським суспільством. Автори акцентують увагу на необхідності комплексного підходу до захисту прав дітей, включаючи правові, освітні та соціальні заходи.

Другий підрозділ присвячено дослідженню порушень прав дитини в умовах воєнного стану в Україні. Виявлено і класифіковано основні порушення прав дітей, що мають місце внаслідок російської агресії. Зокрема, йдеться про порушення права на життя, охорону здоров'я, громадянство, вільне висловлення думки та отримання інформації, а також захист від усіх форм насильства. Докладно описано наслідки цих порушень для фізичного, психологічного та соціального стану дітей. Автори наголошують на глибоких трагічних наслідках війни для дітей, які страждають від фізичних і психологічних травм, втрати батьків та порушення нормальних умов життя.

Третій підрозділ аналізує позасудові механізми захисту прав дитини в умовах воєнного стану. Розглянуто різні позасудові механізми, які держава запровадила через уповноважені органи для захисту прав дітей. Зокрема, досліджено функціонування нових державних органів та інформаційних платформ, таких як державний портал для розшуку дітей «Діти війни» та чат-бот «Дитина не сама». Описано ефективність цих механізмів на практиці та їхню роль у забезпеченні оперативної підтримки і захисту дітей в умовах збройного конфлікту. Автори відзначають, що впроваджені заходи є важливими для забезпечення прав дитини і підтверджують їх високу ефективність у складних умовах воєнного стану.

Таким чином, розділ монографії містить всебічний аналіз правового регулювання, порушень прав дітей та позасудових механізмів їх захисту, що дозволяє зробити висновки про необхідність комплексного підходу та посилення координації зусиль для ефективного захисту прав дітей під час збройного конфлікту.

Література

1. Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/> .
2. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> .
3. Рада Європи. Захист прав дітей під час війни і в післявоєнний період в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/protecting-the-rights-of-ukrainian-children-during-and-in-post-war-context> .
4. Турченко О.Г., Пилипишина І.І. Забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 64-66.
5. Юшкевич О.Г. Гарантування прав дітей під час збройних конфліктів в актах міжнародного права. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах окупації українських територій*: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), м. Кривий Ріг, 30 вересня 2022 року. Кривий Ріг: ДонДУВС, 2022. С. 83-87.
6. Бандурка О.М., Бандурка І.О., Загуменна Ю.О. Безпека дитини: соціально-правове забезпечення: науково-популярне видання / Олександр Бандурка, Ірина Бандурка, Юлія Загуменна. Х.: Майдан, 2023. 402 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21550> .
7. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text .
8. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Протокол Організації Об'єднаних Націй (ООН) від 01.01.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text .
9. Про ратифікацію Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року про захист жертв війни. URL: <http://surl.li/escvuj> .
10. Декларація про захист прав жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів від 14 грудня 1974 року. URL: <https://cutt.ly/wVe6VhH> .
11. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text .
12. Конвенція Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці від 17.06.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_182#Text .
13. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text .
14. Резолюція Ради Безпеки ООН 1612 від 26.07.2005 щодо дітей і збройних конфліктів. URL: [https://undocs.org/S/RES/1612\(2005\)](https://undocs.org/S/RES/1612(2005)) .

15. Забезпечення прав дітей. Нормативно-правові акти з питань забезпечення прав дітей. URL: <http://surl.li/dzymp> .

16. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://cutt.ly/dMxh9aD> .

17. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> .

18. Про затвердження Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF> .

19. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2022 р. № 349. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF#Text> .

20. Мінсоцполітики за підтримки ЮНІСЕФ починає розробку єдиної Національної стратегії забезпечення прав дітей. URL: <https://www.unicef.org> .

21. Захист прав дітей під час війни і в післявоєнний період в Україні – Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int> .

22. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF> .

23. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF> .

24. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF> .

25. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <http://surl.li/bkhnf> .

26. Про затвердження Положення про Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 р. № 302. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/KP220302> .

27. Єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб. Урядовий контактний центр. URL: <https://ukc.gov.ua> .

28. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: <http://surl.li/asidw> .

29. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950. URL: <http://surl.li/huud> .

30. Злочини росіян проти дітей в Україні. Дослідження Міноборони та Інституту права. URL: <http://surl.li/ecxmf>.

31. Росія змінює громадянство українських сиріт. Чи зможе Україна їх повернути? URL: <http://surl.li/eczio> .

32. How Moscow grabs Ukrainian children and makes them Russians. URL: <http://surl.li/eczjo> .

33. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980. URL: <http://surl.li/ecypz> .

34. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#n13> .

35. Деякі питання Державної служби у справах дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.09.2023 № 1048. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#Text> .

36. Департамент захисту прав дітей та усиновлення Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/pro-nas1.html>.

37. Національна соціальна сервісна служба України. URL: <https://nssu.gov.ua/> .

38. Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.08.2020 № 783. URL: <http://surl.li/dzyod>

39. Про Координаційну раду з питань захисту та безпеки дітей: Указ Президента України від 08.08.2022 № 568/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/568/2022#Text> .

40. Деякі питання діяльності центрів надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2020 № 177. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/177-2020-%D0%BF#Text> .

41. Українська Мережа за Права Дитини. URL: <https://childrights.org.ua/> .

42. UNICEF Україна. URL: <https://www.unicef.org/> .

43. Save The Children. URL: <https://childrenheroes.org>

44. Карітас України. URL: <https://caritas.ua/> .

45. Захист прав дітей в умовах війни: зміни в процедурі усиновлення. URL: <http://surl.li/cafxa> .

46. Понад мільйон українських дошкільнят та мільйон школярів перебувають за кордоном. Як зберегти зв'язок з Україною? URL: <https://eo.gov.ua/ponad-milyon-ukrainskykh-doshkilniat-ta-milyon->

shkoliariv-perebuvaiut-za-kordonom-yak-zberehty-zv-iazok-z-ukrainoiu/2023/12/26/.

47. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21.01.1994 № 3857-ХІІ. URL: <http://surl.li/cqtgk> .

48. Правила перетинання державного кордону громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.95 № 57. URL: <http://surl.li/bucun>

49. Деякі питання повернення дітей, які тимчасово переміщені (евакуйовані) за межі України з метою отримання тимчасового захисту під час воєнного стану в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.07.2022 № 794. URL: <http://surl.li/eaazk> .

50. Ukraine successfully returns nearly 400 children kidnapped by Russia. Yahoo News. URL: <https://news.yahoo.com/ukraine-returns-nearly-400-children-kidnapped-by-russia> .

51. Ombudsman: Ukraine provides Qatar list of 561 children deported to Russia. Euromaidan Press. URL: <https://euromaidanpress.com/2024/04/26/ukraine-provides-qatar-list-of-561-children-deported-to-russia> .

52. Україна повернула лише 800 із близько 20 тисяч викрадених Росією дітей. URL: <https://suspilne.media/775933-ukraina-povernula-lise-800-iz-blizko-20-tisac-vikradenih-rosieiu-ditej/> .

53. Про затвердження Порядку повернення до України позбавлених батьківського піклування дітей, які є громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.04.2003 № 569. URL: <http://surl.li/eabpu> .

Інформація про авторів:

Сокурєнко Валерій Васильович,

доктор юридичних наук, професор,

член-кореспондент НАПрН України,

ректор Харківського національного університету внутрішніх справ
пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080, Україна

Юшкевич Олена Геннадіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ

пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080, Україна

Загуєнна Юлія Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ

пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080, Україна

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ЩОДО ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ДІТЕЙ

Сухарєва А. О., Барба В. Є.

ВСТУП

Формування безпечного освітнього середовища в умовах військової агресії – є пріоритетним напрямком діяльності органів державної влади нашої країни. Це пов'язано з тим, що велика кількість навчальних закладів зазнали ушкодження, інші навчальні заклади не відповідають умовам щодо проведення безпечного навчального процесу, деякий відсоток суб'єктів освітнього процесу досі не володіє навичками та знаннями поведження під час обстрілів та інших надзвичайних ситуацій. Тому першочерговим завданням нашої держави є створити безпечне, комфортне середовище де б маленькі українці мали б змогу отримувати нові знання з урахуванням сучасних викликів та загроз які стоять перед нашою країною.

Організація роботи підрозділів поліції під час військової агресії має великі складнощі та актуальні проблеми у напрямку захисту прав дітей та відновлення порушених прав з боку країни агресора. Існує чимало проблем щодо порушення захисту прав дітей під час воєнного стану. Це пов'язано з тим, що більшість випадків залишаються невідомі, є категорія дітей якими ніхто не піклується. Тому, органи державної влади запроваджують та здійснюють відповідні заходи задля захисту прав дітей в умовах воєнного стану. У тісній взаємодії з Міністерством внутрішніх справ активно працюють для належного забезпечення безпеки, захисту прав та законних інтересів наймолодших українців.

Особливо гострою є проблема для нашої держави – забезпечення безпеки дітей у закладах освіти. Тільки взаємодія усіх учасників освітнього процесу з органами та службами дотичних до захисту прав дітей в освітньому середовищі дає можливість забезпечити безпечне та комфортне середовище для навчання. Національна поліція України займає провідне місце серед органів державної влади, так як постійно знаходяться у пошуку інноваційних підходів та сучасних практик, які дають змогу створити ефективну систему захисту, що забезпечують комфортне середовище для здобуття освіти.

В умовах воєнного стану безпечне освітнє середовище потребує переосмислення та все більшої уваги. Враховуючи реалії сьогодення,

життя країни в умовах війни, де діти постійно знаходяться в умовах небезпеки, усі учасники освітнього процесу повинні знати та володіти навичками щодо формування безпечного освітнього середовища задля здобуття дітьми якісної освіти.

1. Нормативно-правові засади формування безпечного освітнього середовища

Згідно з Законом України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 р. «безпечне освітнє середовище» – належні умови в освітніх закладах, наявність яких унеможливають заподіяння суб'єктам освітнього процесу будь-якої шкоди (фізичної, моральної, майнової). Безпечне освітнє середовище охоплює напрями щодо дотримання санітарних, протипожежних будівельних правил безпеки; норми у сфері кіберпростору; захист індивідуальних даних; безпеки вживання якісних продуктів харчування та надання належних послуг у сфері харчування; не застосування будь-якого прояву насильства (фізичного, психологічного, економічного); відсутність дискримінації, приниження честі, гідності, ділової репутації (шляхом булінгу, розповсюдження неправдивих чуток, в тому й числі із використанням мережі інтернет, кіберпростору); створення безпечних умов, які унеможливають придбання, вживання та розповсюдження та території навчального закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних та психотропних речовин.

Нормативно-правове забезпечення формування безпечного освітнього середовища включає в себе як міжнародні стандарти, так і національне законодавство:

– *Конвенція про права дитини, 1989 р. та факультативні протоколи до неї (щодо участі дитини у реалізації права дитини на освіту)*¹

– основний міжнародний документ присвячений широкому спектру прав дитини, який сприяв перетворенню «дитини» з об'єкта правовідносин, на суб'єкт, який є особистістю, а не власністю держави чи батьків. З метою поступового досягнення здійснення права на освіту на підставі рівних можливостей держави-учасниці повинні:

– сприяти розвитку різних форм середньої освіти, як загальної, так і професійної, забезпечувати її доступність для всіх дітей та

¹ Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.91 Режим доступу: URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 01.07.2024).

вживають таких заходів, як введення безплатної освіти та надання у випадку необхідності фінансової допомоги;

– вживати всіх необхідних заходів, щоб шкільна дисципліна була забезпечена методами, що ґрунтуються на повазі до людської гідності дитини та відповідно до цієї Конвенції;

– забезпечувати доступність вищої освіти для всіх на підставі здібностей кожного за допомогою всіх необхідних засобів.

– *Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року № 463-IX²*

– *закріплює термін «безпечне освітнє середовище»; визначає організацію освітнього процесу в безпечному освітньому середовищі; містить норми, які визначають, що заклад освіти створює безпечне освітнє середовище з метою забезпечення належних і безпечних умов навчання, виховання, розвитку учнів, а також формує у них гігієнічні навички та засади здорового способу життя; регламентує діяльність опорного закладу освіти; права та обов'язки керівника закладу загальної середньої освіти, серед яких створювати в закладі загальної середньої освіти безпечне освітнє середовище, забезпечувати дотримання вимог щодо охорони дитинства, охорони праці, вимог техніки безпеки.*

– *Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII³*

– деталізує значення терміну «безпечне освітнє середовище»;

– *закріплює за засновником закладу освіти або уповноваженого ним органом (особи) здійснювати контроль за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти; розглядати скарги про відмову у реагуванні на випадки булінгу (цькування) за заявами здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та приймає рішення за результатами розгляду таких скарг; сприяти створенню безпечного освітнього середовища в закладі освіти та вживати заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг (цькування), стали його свідками або постраждали від булінгу.*

² Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 року № 463-IX. *Відомості Верховної Ради України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (дата звернення 01.07.2024).

³ Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 01.07.2024).

– Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III⁴

– цей Закон визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини.

– Наказ Міністерства освіти і науки України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 № 1646⁵

– визначає механізм реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти всіх типів і форм власності, крім тих, які забезпечують здобуття освіти дорослих, у тому числі післядипломної освіти;

– завданнями діяльності щодо запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти є створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти, що включає психологічну та фізичну безпеку учасників освітнього процесу.

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту “Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі» від 15 серпня 2023 р. № 867 затверджує «Порядок реалізації експериментального проекту “Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі»» від 15 серпня 2023 р. № 867⁶

– метою експериментального проекту є забезпечення безпеки в освітньому середовищі, у тому числі запобігання, раннє виявлення, припинення та усунення можливих негативних явищ, шляхом запровадження та організації діяльності спеціаліста із безпеки в освітньому середовищі.

⁴ Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення 04.07.2024).

⁵ Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1646 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text> (дата звернення 04.07.2024).

⁶ Про реалізацію експериментального проекту “Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі» від 15 серпня 2023 р. № 867 затверджує «Порядок реалізації експериментального проекту “Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2023 р. № 867 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення 04.07.2024).

– *Указ Президента України Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі від 25 травня 2020 року № 195/2020*⁷

– розроблена на основі аналізу сучасного стану освітнього середовища та забезпечення охорони життя і здоров'я учасників освітнього процесу; визначають сучасний стан розбудови безпечного і здорового освітнього середовища та проблеми, які потребують вирішення з урахуванням того, що учні та педагогічні працівники потребують такого стану освітнього середовища, в якому вони відчуватимуть фізичну, психологічну, інформаційну та соціальну безпеку, комфорт і благополуччя; мета стратегії – формування безпечних, комфортних та здорових умов навчання в закладах освіти, освітнього середовища, яке забезпечує оволодіння учнями компетентностями, необхідними для життя, формування культури безпечної та здорової поведінки; деталізує основні завдання, які необхідні для реалізації стратегічних цілей Національної стратегії.

– *Концепція безпеки закладів освіти. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 301-р*⁸

– метою Концепції є створення рівних, належних і безпечних умов здобуття освіти, організація безпечного освітнього середовища, зокрема в умовах військової агресії російської федерації проти України.

- Основними завданнями Концепції є:
- створення безпечної інфраструктури закладів освіти;
- ефективне попередження та протидія негативним безпековим явищам в освітньому середовищі;
- формування компетентностей безпеки в учасників освітнього процесу;
- організація безпечного підвезення учнів та вчителів до/із закладів загальної середньої освіти.

– *Лист МОН № 1/3845 – 22 від 02.04.23 року «Про рекомендації для працівників закладів дошкільної освіти на період дії воєнного стану в Україні»*⁹

⁷ Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі: Указ Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text> (дата звернення 04.07.2024).

⁸ Концепція безпеки закладів освіти. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 301-р. Розпорядження Кабінету Міністрів України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-%D1%80#Text> (дата звернення 04.07.2024).

⁹ Лист МОН № 1/3845 – 22 від 02.04.23 року «Про рекомендації для працівників закладів дошкільної освіти на період дії воєнного стану в Україні»: Міністерство освіти й науки України. <https://mon.gov.ua/npa/pro-rekomendaciyi-dlya-pracivnikiv-zakladiv-doshkilnoyi-osviti-na-period-diyi-voyennogo-stanu-v-ukrayini> (дата звернення 04.07.2024).

- налагодження ефективної комунікації учасників освітнього процесу;
- відновлення освітнього процесу;
- зарахування до закладу дітей раннього та дошкільного віку із числа внутрішньо переміщених осіб за місцем тимчасового проживання;
- організація освітнього процесу в ЗДО для всіх дітей;
- своєчасне надання керівником ЗДО запиту до засновника щодо наявності;
- проблем і можливих шляхів їх вирішення;
- здійснення інформаційної підтримки та психологічного супроводу учасників освітнього процесу.

– *Лист МОН № 1/3371-22 від 06.03.2022 «Про організацію освітнього процесу в умовах військових дій»*¹⁰

– пріоритетом для всіх є забезпечення максимально можливої безпеки кожної дитини, кожного працівника системи освіти. У зв'язку з тим, що в частині регіонів України зберігається реальна загроза для життя та здоров'я мирних мешканців, а в більшості регіонів по кілька разів на день оголошується повітряна тривога, МОН рекомендує організовувати роботу закладів освіти у залежності від конкретної ситуації: тимчасове призупинення освітнього процесу (виконання працівниками закладів освіти заходів та завдань, що визначені військово-цивільною адміністрацією); організація освітнього процесу за дистанційною або змішаною формами навчання (за погодженням з військово-цивільною адміністрацією).

– *Лист МОН від 14.08.2020 № 1/9-436 «Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження і протидії булінгу (цькуванню)»*¹¹

– механізм реагування на випадки булінгу (цькування), процедуру застосування заходів виховного впливу в закладах освіти всіх типів і форм власності, крім тих, які забезпечують здобуття освіти дорослих, у тому числі післядипломної освіти, здійснюється відповідно до Порядку реагування на випадки булінгу (цькування) та Порядку застосування

¹⁰ Про організацію освітнього процесу в умовах військових дій: Лист Міністерства освіти й науки України № 1/3371-22 від 06.03.2022. <https://hoipro.km.ua/?p=5364> (дата звернення 04.07.2024).

¹¹ Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження і протидії булінгу (цькуванню): Лист Міністерства освіти й науки України від 14.08.2020 № 1/9-436. <https://mon.gov.ua/npa/pro-stvorennya-bezpechnogo-osvitnogo-seredovisha-v-zakladi-osviti-ta-poperedzhennya-i-protidii-bulingu-ckuvannnyu> (дата звернення 04.07.2024).

заходів виховного впливу, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 N 1646, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 03 лютого 2020 р. за N 111/34394.

2. Система суб'єктів формування безпечного освітнього середовища

Систему суб'єктів формування безпечного освітнього середовища складають спеціалісти з безпеки в освітньому середовищі; сільська, селищна, міська (районна) ради; територіальні (відокремлені) підрозділи Національної поліції України; територіальні підрозділи Державної служби України з надзвичайних ситуацій; керівники та інші працівники закладів загальної середньої освіти; органи батьківського самоврядування.

Вважаємо за потрібне приділити увагу деталізації ролі у створенні безпечного освітнього середовища Спеціаліста з безпеки в освітньому середовищі. З ініціативи Міністерства внутрішніх справ було запропоновано реалізувати експериментальний проект “Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі” з подальшим вдосконаленням законодавства у відповідних сферах. В свою чергу Кабінет Міністрів України затвердив Порядок реалізації експериментального проекту “Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі” та зобов’язав Міністра внутрішніх справ до 31 липня 2024 року забезпечити координацію заходів щодо реалізації експериментального проекту та надати пропозиції щодо вдосконалення законодавства у відповідних сферах.

Основною метою експериментального проекту є забезпечення безпеки в освітньому середовищі, попередження та виявлення правопорушень у закладах освіти, припинення та усунення негативних явищ в освітньому середовищі, виявлення фактів втягнення учнів в протиправну діяльність шляхом залучення особи, яка пройшла спеціальне навчання (профільну підготовку).

Усі учасники освітнього процесу повинні знати та володіти навичками щодо алгоритму дій під час небезпечної ситуації. Враховуючи реалії сьогодення, життя країни в умовах війни, де діти постійно знаходяться в умовах небезпеки, вищезазначений спеціаліст буде допоміжним суб'єктом у забезпеченні безпеки в освітньому середовищі, оскільки під час проходження навчання спеціалістами особливу увагу звертають на усі спектри діяльності в освітньому середовищі, серед яких: визначення та важливість безпеки в освітній сфері; виявлення, попередження суїцидальної, девіантної, віктимної поведінки здобувачів освіти; здійснення превентивних заходів щодо попередження вживання дітьми алкогольних напоїв, тютюнових виробів та інших психотропних речовин, особливості відповідальності;

визначення алгоритм дій з реагування на ситуації, які можуть виникнути в закладах освіти у зв'язку з виявленням кримінальних правопорушень щодо порушення прав і свобод дитини (зокрема з боку педагогічних працівників); виявлення порушень прав та інтересів здобувачів освіти, інших негативних явищ в освітньому середовищі; деталізація заходів реагування та відповідальність за порушення правил і норм у сфері безпеки дорожнього руху; визначення алгоритм дій у разі радіаційної та хімічної небезпеки; алгоритм дій у разі пожежі та загрози ураження струмом.

Спеціаліст з безпеки в освітньому середовищі на постійній основі повинен взаємодіяти з Національною поліцією (взаємодія для проведення індивідуальної та загальної профілактики серед дітей; виявлення та розгляд справ пов'язаних з жорстоким поведінням зі здобувачами освіти, виявлення проявів булінгу у закладах освіти, дискримінація здобувача освіти за будь-якою ознакою; проведення спільних заходів щодо реагування на події, кризові ситуації та загрози; здійснення моніторингу (виявлення) рівня криміногенної ситуації в районі розташування закладу освіти; реагування на ситуації, які можуть виникнути в закладах освіти у зв'язку з виявленням кримінальних правопорушень щодо прав і свобод дитини, зокрема з боку педагогічних працівників; виявлення порушення прав та інтересів здобувачів освіти, інших негативних явищ в освітньому середовищі; здійснення заходів реагування та відповідальність за порушення правил і норм у сфері безпеки дорожнього руху; виявлення причин втягнення здобувачів освіти в протиправну діяльність; залучення здобувачів освіти до деструктивних молодіжних груп; інформування поліції у разі виявлення ознак правопорушення).

Наступний проєкт ініційований Офісом президента та Міністерством освіти, сумісно з Міністерством внутрішніх справ та Національною поліцією – «Офіцери служби освітньої безпеки». Його мета – захистити дітей у школах в умовах повномасштабної війни та створити безпечове середовище в освіті. З січня 2024 року на базі вищих навчальних закладів системи МВС стартувало навчання для діючих поліцейських, які у майбутньому будуть нести службу у закладах освіти.

Серед основних завдань офіцера Служби освітньої безпеки є: забезпечення правопорядку в школі та на території (перевірка документів, допуск на територію закладу лише працівників, учнів та батьків); пропускний режим (у школах встановлюватимуть спецрамки та металошукачі); комунікація з екстреними службами, виклик поліції та особисте реагування на правопорушення; забезпечення порядку під час повітряної тривоги (також допомога вчителям з організації евакуації учнів до укриття).

Також, серед основних завдань офіцера є належна комунікація з дітьми у закладі освіти. Це можуть бути бесіди індивідуального та

загального профілактичного характеру, зокрема про попередження вчинення правопорушень дітьми, відповідальність неповнолітніх за вчинення правопорушення, загроза вибухонебезпечних предметів, бесіди з приводу правил поведінки на території закладу освіти, алгоритм дій дитини у випадку знаходження на території сторонніх осіб, роз'яснювальна робота щодо основ техніки безпеки, правил походження під час небезпечних випадків та про знаходження на території закладу невідомих пристроїв та предметів.

Офіцер безпеки повинен також володіти знаннями та навичками щодо надання домедичної допомоги дітям, як себе поводити під час нещасних випадків з дітьми, знати психологічні, фізіологічні та вікові особливості розвитку дитини, потреби дитини до відповідного віку, типові поведінкові прояви, вміння надати першу психологічну допомогу дитині, розуміти основи інклюзивної освіти аби вчасно допомогти та вжити необхідних заходів.

На нашу думку, позитивним проявом у підготовці офіцерів безпеки є необхідність проходження тренінгів з основ медіації та вміння у подальшому ефективно виконувати функції медіатора, оскільки офіцер безпеки є тією особою, яка буде спілкуватися з усіма учасниками освітнього процесу (адміністрація школи, батьки, вчителі, учні), а при необхідності в залежності від обставин улагоджувати конфліктні ситуації мирним шляхом між вищезазначеними суб'єктами.

Враховуючи існуючі негативні явища в освітньому середовищі, ні в кого не викликає сумнівів, щодо доцільності перебування на території закладів освіти офіцера, який зможе вчасно відреагувати, запобігти та виявити на початкових етапах протиправну поведінку, як з боку учасників освітнього процесу, так і з боку сторонніх осіб. Вважаємо, що для більш якісного результату, офіцер з безпеки повинен взаємодіяти з іншими суб'єктами захисту прав дітей серед яких доцільно виділити:

□ представники закладів охорони здоров'я (для проведення превентивних заходів щодо запобігання вживання учнями алкогольних напоїв, тютюнових виробів, інших психотропних речовин, роз'яснення представниками медичних установ шкідливість та наслідки такого вживання; виявлення учнів з суїцидальною поведінкою, попередження цього явища шляхом проведення з ними індивідуальних бесід; проведення групових занять щодо домедичної підготовки; виявлення та попередження небезпечних ризиків у дитячому середовищі);

– представники Державної служби з надзвичайних ситуацій (взаємодія відбувається з приводу алгоритму дій у разі радіаційної та хімічної небезпеки, надзвичайних природних і кліматичних явищ (землетруси, повені, снігові замети тощо), пожежі та загрози ураження струмом; визначення відповідальності за порушення правил пожежної безпеки; надання допомоги у разі виявлення вибухонебезпечного або підозрілого предмета, мін; здійснення пожежної профілактики;

перевірка вимог до утримання технічних засобів протипожежного захисту; інформування ДСНС про виявлення пожеж та інших надзвичайних ситуацій в закладі освіти та/або на прилеглий до закладу освіти території);

– органами місцевого самоврядування (забезпечують умови праці для виконання спеціалістом функціональних обов'язків; звітує про свою діяльність за відповідний період, стан забезпечення безпеки в закладі освіти, який закріплено за спеціалістом; невідкладно інформує орган місцевого самоврядування про надзвичайні ситуації, нещасні випадки, що виникають в закладі освіти та/або на прилеглий до закладу освіти території);

– співпраця з психологами (перша психологічна допомога, психотравма, стрес, емоції, резильєнтність (допомагати впоратися із викликами, повернутися до норми й продовжити повноцінно жити).

ВИСНОВКИ

Отже, головним правилом для усіх суб'єктів забезпечення освітнього середовища є безумовна необхідність діяти в якнайкращих інтересах дітей з урахуванням моральних цінностей та враховуючи їхні першочергові потреби діючи згідно чинного законодавства та внутрішніх правил закладу освіти в межах своїх прав та обов'язків. Дійсно, основним критерієм безпечного освітнього середовища, можна вважати, комфортність в закладах освіти (емоції, почуття між учасниками освітнього процесу); задоволення базових потреб дитини; позитивні міжособистісні відносини; захищеність в освітньому середовищі (відсутність насильства у будь-якому прояві); забезпечення учасників освітнього процесу індивідуальними та колективними засобами безпеки (забезпечення захистами індивідуального захисту, наявність укриття від наслідків воєнних дій чи надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру); розвинена система психологічної підтримки у закладах освіти.

Національна поліція у забезпеченні освітнього середовища займає провідне місце. Зараз МВС зосередилося на запуску проекту офіцерів освітнього середовища – працівників поліції, які дбатимуть про безпеку дітей у навчальних закладах, оскільки за безпеку дітей має відповідати спеціально підготовлена особа, яка пройшла ретельний відбір, медичне та психологічне обстеження та спеціалізоване навчання. Саме працівник поліції має ширший функціонал – і на перевірку осіб, і на застосування усіх поліцейських заходів примусу. Оскільки проєкт на старті свого існування, то й нормативно-правове забезпечення, яке визначає роль та місце поліцейського у забезпеченні освітнього середовища на шляху правотворчості з поступовим внесенням змін до існуючих нормативно-правових актів.

АНОТАЦІЯ

Під час воєнного стану правоохоронні органи нашої держави стикаються з новими викликами у своїй повсякденній діяльності – формування безпечного освітнього середовища для дітей, з метою захисту прав та інтересів наймолодших жителів нашої країни на здобуття загальної освіти та запобігти наслідкам негативного впливу на особистість дитини під час навчання серед учасників освітнього процесу. Актуальність теми не викликає сумнівів, оскільки діти це майбутнє держави. В умовах військової агресії ми повинні створити усі умови для розвитку дитини аби покращити її емоційний та психологічний стан.

Безпечне освітнє середовище – це місце де дитина має усі умови для належного розвитку, відбувається взаємодія не лише учнів з вчителями, а й батьками, місцевою адміністрацією, проходять не лише навчальні заняття, а й свята, концерти, тренінги, зустрічі з цікавими людьми, проходять позашкільні заняття з мистецтва, існують майстерні у різних галузях науки, спортивні майданчики.

Література

1. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91 Режим доступу: URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 01.07.2024).

2. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 року № 463-IX. *Відомості Верховної Ради України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (дата звернення 01.07.2024).

3. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 01.07.2024).

4. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення 04.07.2024).

5. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1646 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text> (дата звернення 04.07.2024).

6. Про реалізацію експериментального проекту “Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі» від 15 серпня 2023 р. № 867 затверджує «Порядок реалізації експериментального проекту «Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2023 р. № 867 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення 04.07.2024).

7. Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі: Указ Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text> (дата звернення 04.07.2024).

8. Концепція безпеки закладів освіти. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 301-р. Розпорядження Кабінету Міністрів України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-%D1%80#Text> (дата звернення 04.07.2024).

9. Лист МОН № 1/3845 – 22 від 02.04.23 року «Про рекомендації для працівників закладів дошкільної освіти на період дії воєнного стану в Україні»: Міністерство освіти й науки України. <https://mon.gov.ua/npa/pro-rekomendaciyi-dlya-pracivnikiv-zakladiv-doshkilnoyi-osviti-na-period-diyi-voennogo-stanu-v-ukrayini> (дата звернення 04.07.2024).

10. Про організацію освітнього процесу в умовах військових дій: Лист Міністерства освіти й науки України № 1/3371-22 від 06.03.2022. <https://hoipro.km.ua/?p=5364> (дата звернення 04.07.2024).

11. Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження і протидії булінгу (цькуванню): Лист Міністерства освіти й науки України від 14.08.2020 № 1/9-436. <https://mon.gov.ua/npa/pro-stvorennya-bezpechnogo-osvitnogo-seredovisha-v-zakladi-osviti-ta-poperedzhennya-i-protidiyi-bulingu-ckuvannyu> (дата звернення 04.07.2024).

Інформація про автора:

Сухарєва Анна Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент, майор поліції,
доцент кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ
вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65000, Україна

Барба Вячеслав Євгенович,

доктор філософії з галузі знань «Право»,
старший викладач кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ
вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65000, Україна

ЗАХИСТ ДІТЕЙ ВІД СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ В КІБЕРПРОСТОРИ

Корнієнко М. В., Ковальова О. В.

ВСТУП

Кіберпростір, тобто середовище (віртуальний простір), яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних¹, є невід'ємною частиною життя сучасної людини. Сучасне покоління дітей народжується та зростає в умовах швидкого розвитку цифрових технологій. Діти мають цифровий слід ще до того, коли починають ходити та говорити. Від стаціонарних комп'ютерів Інтернет перейшов до смартфонів, що дає змогу дітям перебувати весь час онлайн: спілкуватися, підтримувати стосунки, грати, шукати і обмінюватися інформацією, що є позитивною стороною інтернет-комунікацій, однак ці процеси не позбавлені і негативного забарвлення, що полягає у поширенні в онлайн-середовищі небезпечних тенденцій, які несуть загрозу життю і здоров'ю дітей. Таким чином, кіберпростір несе в собі великий інформаційний та освітній потенціал, проте водночас містить ризики та загрози, які особливо загострюються в умовах воєнного стану. Це пов'язано як з тим, що діти більше часу проводять в кіберпросторі, враховуючи зокрема поширений дистанційний формат навчання, а також так і з появою нових ризиків та загроз, обумовлених війною.

Слід зазначити, що наразі в правовому полі та науковому середовищі відсутнє єдине тлумачення термінів «ризики», «загрози» та «небезпеки», а також розуміння їх співвідношення. Метою даного монографічного дослідження не є етимологічний та термінологічний дискурс (це питання потребує окремого ґрунтовного наукового дослідження), тому в межах нього ми використовуємо термін «загрози», оскільки саме він переважно використовується в контексті кібербезпеки в національному законодавстві, хоча в закордонних дослідженнях більше

¹ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 0 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>. (дата звернення: 01.07.2024).

використовують термін «ризиків («risks»²)). Так, посилення спроможностей національної системи кібербезпеки для ефективної протидії *кіберзагрозам* у сучасному безпековому середовищі є одним із напрямів реалізації пріоритетів національних інтересів України та забезпечення національної безпеки³. При цьому під *кіберзагрозою* слід розуміти наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють *небезпеку життєво важливим національним інтересам* України у кіберпросторі, справляють негативний вплив на стан кібербезпеки держави, кібербезпеку та кіберзахист її об'єктів⁴. В свою чергу *національні інтереси України* – це життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також *безпечні умови життєдіяльності і добробут* її громадян⁵. Безумовно, безпека дітей становить національний інтерес України, особливо в умовах воєнного стану. *Охорона дитинства*, тобто система державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав, визначається як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України⁶.

Загрози безпеці дітей в кіберпросторі можна визначити як наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють *небезпеку життєдіяльності і добробуту* дітей, справляють негативний вплив на їх фізичний, психічний, моральний розвиток та поведінку. Важливо вживати правових та організаційних заходів, спрямованих на виявлення, аналіз та попередження загроз в кіберпросторі з метою забезпечення безпеки та найкращих інтересів дітей.

² Classifying known and emerging online risks for children: a child practitioners' perspective. URL: https://core-evidence-eu.s3.amazonaws.com/documents/WP5_online-forum-III_event-report.pdf. (дата звернення: 01.07.2024).

³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>. (дата звернення: 01.07.2024).

⁴ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>. (дата звернення: 01.07.2024).

⁵ Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>. (дата звернення: 01.07.2024).

⁶ Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>. (дата звернення: 01.07.2024).

1. Сучасні загрози безпеці дітей в кіберпросторі

Кіберпростір, як і реальний простір має свої особливості та специфічні загрози, назви яких доволі часто є іншомовного походження. Наприклад, такі явища, як секстинг, сексторшен, онлайн-грумінг, флеймінг, тролінг, тощо. Особливістю кіберпростору є його стрімкий розвиток, тому постійно з'являються нові загрози для безпеки дітей. Деякі з них миттєво набувають масового характеру (наприклад, в свій час групи смерті на кшталт «Синього кита») та поступово зникають з кіберпростору, проте більшість загроз має довготривалий (наприклад, віртуальні челенджі) або постійний характер (наприклад, кібербулінг, сексторшен, грумінг). Відповідно до дослідження Global Online Safety Survey 2024 67% підлітків повідомили, що зазнавали ризиків в Інтернеті⁷.

Одна із найбільш комплексних класифікацій ризиків заподіяння шкоди дітям, пов'язаних з використанням цифрового середовища, була запропонована мережею «EU Kids Online», відповідно до якої такі ризики в 2010 році були поділені на 3С: «content» (*ризики контенту* – дитина отримує попередньо виготовлений медіа контент, який може негативно вплинути на неї – наприклад, порнографія, зображення з мотивами насильства, катування, неправдива, маніпулятивна інформація, контент, пов'язаний з радикалізацією чи підтримкою ідей расистського, нацистського, дискримінаційного характеру тощо); «contact» (*ризики контакту* – діти можуть брати участь у взаємодіях, які загрожують їм – наприклад, грумінг, домагання, вербування екстремістськими угрупованнями, експлуатація тощо); «conduct» (*ризики поведінки* – діти беруть участь у взаємодіях між однолітками, які можуть виявитися згубними, – наприклад, обмін сексуальним контентом, кібербулінг, переслідування, підбурювання до заподіяння собі шкоди, фішинг, інша протиправна діяльність), а з 2018 року доповнилися 4С – «contract» (*ризики угод* – діти можуть погодитися на угоди, яких вони не розуміють в силу віку та досвіду, або отримати доступ до небезпечних товарів чи послуг (наприклад ножів, наркотиків, азартних ігор тощо). В 2021 році організація «CO:RE – Діти онлайн: дослідження та докази» доповнила дану класифікацію, звернувши увагу на «cross-cutting risks» (*наскрізні ризики* – вони можуть додатково супроводжувати будь-які інші ризики, наприклад розголошення персональних даних та приватної інформації, шкода психічному та

⁷ Global Online Safety Survey Results. URL: <https://www.microsoft.com/en-us/digitalsafety/research/global-online-safety-survey>. (дата звернення: 25.06.2024).

фізичному здоров'ю (надмірне використання, позбавлення сну), нерівність та дискримінація)⁸.

Global Online Safety Survey під час щорічного аналізу класифікує ризику в Інтернеті для дітей на: *особисті* (мова ворожнечі, кібербулінг, харасмент, аб'юз, погрози насильством); *неправдиву інформацію* (включає також дезінформацію); насильницький контент (графічне насильство та кров у реальному світі, терористичний і екстремістський контент); *сексуальні* (домагання, експлуатація, насильство, поширення інтимних фото без згоди); *самоушкодження* (суїцидальний контент та контент з самоушкодженнями). Так, звіт 2024 року демонструє, що серед ризиків, з якими стикаються діти в Інтернеті, найбільш розповсюдженою є неправдива інформація (50%); 44% дітей зазначали про особистісні ризику (з них 35% – мова ворожнечі, 20% – кібербулінг, харасмент та аб'юз, 16% – погрози насильством); 34% опитаних зустрічались з насильницьким контентом (з них 27% – графічне насильство та кров у реальному світі; 11% – терористичний і екстремістський контент); про сексуальні ризику зазначали 21% дітей (при цьому 14% вказали на сексуальні домагання; 10% – поширення інтимних фото без згоди; 8% – сексуальну експлуатацію та насильство); 14% дітей зустрічали в кіберпросторі контент з самоушкодженнями або суїцидом⁹.

Розглянемо окремі сучасні загрози безпеці дітей в кіберпросторі, зокрема онлайн грумінг, кібербулінг, секстинг, сексторшен, сталкінг, фішинг.

Онлайн грумінг – це побудова дорослим/групою дорослих осіб довірливих стосунків з дитиною (підлітком) з метою подальшого сексуального насильства онлайн чи у реальному житті. Термін «грумінг» не закріплено у міжнародному праві. В деяких юридичних системах, зокрема в Канаді, використовується термін «заманювання», а в Україні – «домагання дитини для сексуальних цілей» (ст. 156-1 Кримінального кодексу України).

Кібербулінг – психологічне, фізичне, економічне чи сексуальне насильство, тобто будь-яке умисне діяння (дія або бездіяльність) із застосуванням засобів електронних комунікацій, яке систематично вчиняється стосовно дитини або дитиною стосовно іншого учасника освітнього процесу. Наприклад, дитину цькують однокласники в Інтернеті за її зовнішній вигляд, відсутність дорогих речей, пишуть у

⁸ Livingstone, S., & Stoilova, M. (2021). The 4Cs: Classifying Online Risk to Children. (CO:RE Short Report Series on Key Topics). Hamburg: Leibniz-Institut für Medienforschung | Hans-Bredow-Institut (HBI); CO:RE - Children Online: Research and Evidence. <https://doi.org/10.21241/ssoar.7181>. (дата звернення: 25.06.2024).

⁹ Global Online Safety Survey Results. URL: <https://www.microsoft.com/en-us/digitalsafety/research/global-online-safety-survey>. (дата звернення: 25.06.2024).

приватні повідомлення образливі коментарі із невідомих акаунтів, домальовують до фото будь-що і публікують це на своїх сторінках, поширюють плітки та неправдиву інформацію про дитину, навмисно виключають її з онлайн-середовища. За даними одного із досліджень 2020 року кібербулінг має вплив на 45% дітей у всьому світі¹⁰. В Україні наразі використовується вузьке тлумачення на нормативно-правовому рівні терміну булінг із застосуванням засобів електронних комунікацій, яке прив'язане виключно до освітнього процесу. Однак, наразі на розгляді в Верховній Раді України перебуває законопроект № 6393-д від 09 червня 2023 року, яким передбачено розширення сфер життя дітей, які потребують захисту від булінгу, зокрема, у спорті, культурі, оздоровленні й відпочинку, лікуванні тощо¹¹. До різновидів кібербулінгу іноді відносять такі явища, як *флеймінг* – обмін короткими гнівними коментарями на форумах та в чатах, та *хепіслепінг* – напади на дитину в реальному житті та зйомка їх на відео для розміщення їх в Інтернеті.

Секстинг – це обмін власними фото-, відео- та текстовими матеріалами інтимного характеру, із застосуванням сучасних засобів зв'язку: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо. Наприклад, підлітки добровільно надсилають один одному свої оголені фото в приватні повідомлення. З правової точки зору такі діяння не є протиправними, проте вони можуть емоційно нашкодити дитині та створюють загрозу шантажу, вимагання та маніпуляцій, посилення залежності через страх опублікування матеріалів, вчинення сексуального насильства щодо дитини. Світова статистика свідчить, що секстинг це явище, яке поширене серед 22% дівчат та 18% хлопців до 18 років¹².

Сексторієн – це налагодження незнайомцями довірливих стосунків в Інтернеті з дитиною з метою отримання приватних матеріалів, інтимних фото та/або відео, шантажування ними та вимагання грошей чи додаткових матеріалів. Часто злочинці використовують несправжні профілі підлітків для налагодження контакту або залякують створити неіснуючий сексуалізований контент – поєднуючи обличчя дитини з тілом іншої людини через спеціальні додатки, якщо дитина не зробить те, що вони вимагають. Згідно дослідження Глобального інституту безпеки дітей Childlight, понад 300 мільйонів дітей у всьому світі

¹⁰ 2020 Child online safety index. URL: <https://www.dqinstitute.org/wp-content/uploads/2020/02/2020COSIRreport.pdf>. (дата звернення: 25.06.2024).

¹¹ Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми № 6393-д від 09 червня 2023 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42087>. (дата звернення: 25.06.2024).

¹² Teenage Sexting Statistics. URL: <https://www.guardchild.com/teenage-sexting-statistics/>. (дата звернення: 25.06.2024).

постраждали від сексуального насильства в Інтернеті, 3,5% дітей зіштовхувались з сексуальним вимаганням («sexual extortion»)¹³. Наслідки сексторшену мають однаковий вплив на дівчат та хлопців будь-якого віку. Згідно досліджень Transparency International, 1 з 3 дітей, які мали досвід сексторшену, наносили собі шкоду, вчиняли спроби самогубства через отриману психологічну травму¹⁴. Більшість, хто зіштовхнувся з цим явищем, повідомляють про відчуття самотності, високої тривоги та депресивні думки.

Сталкінг (переслідування) – це умисна поведінка, яка полягає в повторному здійсненні загрозливої поведінки, спрямованої на іншу особу, що змушує його чи її боятися за свою безпеку. Це можуть бути дії, спрямовані на постійне спостереження та/або привертання уваги за допомогою соціальних мереж, дзвінків (як на мобільний телефон, так і у месенджерах), докучання та слідкування в кіберпросторі. Стамбульська конвенція, яка була ратифікована Україною у 2022 році, тобто вже під час дії воєнного стану, наголошує на важливості криміналізації даного діяння¹⁵.

Фішинг є одним із різновидів соціальної інженерії та може полягати у «зламуванні» поштових скриньок, серверів, сторінок у соціальних мережах з метою отримання особистої інформації дитини. Як правило, фішинг розрахований на недостатні навички з питань кібергігієни та як наслідок перехід за посиланнями, надісланими в повідомленні, які ведуть на несправжню сторінку сайту, на якій особа вводить справжню інформацію своїх логінів, паролів, банківських реквізитів, тощо. Після отримання цих даних, правопорушники можуть зняти гроші з рахунків дитини, вимагати грошей за повернення доступу до облікових записів в соціальних мережах та месенджерах, використовувати облікові записи дитини для прохання грошей у її знайомих, тощо.

Всі розглянуті нами сучасні загрози безпеці дітей в кіберпросторі об'єднує поміж іншим те, що їх назви мають іншомовне походження, тому вони не закріплені на нормативно-правовому рівні в Україні або взагалі, або саме з такою назвою. Термінологія має значення, особливо в питаннях виявлення та розслідування правопорушень, вчинених за допомогою Інтернету, на території різних країн. Неправильне вживання термінів може призводити до непорозуміння між колегами з різних

¹³ Into the Light Index. URL: <https://intothelight.childlight.org/>. (дата звернення: 25.06.2024).

¹⁴ Breaking the silence around sextortion. The links between power, sex and corruption. URL: https://images.transparencycdn.org/images/2020_Report_BreakingSilenceAroundSextortion_English.pdf. (дата звернення: 25.06.2024).

¹⁵ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#n2. (дата звернення: 25.06.2024).

країн, застосування невідповідних процедур, уникнення правопорушниками відповідальності та несвоєчасного захисту постраждалих осіб. Важливо слідкувати за появою нових термінів, усвідомлювати, які із них закріплені в правових документах, а які ні, як співвідносяться назви правопорушень, закріплених в міжнародних документах і національному законодавстві тощо.

В умовах воєнного стану особливої уваги потребують такі види загроз безпеці дітей в кіберпросторі як шкідливий (неналежний) контент та втягнення дітей в протиправну діяльність.

Дослідження організації «Ofcom» в Великобританії продемонструвало, що 32% дітей віком від 8 до 17 років, які користуються Інтернетом, бачили щось неприємне або тривожне. Діти всіх вікових груп вчиняють потенційно ризиковану поведінку в Інтернеті: 40% дітей зізнаються, що вказали фальшивий вік, щоб отримати доступ до нового сайту чи програми¹⁶. *Неналежний контент* – це контент, який не призначений за віком. *Шкідливий контент* – це контент, який може завдати шкоду дитині або спонукати її до небезпечних дій. Слід зазначити, що в національному законодавстві визначення даних явищ не закріплені. При цьому в ст.42 Закону України «Про медіа» з метою захисту дітей зазначається про обмеження поширення у матеріалах медіа (крім фільмів) інформації, що може завдати шкоди фізичному, психічному або моральному розвитку дітей та надається перелік такого контенту: 1) надмірне зосередження уваги на насильстві, а саме поширення висловлювань або зображень насильства, які не є обґрунтованими або є надмірними в контексті відповідної програми чи публікації; 2) позитивна оцінка нанесення, заподіяння самому собі каліцтва або вчинення самогубства, підбурювання до таких дій, надмірна і необґрунтована деталізація засобів і обставин самогубства; 3) демонстрування жорстокого поводження з тваринами, методів умертвіння тварин, демонстрація великим планом такої, що вмирає, або жорстоко понівеченої тварини, крім випадків, якщо така демонстрація необхідна для популяризації гуманного ставлення до тварин, за умови попередження глядачів про сцени жорстокості; 4) позитивна оцінка вандалізму; 5) позитивна оцінка злочинного діяння або ідеалізація злочинця, надмірно деталізовані моделювання злочинних дій та/або демонстрація дій, відтворення яких дітьми може бути небезпечним для їхнього здоров'я і життя; 6) позитивна оцінка

¹⁶ Children and parents: media use and attitudes report 2024. URL: <https://www.ofcom.org.uk/media-use-and-attitudes/media-habits-children/children-and-parents-media-use-and-attitudes-report-2024-interactive-data/>. (дата звернення: 25.06.2024).

залежності від наркотичних, токсичних, психотропних речовин, тютюну чи алкоголю, а також від інших речовин, які використовуються або можуть використовуватися з метою одурманення, захоплення їх вживання, виробництва, розповсюдження чи придбання, крім творів мистецтва; 7) нецензурні висловлювання, слова, непристойні жести, крім випадків використання у творах мистецтва або відтворення у повідомленнях про новини дня або поточні події, що мають характер звичайної прес-інформації; 8) заклики грати в азартні ігри, спонукання до участі в азартних іграх, крім випадків, передбачених законами України; 9) демонстрація великим планом тіла померлої, такої, що вмирає, або жорстоко понівеченої людини, крім випадків, якщо така демонстрація необхідна для ідентифікації особи, за умови попередження глядачів про сцени жорстокості¹⁷. Онлайн-медіа можуть поширювати таку інформацію за умови забезпечення належного попередження про потенційну шкідливість такої інформації для дітей. На наш погляд, недоцільним є вичерпність такого переліку. Так, до неналежного та шкідливого контенту можуть також відноситись, наприклад, публікації результатів обстрілів, фото/відео/прямі трансляції із подібних локацій, порноконтент тощо. Згідно з результатами одного із досліджень, більшість (83%) дітей в Україні побачили вперше сексуальний контент у віці 7-13 років, 59,8% побачили його неочікувано самостійно, 12,6% - хтось показав неочікувано, лише 7,8% самостійно шукали подібний контент¹⁸. Наслідками перегляду неналежного контенту дітьми можуть бути: психологічна травматизація від побаченого; нав'язливе переживання страху; нормалізація насильства, ранніх ставових відносин, ризикованої поведінки; нездорові очікування щодо інтимних стосунків; виникнення суїцидальних намірів тощо. Перегляд порнографії у дитячому віці нормалізує раннє сексуальне експериментування та заохочує сексуальну активність задовго до того, як діти будуть емоційно, соціально чи інтелектуально готові до цього. Часто такий матеріал зображає секс як випадковий, незахищений та насильницький.

Під час воєнного стану чимало людей втратили домівки і родинні накопичення, що спонукає дітей та їх батьків шукати способи заробітку. Брак інформації про загрози в кіберпросторі, їх причини та способи захисту у дітей призводять до того, що вони стають легкою мішенню для російських військових, які вербують їх для пошуку та збору

¹⁷ Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>. (дата звернення: 01.07.2024).

¹⁸ Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні: аналітичний звіт. URL: <https://drive.google.com/file/d/1qPWJZ140hv24dZJcC1mJv7yVwbrMVIEK/view>. (дата звернення: 25.06.2024).

розвідувальної інформації. Адже якщо діти недостатньо знають про цифрову безпеку та загрози в інтернеті, а їх ще й мотивують грошима, зростає ризик того, що їх *втягнуть у протиправну діяльність*. Це створює загрозу вже не лише фізичному, психічному та моральному розвитку дитини, а й національним інтересам України в контексті збереження її територіальної цілісності та суверенності. Підбурюючи дітей до протиправної діяльності, самі зловмисники прагнуть залишатися в стороні та уникнути кримінальної відповідальності. Під час втягнення дітей у протиправну діяльність доросла особа, як правило, здійснює фізичне насильство або психологічний вплив через переконання, залякування, підкуп, обман тощо. Непоодинокими є випадки, коли діти готові виконувати протиправні дії, в тому числі адміністрування каналів в соціальних мережах та месенджерах, спрямованих на підбурювання до протиправних, доведення до самогубства, надання координат розташування українських військових, поширення інформації про розташування військ і роботу ППО; надання інформації за винагороду, знищення майна військовослужбовців тощо. Дорослим слід усвідомлювати, чому діти погоджуються на це, які шляхи втягнення використовують правопорушники та що можуть зробити батьки для захисту своїх дітей від цієї загрози. Так, по-перше, в кіберпросторі діти особливо вразливі через феномен “Ілюзія спальні”, адже вважають, що вдома вони в цілковитій безпеці і не розуміють, як дії в онлайн середовищі можуть призвести до негараздів у реальному житті. Важливо фокусувати їх увагу на тому, що дії, зроблені онлайн, мають наслідки у офлайн світі. По-друге, діти, які цікавляться онлайн іграми, можуть спокуситись на пропозицію, яка викликає інтерес. Наприклад, сфотографувати якийсь об’єкт за донат у грі, або надіслати фото/приватну інформацію про батьків або саму дитину за «скін», «бокс», «лутбок». Важливо формувати у дітей розуміння реальної небезпеки таких пропозицій та неухильного настання відповідальності за їх вчинення. Також діти можуть погодитись виконувати протиправні дії в результаті шантажу, залякування, погроз. Тому важливо, щоб в оточенні дитини була доросла особа, якій вона довіряє і може розповісти про будь-які неприємності, з якими зіштовхнулася, в тому числі в кіберпросторі. Якщо такої дорослої особи немає, важливо інформувати дітей про можливість отримати підтримку та консультацію, звернувшись до спеціалізованих «гарячих» ліній. Це також сприятиме подоланню ще однією із можливих причин потрапляння в небезпечні ситуації в кіберпросторі – психологічній вразливості дітей під час війни (розірвані соціальні контакти, внутрішнє переміщення, біженці, батьки вирішують проблеми і не приділяють достатньо часу дітям).

Динамічний розвиток цифрових технологій в умовах сучасних геополітичних викликів обумовлює появу нових загроз для безпеки дітей в кіберпросторі. Тому діяння правопорушників не завжди можуть відповідати традиційно відомим на національному рівні юридичним складам правопорушень. Водночас завжди важливо: ідентифікувати та документувати протиправність таких діянь; шукати відповідні норми у ратифікованих Україною міжнародних та європейських документах; залучати до таких справ адвокатів, які можуть допомогти звернутись до ЄСПЛ для захисту порушених прав дитини, якщо в національному законодавстві немає відповідної норми; завжди діяти в найкращих інтересах дитини. Крім того, важливо проводити періодичні дослідження розповсюджених загроз для безпеки дітей в кіберпросторі. Адже, завдання дорослих – своєчасно виявляти нові види загроз та вживати всіх можливих правових та організаційних заходів, спрямованих на попередження настання шкідливих наслідків для дітей.

2. Правові та організаційні засади захисту дітей від загроз в кіберпросторі

Правові засади захисту дітей від загроз в кіберпросторі включають в себе як міжнародні та європейські стандарти, так і національне законодавство. Правові документи в кожній із цих груп можна поділити на загальні – ті, що в цілому присвячені забезпеченню та захисту прав дітей і в яких поміж іншим висвітлені питання забезпечення прав дітей в цифровому середовищі, та спеціальні – ті, що безпосередньо присвячені захисту прав дітей в кіберпросторі.

До загальних правових актів на міжнародному рівні можна віднести:

– *Конвенцію ООН про права дитини*. Хоча у Конвенції право дитини на захист від «онлайн» насильства над дітьми безпосередньо не згадується, Комітет з прав дитини у *Коментарі № 25 (2021) про права дитини в цифровому середовищі* підтверджує зобов'язання держав-учасниць захищати дітей від усіх форм насильства в цифровому середовищі.

– *Цілі сталого розвитку 2030*. Ціль 16.2 полягає в тому, щоб до 2030 року покласти край нарузі, експлуатації та всім формам насильства і тортур щодо дітей. Щоб знизити ризики, які несе в собі цифровий світ, і водночас зробити так, аби більше дітей та молодих осіб могли користуватися його благами, уряди, представники громадянського суспільства, місцеві спільноти, міжнародні організації та галузеві підприємства повинні об'єднати свої зусилля задля спільної мети.

Серед спеціальних актів на міжнародному рівні слід згадати:

– Люксембурзькі рекомендації¹⁹ – метою цього документа є надання інструкцій щодо розуміння та використання різних термінів і понять, з якими можуть стикатися у своїй роботі установи, які працюють над запобіганням і викоріненням усіх форм сексуальної експлуатації та сексуального насильства над дітьми. Слід зазначити, що у Люксембурзьких рекомендаціях наголошується на тому, що термін «дитяча порнографія» створює небезпеку, ніби дії вчиняються за згодою дитини і є законним матеріалом сексуального характеру. Від терміну «дитяча порнографія» поступово відмовляються, оскільки в ньому використано лексику, що не орієнтована на постраждалу особу, та яка може ненавмисно узаконити матеріали із сексуальним насильством над дітьми через застосування слова «порнографія»²⁰. Слід використовувати термін «матеріали (сексуального) насильства щодо дітей», а не «дитяча порнографія»²¹. Проте національне законодавство поки що не враховує дану рекомендацію.

– Глобальний посібник із удосконалення законодавчої бази для захисту дітей від сексуальної експлуатації та насильства в Інтернеті²². Має на меті надати вказівки щодо того, як зміцнити законодавчу базу для захисту дітей від сексуальної експлуатації та насильства в Інтернеті, зокрема: у законодавстві має бути визначено «контактну точку» для отримання повідомлень та надання негайної допомоги з метою розслідування злочинів, пов'язаних із сексуальною експлуатацією та насильством над дітьми в Інтернеті; необхідно створити спеціалізовані слідчі підрозділи правоохоронних органів, до повноважень яких входить розслідування випадків сексуальної експлуатації та насильства над дітьми в Інтернеті; «таємні розслідування» повинні бути дозволені, але регулюватися законом і відповідати міжнародним правовим стандартам; забезпечити можливість притягнення до відповідальності за спробу вчинити сексуальне насильство та експлуатацію дитини, навіть якщо фактично вчинення правопорушення було б неможливе (для охоплення випадків,

¹⁹ Luxembourg Guidelines. URL: <https://ecpat.org/luxembourg-guidelines/>. (дата звернення: 25.06.2024).

²⁰ Appropriate terminology. URL: <https://www.interpol.int/en/Crimes/Crimes-against-children/Appropriate-terminology>. (дата звернення: 25.06.2024).

²¹ Guidelines for Law Enforcement First Responders in Child Sexual Abuse and Exploitation Cases. URL: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/Grace%20Guidelines%202022_Public_0.pdf. (дата звернення: 25.06.2024).

²² Глобальний посібник із удосконалення законодавчої бази для захисту дітей від сексуальної експлуатації та насильства в Інтернеті. URL: <https://www.unicef.org/reports/legislating-digital-age>. (дата звернення: 25.06.2024).

коли правоохоронні органи прикидаються дитиною, іншим правопорушником («замовником») або співучасником). Дані рекомендації наразі не враховані на національному рівні.

До загальних правових актів на європейському рівні можна віднести:

– Стратегію Ради Європи з прав дитини (2022-2027) «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства»²³, яка в тому числі акцентує увагу на житті без насильства та правах дитини в цифровому середовищі.

– Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2009)10 щодо інтегрованих національних стратегій захисту дітей від насильства²⁴, в якій наголошено, що особи, що відповідають за медіа, повинні цілком усвідомлювати свою відповідальність за все, що стосується демонстрації насильства та поширення потенційно шкідливого для дітей контенту. Це може втілюватися шляхом усунення чи блокування доступу до шкідливих матеріалів або через розробку автоматизованих систем класифікації контенту, впровадження механізмів контролю та подання скарг щодо якості контенту, тощо. Закон України «Про медіа» частково враховує дані рекомендації.

– Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи Rec(2001)16 щодо захисту дітей від сексуальної експлуатації²⁵, в якій серед заходів пропонується залучити постачальників послуг Інтернет до підвищення обізнаності про сексуальну експлуатацію та її ризики; визнати, що для правоохоронних органів необхідно мати можливість використовувати дані з'єднання для відстеження підозрілого контенту, а потім знаходити, ідентифікувати та допитувати тих, хто редагує чи поширює дитячу порнографію або заохочує чи підбурює до дитячої проституції; надавати інформацію батькам, опікунам, усім іншим, хто відповідає за дітей, і самим дітям про ризики сексуальної експлуатації в Інтернеті, форми, які вона може мати, і про те, як обмежити доступ до неї; створити гарячі лінії та заохочувати громадян повідомляти про випадки дитячої порнографії чи заохочення до дитячої проституції на веб-сайті, що дозволить відповідним правоохоронним органам вжити конкретних заходів.

²³ Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022-2027 роки «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства». URL: <https://rm.coe.int/coe-strategy-for-the-rights-uk/1680a774c4>. (дата звернення: 25.06.2024).

²⁴ Керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства. URL: <https://rm.coe.int/168046eb82>. (дата звернення: 25.06.2024).

²⁵ Recommendation Rec(2001)16 of the Committee of Ministers to member states on the protection of children against sexual exploitation. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2c81. (дата звернення: 25.06.2024).

– *Стратегію ЄС з прав дитини*²⁶, яка акцентує увагу на шести тематичних сферах, які є пріоритетними для ЄС, серед яких «Цифрове та інформаційне суспільство: ЄС, де діти можуть безпечно орієнтуватися в цифровому середовищі та використовувати його можливості». Наголошено на важливості підтримувати акції медіаграмотності як частину освіти, розвивати здатність дітей критично оцінювати онлайн-контент, виявляти дезінформацію та образливі матеріали; підтримувати та сприяти роботі центрів безпечного Інтернету, а також підтримувати дитячі телефони довіри та гарячі лінії.

Серед спеціальних актів на європейському рівні слід згадати:

– *Конвенцію про кіберзлочинність (Будапештську конвенцію)*²⁷, в якій наголошується на важливості криміналізації: а) виготовлення дитячої порнографії з метою її розповсюдження за допомогою комп'ютерних систем; б) пропонування або надання доступу до дитячої порнографії за допомогою комп'ютерних систем; с) розповсюдження або передачі дитячої порнографії за допомогою комп'ютерних систем; д) здобуття дитячої порнографії за допомогою комп'ютерних систем для себе чи іншої особи; е) володіння дитячою порнографією в комп'ютерній системі чи на комп'ютерному носії інформації.

– *Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуального насильства та сексуальної експлуатації (Лансаротську конвенцію)*²⁸, в якій серед іншого наголошено, що діти мають знати про ризики, пов'язані з сексуальною експлуатацією та сексуальним розбещенням, і мати можливість захистити себе. Незважаючи на те, що Конвенція ратифікована Україною ще у 2012 р., лише в лютому 2021 року було криміналізоване домагання дитини в сексуальних цілях, в тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій (ст. 156-1 Кримінального кодексу України), а також одержання доступу до дитячої порнографії (ст. 301-1 ККУ) та проведення видовищного заходу сексуального характеру, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або

²⁶ Захист прав дітей у цифровому світі – один із стратегічних пріоритетів Європейської Комісії. URL:

<https://www.nrada.gov.ua/zahyst-prav-ditej-u-tsyfrovomu-sviti-odyn-iz-strategichnyh-priorytetiv-yevropejskoyi-komisiyi/>. (дата звернення: 25.06.2024).

²⁷ Конвенція про кіберзлочинність. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text. (дата звернення: 25.06.2024).

²⁸ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text. (дата звернення: 25.06.2024).

технологій, за участю неповнолітньої особи (ст. 301-2 ККУ)²⁹. Комітет Лансароте уточнив дію Конвенції щодо цифрового середовища, прийнявши низку документів, зокрема: Висновок про зображення та/або відеоматеріали непристойного чи явно сексуального характеру за участю дітей, які створюються, пересилаються та отримуються дітьми (6 червня 2019 року); Пояснювальний висновок про можливість застосування Лансаротської конвенції до сексуальних злочинів проти дітей, вчинених за допомогою інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ) (12 травня 2017 року).

– *Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2009)5 про заходи щодо захисту дітей від шкідливого контенту та поведінки та сприяння їх активній участі в новому інформаційному та комунікаційному середовищі*³⁰, в якій наголошується, що неможливо повністю усунути небезпеку впливу дітей на контент або поведінку, що несе ризик заподіяння шкоди, і що медіаграмотність для дітей, батьків і педагогів залишається ключовим елементом у забезпечення узгодженого захисту дітей від таких ризиків.

– *Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2014)6 «Посібник з прав людини для інтернет-користувачів»*³¹, основний меседж якої: права та основоположні свободи людини (у тому числі дитини) діють однаковою мірою офлайн та онлайн.

– *Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2018)7 щодо Керівних принципів поваги, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі та Посібник з питань прав дитини в цифровому середовищі для органів державної влади*³², у якому в тому числі перелічені основні ризики та загрози, пов'язані із цифровим середовищем, які здатні негативно вплинути на фізичне, емоційне та психологічне благополуччя дитини.

²⁹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротської конвенції): Закон України від 18 лютого 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#Text>.

³⁰ Recommendation CM/Rec(2009)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to protect children against harmful content and behaviour and to promote their active participation in the new information and communications environment. URL: [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec\(2009\)5&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogo=FFAC75](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec(2009)5&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogo=FFAC75). (дата звернення: 25.06.2024).

³¹ Посібник з прав людини для інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум. URL: <https://tm.coe.int/16802e3e96>. (дата звернення: 25.06.2024).

³² Посібник з питань прав дитини в цифровому середовищі для органів державної влади. URL: <https://rm.coe.int/prems-091920-gbr-2576-it-handbook-ukr-web/1680a2ddeb>. (дата звернення: 25.06.2024).

– Директиву ЄС 2011/93/ЄС щодо протидії сексуальному насильству та сексуальній експлуатації дітей та дитячій порнографії³³, в якій визначені злочини стосовно дітей на сексуальному підґрунті, у тому числі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Щодо діяльності правоохоронних органів стосовно розслідування таких правопорушень в Директиві зазначається про можливість для правоохоронних органів використовувати приховану особу в Інтернеті.

– *Цифрове десятиліття для дітей та молоді: нова європейська стратегія кращого Інтернету для дітей (BIK+)*³⁴, яка пропонує дії навколо трьох стовпів: 1) безпечний цифровий досвід, захист дітей від шкідливого та незаконного онлайн-контенту, поведінки та ризиків і покращення їхнього добробуту завдяки безпечному цифровому середовищу, яке відповідає віку; 2) розширення цифрових можливостей, щоб діти здобували необхідні навички та вміння безпечно та відповідально виражати себе в онлайн-середовищі; 3) активна участь, повага до дітей, надання їм права голосу в цифровому середовищі.

До загальних правових актів на національному рівні можна віднести:

– Закон України «Про охорону дитинства»³⁵, ст. 10 якого присвячена праву на захист від усіх форм насильства.

– Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки в Україні»³⁶, який визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки.

³³ Directive 2011/93/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography, and replacing Council Framework Decision 2004/68/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0093>. (дата звернення: 25.06.2024).

³⁴ Communication from the Commission to the European parliament, the Council, the European economic and social committee and the Committee of the regions a digital decade for children and youth: the new European strategy for a better Internet for kids (BIK+). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:212:FIN>. (дата звернення: 25.06.2024).

³⁵ Про охорону дитинства: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#n2>. (дата звернення: 30.06.2024).

³⁶ Про основні засади забезпечення кібербезпеки в Україні: Закон України від 05 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>. (дата звернення: 30.06.2024).

– *Постанову Кабінету Міністрів України «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» від 1 червня 2020 р. № 585*³⁷, якою затверджений порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, зокрема в кіберпросторі.

– *Закон України «Про медіа»*³⁸, в якому зазначається, що на території України в медіа та на платформах спільного доступу до відео забороняється поширювати порнографічні матеріали, а також матеріали, що заохочують сексуальну експлуатацію та насильство над дітьми, демонструють статеві відносини дітей, використовують образ дітей (візуальний запис образу дітей) у видовищних заходах сексуального чи еротичного характеру.

Також слід згадати *Стратегію кібербезпеки України*³⁹ та *План реалізації*⁴⁰, який містить ряд пунктів щодо дітей: 1) п. 17 передбачає розробку концептуальних підходів щодо реалізації державної політики у сфері забезпечення прав громадян у кіберпросторі (особливо найбільш вразливих груп населення, насамперед дітей); 2) п. 90 передбачає поглиблення співпраці з міжнародними організаціями у сфері захисту дітей від сексуального онлайн-насильства.

Слід зазначити, що проєкт Національної стратегії захисту прав дітей в цифровому середовищі на 2021 – 2026 роки, розроблений Міністерством цифрової трансформації України, так і не був прийнятий. Відсутність спеціального стратегічного документу на національному рівні безумовно негативно впливає на комплексність діяльності у цій сфері та відсутність належної гармонізації національного законодавства з положеннями міжнародних та європейських стандартів.

В контексті національного законодавства окрему увагу слід звернути на *відповідальність за вчинення протиправних дій щодо дітей або*

³⁷ Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах: постанова Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року № 585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 30.06.2024).

³⁸ Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>. (дата звернення: 01.07.2024).

³⁹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року "Про Стратегію кібербезпеки України": Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/221. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>. (дата звернення: 25.06.2024).

⁴⁰ Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України: рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року: Указ Президента України від 1 лютого 2022 року № 37/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0087525-21#Text>. (дата звернення: 25.06.2024).

дітьми в кіберпросторі. За протиправні діяння щодо дітей винні несуть покарання відповідно до законодавства України. Це не залежить від того, відбулося правопорушення онлайн чи офлайн. Те, що в нормах права, які передбачають відповідальність за вчинення правопорушення, не зазначається безпосередньо спосіб їх вчинення за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, не означає, що у такому разі відповідальність не наставатиме. Внаслідок протиправних діянь щодо дітей, вчинених з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, настають різні види юридичної відповідальності.

Так, *до адміністративної відповідальності* можливе притягнення за вчинення наступних правопорушень: поширення неправдивих чуток (ст. 173-1 КУпАП); вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису (ст. 173-2 КУпАП); булінг (цькування) учасника освітнього процесу (ст. 173-4 КУпАП). У разі, якщо протиправне діяння щодо дитини було вчинено особою, яка не досягла віку відповідальності, *до адміністративної відповідальності можуть бути притягнені батьки останньої або особи, що їх замінюють.*

Настання *кримінальної відповідальності* тягне вчинення зокрема таких правопорушень: вчинення домашнього насильства (ст. 126-1 ККУ); торгівля людьми (ст. 149 ККУ); сексуальне насильство (ст. 153 ККУ); примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 ККУ); вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155); розбещення (ст. 156 ККУ); домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1 ККУ); порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163 ККУ); одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження (ст. 301-1 ККУ); проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи (ст. 301-2 ККУ) тощо. Перелік правопорушень, безумовно, не є вичерпним. Окремий фокус уваги слід звернути на можливе настання *відповідальності батьків (опікунів, піклувальників)* потерпілої від таких правопорушень дитини відповідно до ст. 166 ККУ «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування» у разі, якщо правопорушення щодо дитини спричинило тяжкі наслідки і було вчинено в результаті їх злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною.

Крім відповідальності фізичних осіб за вчинення протиправних дій стосовно дітей в Інтернеті в Україні передбачена також відповідальність

юридичних осіб. Так, Закон України «Про медіа»⁴¹ передбачає настання *відповідальності медіа* у вигляді фінансових санкцій за: поширення інформації, що може завдати шкоди фізичному, психічному або моральному розвитку дітей; поширення порнографічних матеріалів, а також матеріалів, що заохочують сексуальну експлуатацію та насильство над дітьми, демонструють їхні статеві відносини, використовують образ дітей (його візуальний запис) у видовищних заходах сексуального чи еротичного характеру; порушення вимог щодо нерозголошення інформації про дитину без письмової згоди хоча б одного з батьків або законних представників, за винятком випадків, якщо це здійснюється в найкращих інтересах дитини.

Одним з факторів, які сприяють протиправним діям дітей в Інтернеті є вплив підбурювачів та організаторів з числа дорослих осіб, які самі прагнуть залишатися в стороні та уникнути кримінальної відповідальності. Слід пам'ятати, що за *втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність* (як офлайн, так і офлайн) передбачена кримінальна відповідальність (ст.304 ККУ).

Крім адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення протиправних дій стосовно дітей в інтернеті, може наставати *цивільно-правова відповідальність*, зокрема у вигляді відшкодування потерпілій стороні завданої моральної шкоди.

Зважаючи на стрімкий розвиток цифрових технологій, правове регулювання відповідальності за протиправні дії в кіберпросторі, зокрема щодо дітей, не встигає своєчасно реагувати на загрози, які виникають. Можна провести аналогію з протидією наркотичним засобам та психотропним речовинам: поки одні із нових засобів або речовин будуть внесені у перелік заборонених, з'являють нові. Проте відсутність відповідальності за певні загрози в кіберпросторі не означає, що можна бездіяти. Консолідація зусиль для недопущення використання кіберпростору в протиправних цілях відповідно до п.9 ч.1 ст. 7 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»⁴² є одним із принципів забезпечення кібербезпеки. Важливо вчити дітей, батьків та тих, хто працює з дітьми, як зберігати докази для притягнення винних до відповідальності, на яких ресурсах можна знайти інформаційну та психологічну підтримку. Наразі в Україні існують різні платформи, зокрема: Урядова консультаційна лінія з питань безпеки

⁴¹ Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>. (дата звернення: 01.07.2024).

⁴² Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>. (дата звернення: 01.07.2024).

дітей в інтернеті 1545 (далі 3); чат-бот проєкту #stop_sexтинг⁴³; чат-бот «Кіберпес»⁴⁴; портал повідомлень про контент, який зображає сексуальне насильство над дітьми <https://report.iwf.org.uk/ua>.

Серед *організацій на міжнародному, європейському та національному рівні, які спеціалізуються на захисті дітей від загроз в кіберпросторі*, слід зазначити:

– *Міжнародний союз електрозв'язку (ITU)*, який започаткував ініціативу «Захист дитини в цифровому середовищі» (COP), покликаний об'єднати партнерів в інтересах створення безпечних і таких, що розширюють безпечні можливості в цифровому середовищі для дітей у цілому світі⁴⁵. ITU підготовлено рекомендації щодо захисту дітей у цифровому середовищі^{46 47}.

– *INHOPE* – міжнародна мережа гарячих ліній для повідомлень про матеріали сексуального насильства та сексуальної експлуатації щодо дітей онлайн⁴⁸. Держави-члени впровадили процедури «виявити та видалити» щодо контенту, який містить сексуальну експлуатацію та насильство щодо дітей, через національні гарячі лінії, за допомогою яких користувачі можуть повідомити про відповідні матеріали. Станом на 2024 рік мережа включає 54 гарячі лінії у 50 країнах. Щодо видалення контенту, то часто воно можливе без залучення правоохоронних органів, залежно від домовленості між операторами гарячих ліній, правоохоронними органами та провайдерами (наприклад, у Франції, Угорщині, Польщі, Португалії, Великій Британії тощо). У деяких країнах правоохоронні органи інформують провайдерів про необхідність видалення протиправного контенту (зокрема у Німеччині, Болгарії, Естонії, Фінляндії, Словаччині), а у деяких – необхідне рішення суду з можливістю, щоправда, тимчасово блокувати контент до винесення відповідного рішення (Кіпр та Хорватія). Якщо контент, що містить сексуальну експлуатацію та насильство щодо дітей, знаходиться у юрисдикції третьої країни, то держави-члени ЄС використовують

⁴³ Чат-бот проєкту #stop_sexтинг. URL: <https://stop-sexting.in.ua/chatbot/>. (дата звернення: 01.07.2024).

⁴⁴ Чат-бот «Кіберпес». URL: <https://chats.viber.com/kiberpes>. (дата звернення: 01.07.2024).

⁴⁵ Child Online Protection. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Pages/COP/COP.aspx>. (дата звернення: 01.07.2024).

⁴⁶ COP 2020 Guidelines. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Pages/COP-2020-Guidelines.aspx>. (дата звернення: 01.07.2024).

⁴⁷ Захист дітей у цифровому середовищі: рекомендації для органів державної влади. URL: <http://surl.li/wwwlct>. (дата звернення: 01.07.2024).

⁴⁸ INHOPE. URL: <https://www.inhope.org/EN/the-facts>. (дата звернення: 01.07.2024).

ресурси мережі INHOPE для його видалення, у інших випадках, гарячі лінії спрямовують звернення до відповідальних правоохоронних органів у цих країнах (часто через Європол чи Інтерпол). Здебільшого правоохоронні органи або галузеві регулятори формують список протиправних веб-сторінок та передають його провайдерам.

– *Insafe* – всевітня мережа центрів обізнаності, що сприяють безпечному та відповідальному використанню Інтернету молодими людьми⁴⁹. Кожен національний центр проводить просвітницькі та просвітницькі кампанії, працює з телефонною лінією довіри та тісно співпрацює з молоддю. *Insafe* підтримує кампанію День безпечного Інтернету, який щорічно відзначається приблизно у 180 країнах по всьому світу⁵⁰, в тому числі і в Україні⁵¹.

– *Інтерпол* – допомагає поліції виявити постраждалих від сексуальної експлуатації та насильства дітей шляхом аналізу фото і відео, знайдених в Інтернеті або на вилучених пристроях. Важливе значення має Міжнародна база даних зображень сексуальної експлуатації дітей (ICSE), яка використовує складне програмне забезпечення для порівняння зображень, щоб встановити зв'язки між постраждалими та місцями⁵².

– *Європейський центр боротьби з кіберзлочинністю (ЕСЗ) Європолу* надає допомогу та сприяє обміну досвідом у боротьбі з розповсюдженням матеріалів про жорстоке поводження з дітьми в онлайні середовищі, а також бореться з усіма формами злочинної поведінки в Інтернеті проти дітей, як-от грумінг, непристойні матеріали, створені власними силами, сексуальне вимагання та прямі трансляції в Інтернеті⁵³.

– *Проект #stop_sexting*⁵⁴, в рамках якого функціонує чат бот, розроблені рекомендації батькам та вчителям, а також розроблені та розміщені на офіційному сайті проекту матеріали з питань захисту дітей від насильства та експлуатації в Інтернеті. Проект має інтернет-портал

⁴⁹ About Safer Internet Day. URL: <https://www.saferinternetday.org/about>. (дата звернення: 01.07.2024).

⁵⁰ Safer Internet Day in your country. URL: <https://www.saferinternetday.org/in-your-country>. (дата звернення: 01.07.2024).

⁵¹ Ukraine Safer Internet Day Committee. URL: <https://www.saferinternetday.org/in-your-country/ukraine>. (дата звернення: 01.07.2024).

⁵² Our response to crimes against children. URL: <https://www.interpol.int/Crimes/Crimes-against-children/Our-response-to-crimes-against-children>. (дата звернення: 01.07.2024).

⁵³ Child Sexual Exploitation. URL: <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-statistics/crime-areas/child-sexual-exploitation>. (дата звернення: 01.07.2024).

⁵⁴ Офіційний сайт проекту. URL: <https://stop-sexting.in.ua/>. (дата звернення: 01.07.2024).

повідомлень про матеріали, що зображують сексуальне насильство над дітьми⁵⁵. Всі повідомлення, які надсилаються через даний портал, обробляються громадською організацією Internet Watch Foundation (IWF), яка має відповідні політики щодо видалення контенту, який містить зображення сексуального насильства над дітьми.

У 2022 році в Україні було проведено оцінку ситуації щодо кібербезпеки дітей 10-18 років, за результатами якої в тому числі наголошено на необхідності привертати більше уваги до питань кібербезпеки дітей в Інтернеті саме під час війни та вимушеного переміщення великої кількості осіб⁵⁶. Важливим інструментом цього є якісна профілактика. Профілактична діяльність, спрямована на загрози для дітей в кіберпросторі, має ґрунтуватись на комплексному підході. Комплексний підхід, по-перше, пов'язаний з колом суб'єктів, які здійснюють таку діяльність: це і заклади освіти, і громадські (неурядові) організації, і органи (підрозділи) Національної поліції. При цьому важливо звернути увагу на належну взаємодію між всіма суб'єктами профілактики для забезпечення охоплення різних учасників освітнього процесу (учні, батьки, педагоги) та всіх здобувачів освіти, враховуючи їх вік та особливості розвитку. Також важливим фокусом уваги має бути належний рівень підготовки суб'єктів профілактики з цих питань, оскільки регулярно з'являються нові загрози для дітей в кіберпросторі. Переважно фахівці зосереджують увагу виключно на кібербулінгу, при цьому не обізнані з такими загрозами, як секстинг, онлайн грумінг, флеймінг, сексторшен тощо. По-друге, комплексність профілактичної діяльності стосується змістовного наповнення профілактичних (превентивних) заходів, спрямованих на забезпечення безпеки дітей в кіберпросторі. Завдання глобального суспільства полягає, з одного боку, у розробці й побудові досвіду для підлітків, який допомагає їм скористатися можливостями Інтернету, з іншого – у пом'якшенні проблем у житті, які частково опосередковані цифровими технологіями⁵⁷. Дійсно, зважаючи на неможливість та недоцільність заборони користуватись Інтернетом в сучасному світі, важливо навчити дітей користуватись ним безпечно, своєчасно розпізнавати загрози, а також знати, як реагувати на них. Профілактичні заходи для захисту

⁵⁵ Як повідомити про небажаний контент. URL: <https://stop-sexting.in.ua/send/>. (дата звернення: 01.07.2024).

⁵⁶ Звіт дослідження: Швидка оцінка ситуації щодо кібербезпеки дітей 10-18 років. Київ, 2022. С. 31-33. URL: <http://surl.li/pmxfoq>. (дата звернення: 01.07.2024).

⁵⁷ Palfrey J., Gasser U., Maclay C., Beger G. Digital natives and the three divides to bridge. In *The State of the World's Children*. 2011. Chapter 1: The emerging generation. P. 14-15. URL: http://www.unicef.org/sowc2011/pdfs/SOWC-2011-Main-Report_EN_02092011.pdf. (дата звернення: 01.07.2024).

дітей в кіберпросторі мають включати різні тематичні складові: необхідно забезпечити цифрову грамотність дітей, щоб гарантувати, що вони можуть отримувати вигоду від використання технологій, не наражаючись на небезпеку; важливо показати дітям приклад шкоди, якої можна зазнати в цифровому середовищі, проте це буде ефективно лише в тому разі, якщо це буде зроблено в межах ширшої програми цифрової грамотності, яка має відповідати віку та фокусуватися на навичках і компетенціях. Говорячи про шкоду, важливо одразу фокусуватись і на правилах безпеки, а також надавати контакти, за якими діти можуть звернутись по допомогу у разі необхідності; важливо, щоб програма навчання безпеки в цифровому середовищі включала принципи соціального та емоційного навчання, позаяк вони допоможуть дітям зрозуміти емоції та керувати ними, а отже, мати здорові стосунки на основі поваги як в цифровому середовищі, так і в реальному світі⁵⁸.

На нашу думку, враховуючи комплексність питань захисту дітей від загроз в кіберпросторі, крім розробки та прийняття тематичної Національної стратегії, яка має ґрунтуватись на аналізі сучасних загроз для безпеки дітей в кіберпросторі, з врахуванням викликів воєнного стану, доцільним є створення тематичної міжсекторальної робочої групи у складі Координаційної ради з питань захисту та безпеки дітей з внесенням відповідних доповнень у Положення про неї.

ВИСНОВКИ

Діти активно взаємодіють як з реальним, так і з кіберпростором, в кожному з яких можна зустріти загрози. Загрози безпеці дітей в кіберпросторі можна визначити як наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєдіяльності і добробуту дітей, справляють негативний вплив на їх фізичний, психічний, моральний розвиток та поведінку. Важливо вживати правових та організаційних заходів, спрямованих на виявлення, аналіз та попередження загроз в кіберпросторі з метою забезпечення безпеки дітей.

Динамічний розвиток цифрового середовища та виклики воєнного стану обумовлюють появу нових та стрімке поширення наявних загроз безпеці дітей в кіберпросторі, серед яких окрему увагу слід звернути на такі явища, як онлайн грумінг, кібербулінг, секстинг, сексторшен, фішинг, неналежний (шкідливий) контент, втягнення дітей в протиправну діяльність тощо. Важливо періодично досліджувати сучасні загрози безпеці дітей в кіберпросторі з метою своєчасного

⁵⁸ Захист дітей у цифровому середовищі: рекомендації для органів державної влади. URL: <http://surl.li/wwwlct>. (дата звернення: 01.07.2024).

вжиття правових та організаційних заходів, спрямованих на їх попередження та профілактику.

Профілактична діяльність, спрямована на забезпечення безпеки дітей в кіберпросторі, має ґрунтуватись на комплексному підході, який стосується: 1) кола суб'єктів, які залучаються до проведення відповідних профілактичних заходів та їх взаємодії; 2) кола осіб, які мають бути охоплені відповідними профілактичними заходами (діти, батьки, педагогічні працівники); 3) широкого підходу до змісту профілактичних заходів, та врахування сучасних викликів та загроз. Важливо, щоб суб'єкти профілактики були обізнані щодо сучасних загроз в кіберпросторі, отже доцільно передбачити механізми підвищення їх кваліфікації з цих питань.

Досвід України щодо формування правового та організаційного забезпечення захисту дітей від загроз в кіберпросторі має переважно фрагментарний характер, не в повній мірі відповідає міжнародним та європейським стандартам. Комплексність даного питання обумовлює доцільність розробки окремого тематичного стратегічного документу на національному рівні та створення тематичної міжсекторальної робочої групи у складі Координаційної ради з питань захисту та безпеки дітей. Це сприятиме більш системному підходу до захисту дітей від загроз в кіберпросторі.

АНОТАЦІЯ

Воєнний стан актуалізує питання захисту дітей від сучасних загроз, які існують не лише в реальному світі, а й в кіберпросторі. В межах монографічного дослідження запропоновано визначення поняття «загрози безпеці дітей в кіберпросторі», розглянуто наявні класифікації ризиків та звернуто увагу на найбільш поширені сучасні загрози безпеці дітей в кіберпросторі. Наголошено, що втягнення дітей у протиправну діяльність є особливо небезпечними в умовах воєнного стану, оскільки може спричинити шкоду не лише психічному і фізичному здоров'ю дитини, а й національній безпеці в контексті територіальної цілісності та суверенності.

Підкреслено важливість вжиття правових та організаційних заходів, які мають враховувати міжнародні та європейські стандарти захисту прав дітей в цифровому середовищі. Наведено перелік загальних та спеціальних тематичних правових документів на міжнародному, європейському та національному рівнях із зазначенням їх ключових фокусів уваги. Звернуто увагу на необхідність гармонізації тематичного національного законодавства з міжнародними та європейськими стандартами.

Акцентовано увагу на важливості комплексного підходу до профілактичної діяльності, спрямованої на забезпечення безпеки дітей в кіберпросторі, та розкрито його складові.

Підкреслена роль окремих організацій на міжнародному, європейському та національному рівнях, співпраця з якими посилює діяльність, спрямовану на захист дітей від загроз в кіберпросторі, а також запропоновано ряд заходів, спрямованих на забезпечення системного підходу в цій сфері.

Література

1. Конвенція про кіберзлочинність. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text. (дата звернення: 25.06.2024).

2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#n2. (дата звернення: 25.06.2024).

3. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text. (дата звернення: 25.06.2024).

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції): Закон України від 18 лютого 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#Text>.

5. Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>. (дата звернення: 01.07.2024).

6. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>. (дата звернення: 01.07.2024).

7. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>. (дата звернення: 01.07.2024).

8. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>. (дата звернення: 01.07.2024).

9. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми № 6393-д від 09 червня 2023 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42087>. (дата звернення: 25.06.2024).

10. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах: постанова Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року № 585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 30.06.2024).

11. Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України: рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року: Указ Президента України від 1 лютого 2022 року № 37/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0087525-21#Text>. (дата звернення: 25.06.2024).

12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>. (дата звернення: 01.07.2024).

13. Глобальний посібник із удосконалення законодавчої бази для захисту дітей від сексуальної експлуатації та насильства в Інтернеті. URL: <https://www.unicef.org/reports/legislating-digital-age>. (дата звернення: 25.06.2024).

14. Захист дітей у цифровому середовищі: рекомендації для органів державної влади. URL: <http://surl.li/wwwlct>. (дата звернення: 01.07.2024).

15. Захист прав дітей у цифровому світі – один із стратегічних пріоритетів Європейської Комісії. URL: <https://www.nrada.gov.ua/zahyst-prav-ditej-u-tsyfrovomu-sviti-odyn-iz-strategichnyh-priorytetiv-evropejskoyi-komisiji/>. (дата звернення: 25.06.2024).

16. Звіт дослідження: Швидка оцінка ситуації щодо кібербезпеки дітей 10-18 років. Київ, 2022. С. 31-33. URL: <http://surl.li/pmxfoq>. (дата звернення: 01.07.2024).

17. Керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства. URL: <https://rm.coe.int/168046eb82>. (дата звернення: 25.06.2024).

18. Офіційний сайт проекту #stop_sexтинг. URL: <https://stop-sexting.in.ua/>. (дата звернення: 01.07.2024).

19. Посібник з прав людини для інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум. URL: <https://rm.coe.int/16802e3e96>. (дата звернення: 25.06.2024).

20. Посібник з питань прав дитини в цифровому середовищі для органів державної влади. URL: <https://rm.coe.int/prems-091920-gbr-2576-it-handbook-ukr-web/1680a2dbeb>. (дата звернення: 25.06.2024).

21. Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні: аналітичний звіт. URL: <https://drive.google.com/file/d/1qPWJZ140hv24dZJcCImJv7yVwbrMVIEK/view>. (дата звернення: 25.06.2024).

22. Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022-2027 роки «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства». URL: <https://rm.coe.int/coe-strategy-for-the-rights-uk/1680a774c4>. (дата звернення: 25.06.2024).

23. Чат-бот проєкту #stop_sexтинг. URL: <https://stop-sexting.in.ua/chatbot/>. (дата звернення: 01.07.2024).

24. Чат-бот «Кіберпес». URL: <https://chats.viber.com/kiberpes>. (дата звернення: 01.07.2024).

25. Як повідомити про небажаний контент. URL: <https://stop-sexting.in.ua/send/>. (дата звернення: 01.07.2024).

26. About Safer Internet Day. URL: <https://www.saferinternetday.org/about>. (дата звернення: 01.07.2024).

27. Appropriate terminology. URL: <https://www.interpol.int/en/Crimes/Crimes-against-children/Appropriate-terminology>. (дата звернення: 25.06.2024).

28. Breaking the silence around sextortion. The links between power, sex and corruption. URL: https://images.transparencycdn.org/images/2020_Report_BreakingSilenceAroundSextortion_English.pdf. (дата звернення: 25.06.2024).

29. Classifying known and emerging online risks for children: a child practitioners' perspective. URL: https://core-evidence-eu.s3.amazonaws.com/documents/WP5_online-forum-III_event-report.pdf. (дата звернення: 01.07.2024).

30. Child Online Protection. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Pages/COP/COP.aspx>. (дата звернення: 01.07.2024).

31. Child Sexual Exploitation. URL: <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-statistics/crime-areas/child-sexual-exploitation>. (дата звернення: 01.07.2024).

32. Children and parents: media use and attitudes report 2024. URL: <https://www.ofcom.org.uk/media-use-and-attitudes/media-habits-children/children-and-parents-media-use-and-attitudes-report-2024-interactive-data/>. (дата звернення: 25.06.2024).

33. Communication from the Commission to the European parliament, the Council, the European economic and social committee and the Committee of the regions a digital decade for children and youth: the new European strategy for a better Internet for kids (BIK+). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:212:FIN>. (дата звернення: 25.06.2024).

34. COP 2020 Guidelines. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Pages/COP-2020-Guidelines.aspx>. (дата звернення: 01.07.2024).

35. Directive 2011/93/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on combating the sexual abuse and sexual exploitation

of children and child pornography, and replacing Council Framework Decision 2004/68/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0093>. (дата звернення: 25.06.2024).

36. Guidelines for Law Enforcement First Responders in Child Sexual Abuse and Exploitation Cases. URL: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/Grace%20Guidelines%202022_Public_0.pdf. (дата звернення: 25.06.2024).

37. Global Online Safety Survey Results. URL: <https://www.microsoft.com/en-us/digitalsafety/research/global-online-safety-survey>. (дата звернення: 25.06.2024).

38. INHOPE. URL: <https://www.inhope.org/EN/the-facts>. (дата звернення: 01.07.2024).

39. Internet World Stats. 2022. URL: <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>. (дата звернення: 01.07.2024).

40. Into the Light Index. URL: <https://intothelight.childlight.org/>. (дата звернення: 25.06.2024).

41. Livingstone, S., & Stoilova, M. (2021). The 4Cs: Classifying Online Risk to Children. (CO:RE Short Report Series on Key Topics). Hamburg: Leibniz-Institut für Medienforschung | Hans-Bredow-Institut (HBI); CO:RE - Children Online: Research and Evidence. <https://doi.org/10.21241/ssor.7181>. (дата звернення: 25.06.2024).

42. Luxembourg Guidelines. URL: <https://ecpat.org/luxembourg-guidelines/>. (дата звернення: 25.06.2024).

43. Our response to crimes against children. URL: <https://www.interpol.int/Crimes/Crimes-against-children/Our-response-to-crimes-against-children>. (дата звернення: 01.07.2024).

44. Palfrey J., Gasser U., Maclay C., Beger G. Digital natives and the three divides to bridge. In *The State of the World's Children*. 2011. Chapter 1: The emerging generation. P. 14-15. URL: http://www.unicef.org/sowc2011/pdfs/SOWC-2011-Main-Report_EN_02092011.pdf. (дата звернення: 01.07.2024).

45. Recommendation Rec(2001)16 of the Committee of Ministers to member states on the protection of children against sexual exploitation. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2c81. (дата звернення: 25.06.2024).

46. Recommendation CM/Rec(2009)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to protect children against harmful content and behaviour and to promote their active participation in the new information and communications environment. URL: [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec\(2009\)5&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackCol](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec(2009)5&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackCol)

orInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFA
C75. (дата звернення: 25.06.2024).

47. Safer Internet Day in your country. URL: <https://www.saferinternetday.org/in-your-country>. (дата звернення: 01.07.2024).

48. Teenage Sexting Statistics. URL: <https://www.guardchild.com/teenage-sexting-statistics/>. (дата звернення: 25.06.2024).

49. Ukraine Safer Internet Day Committee. URL: <https://www.saferinternetday.org/in-your-country/ukraine>. (дата звернення: 01.07.2024).

50. 2020 Child online safety index. URL: <https://www.dqinstitute.org/wp-content/uploads/2020/02/2020COSIRreport.pdf>. (дата звернення: 25.06.2024).

Інформація про авторів:

Корнієнко Максим Вікторович,

доктор юридичних наук, професор,

проректор Одеського державного університету внутрішніх справ

вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65000, Україна

Ковальова Олена Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник,

професор кафедри адміністративної діяльності поліції

Одеського державного університету внутрішніх справ

вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65000, Україна

ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІЦІЇ ТА ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ

Берендєєва А. І., Терлецький А. В.

ВСТУП

Забезпечення прав дітей в освітньому середовищі є одним із ключових аспектів створення безпечних умов для навчання і всебічного розвитку. У сучасних умовах виникає безліч загроз, що можуть негативно впливати на дітей. У зв'язку з цим, ефективна співпраця між поліцією та закладами освіти стає надзвичайно важливою для попередження та реагування на ці загрози. Поліція виконує роль не тільки правоохоронного органу, а й партнера в забезпеченні безпеки та захисту прав дітей, сприяючи створенню здорового і захищеного освітнього середовища.

Особливої актуальності це набуває в умовах воєнного стану, оскільки це значно підвищує ризики для дітей в освітньому середовищі. Це стосується не тільки фізичної загрози життю та здоров'ю, але й психоемоційного стану дітей, їх права на безпечні умови навчання. В умовах воєнного стану значно зростає потреба у посиленій безпеці закладів освіти. Крім того, виникають нові типи загроз, такі як збільшення кількості випадків психологічного насильства, тривожності у дітей, що пережили травматичні події, зокрема втрату близьких та рідних, були переміщені через бойові дії, були певний час під окупацією, тощо.

В умовах воєнного стану співпраця між поліцією та закладами загальної середньої освіти є надзвичайно важливою для забезпечення права дитини на освіту та безпеку. Ця взаємодія спрямована не тільки на негайне реагування на загрози, але й на попередження можливих ризиків, підтримку психологічного стану дітей і створення стабільного, безпечного навчального середовища навіть в складних умовах воєнного часу.

1. Негативні явища в освітньому середовищі

Навчальні заклади несуть велику відповідальність за створення безпечного освітнього середовища, яке не лише забезпечує можливість отримання якісної освіти, але й сприяє захисту дітей від потенційних ризиків та небезпек. Це означає, що заклади освіти повинні не просто організувати навчальний процес, але й активно працювати над попередженням та усуненням загроз, які можуть виникати як у фізичному, так і в психологічному просторі учнів. Для досягнення цієї

мети такі заклади залучаються підтримкою інших органів державної влади, зокрема, поліції, яка відіграє важливу роль у забезпеченні безпеки та захисту прав дітей.

У широкому розумінні, загрози безпековому середовищу – процеси та явища, зокрема, надзвичайні події природного або техногенного характеру та протиправні діяння, які продукують або створюють сприятливі умови для заподіяння шкоди правам, свободам і законним інтересам громадян, підприємств, установ і організацій, навколишньому середовищу, суспільству і державі, або заподіють таку шкоду¹. В ст. 1 закону України «Про освіту» визначено поняття безпечного освітнього середовища, що представляє собою сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та/або будівельних норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпечності та якості харчових продуктів та/або надання неякісних послуг з харчування, шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (зокрема шляхом булінгу (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо), пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору, а також унеможливають вживання на території та в приміщеннях закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин².

Для створення такого середовища важливим є ідентифікація загроз та ризиків в освітньому середовищі, тобто тих явищ, які мають негативний вплив на учасників освітнього процесу та створюють загрози для належного надання освітніх послуг. В чинному законодавстві визначено, що негативні явища в освітньому середовищі - події, які відбуваються безпосередньо в приміщенні закладу освіти, на прилеглих територіях та/або дорогою до (із) закладу освіти і становлять загрозу для життя, фізичного, психічного здоров'я учня та його майна³.

¹ Кулик О. Г. Теоретичні та методичні підходи до створення безпекового середовища в Україні. *Нова архітектура безпекового середовища України* : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 груд. 2022 р.). Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Нац. акад. правових наук України, Наук.- дослід. ін-т вивчення проблем злочинності ім. В. В. Сташиса. Харків : Юрайт, 2022. С. 99-100.

² Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

³ Про реалізацію експериментального проекту «Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі» : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2023 р. № 867. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2023-%D0%BF#Text>

Законодавством України визначено, що до негативних явищ в освітньому середовищі відносяться:

- булінг (цькування);
- вживання в приміщенні закладу освіти чи на прилеглих до нього територіях алкогольних напоїв, тютюнових виробів, інших психоактивних речовин;
- втягнення учня в протиправну діяльність, залучення його до вживання психоактивних речовин;
- жорстоке поводження з учнем, дискримінація учня за будь-якою ознакою, приниження його честі та гідності;
- залучення учня до деструктивних молодіжних груп;
- наближення закладу освіти до району, де вживаються заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі збройної агресії Російської Федерації, району ведення бойових дій;
- незадовільний рівень забезпечення безпеки дорожнього руху біля закладу освіти і пожежної безпеки в закладі;
- неконтрольоване перебування сторонніх осіб, потрапляння предметів, виробів та речовин, вилучених з обігу (зброя, наркотичні засоби, психотропні речовини тощо), на територію або в приміщення закладу освіти;
- недостатній рівень обізнаності учнів про їх права та найкращі інтереси дитини, навички безпечної поведінки (зокрема в Інтернеті), алгоритм дій у разі порушення прав та інтересів учнів;
- недостатній рівень обізнаності педагогічних працівників закладу освіти про права та найкращі інтереси дитини, алгоритм дій у разі безпосереднього виявлення ними порушення прав та інтересів учнів, негативних явищ в освітньому середовищі;
- недостатній рівень обізнаності учасників освітнього процесу щодо дій у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій;
- недотримання заборони щодо праці в контакт з учнями осіб, інформацію про яких внесено до Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи;
- підвищення рівня криміногенної ситуації в районі розташування закладу освіти (насамперед збільшення кількості кримінальних правопорушень, потерпілими від яких є діти, тощо);

– суїцидальна, девіантна, віктимна поведінка учня, учинення ним правопорушення, вживання ним психоактивних речовин, наявність у нього залежності від таких речовин, іншого виду залежності⁴.

Цей перелік ризиків та загроз у освітньому середовищі не є вичерпним, адже соціальні зміни можуть вносити свої корективи в динаміку і характер негативних явищ. Втім, він відображає основні чинники ризику, які впливають на функціонування навчального процесу в Україні в умовах воєнного стану. Адаптація до нових соціальних умов вимагає постійного аналізу і перегляду таких негативних чинників для ефективної відповіді існуючим загрозам. Тож розглянемо більш докладніше ці негативні явища.

Булінг як негативне явище в освітньому процесі останнім часом перебуває в центрі уваги держави через його руйнівний вплив на фізичне і психологічне здоров'я учнів, що знаходить своє відображення у законодавчих змінах. Зокрема, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» поняття булінгу буде розумітися більш широко. Так, закон України «Про охорону дитинства» буде містити наступне визначення: «булінг (цькування) - психологічне, фізичне, економічне чи сексуальне насильство, тобто будь-яке умисне діяння (дія або бездіяльність), у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, яке систематично вчиняється особою стосовно дитини, з якою вони є учасниками одного колективу, або дитиною стосовно іншого учасника одного колективу та яке порушує права, свободи, законні інтереси потерпілої особи та/або перешкоджає виконанню нею визначених законодавством обов'язків». Під «колективом» розуміється група з двох або більше осіб, які об'єднані (організовані) відповідно до законодавства з метою здобуття освіти, тренування, творчості, оздоровлення, відпочинку, лікування тощо та не перебувають між собою у трудових відносинах⁵.

Наразі триває процес внесення змін до ряду нормативно-правових актів у зв'язку із зазначеними нововведеннями, а 06.10.2024 року вказані зміни вже мають вступити в силу. Відповідальність за вчинення булінгу передбачена статтею 173-4 КУпАП. Важливо пам'ятати, що неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування)

⁴ Про реалізацію експериментального проекту «Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі»: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2023 р. № 867. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2023-%D0%BF#Text>

⁵ Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми: Закон України від 06.06.2024 № 3792-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-20#Text>

учасника освітнього процесу також становить склад правопорушення, передбаченого зазначеною статтею⁶. Механізм реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти всіх типів і форм власності, крім тих, які забезпечують здобуття освіти дорослих, у тому числі післядипломної освіти, зафіксований в Порядку реагування на випадки булінгу (цькування), затвердженого наказом МОН України від 28 грудня 2019 року № 1646, в якому також затверджено Порядок застосування заходів виховного впливу⁷.

Вживання в приміщенні закладу освіти чи на прилеглих до нього територіях алкогольних напоїв, тютюнових виробів, інших психоактивних речовин. Окрім шкоди фізичному та психологічному здоров'ю дитини, це має негативний вплив на навчальний процес через проблеми таких дітей з концентрацією та пам'яттю, що неминуче призводить до зниження успішності та пропусків занять. Вживання алкоголю, тютюнових виробів та заборонених речових часто стає передумовою втягнення дітей до протиправної діяльності та вчинення ними правопорушень.

За даними соціологічних досліджень, проведених в 2015 році, у момент досягнення 15 років половина учнівської молоді (49,1%) має досвід куріння, а у 12,9% опитаних сформувалася звичка щоденного куріння; в середньому 83,4% учнів уживали будь-які алкогольні напої хоча б один раз протягом життя; 11,3% учнів 15–17 років мають досвід уживання будь-яких наркотичних речовин⁸. За даними дослідження 2019 року, кожен п'ятий підліток (19,6%) має сформовану звичку куріння сигарет щодня; кожен п'ятий (22,5%) підліток зазначив, що п'є алкогольні напої майже щотижня; 18% опитаних підлітків хоча б один раз в житті вживали які-небудь наркотичні речовини⁹. Ці показники свідчать про те, що проблеми тютюнопаління, алкоголізму та наркотиків серед підлітків не лише залишаються актуальними, але й стають більш загрозливими. Особливо це стосується доступності цих речовин і

⁶ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон Української РСР від 07.12.1984 р. № 8073-Х. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

⁷ Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : Наказ МОН України від 28.12.2019 р. № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>

⁸ Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються. За результатами дослідження 2015 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD». URL: <http://surl.li/uaqkl>

⁹ Українські підлітки стали менше курити, проте вживання алкоголю, доступ до наркотичних речовин та залежність від соціальних мереж зростають. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/espada2019>

формування шкідливих звичок у молодому віці. Зростання вживання наркотиків серед підлітків, особливо дівчат, свідчить про те, що це питання потребує більш активного втручання держави.

*Втягнення учня в протиправну діяльність, залучення його до вживання психоактивних речовин, як зазначалося вище, часто є наслідком вживання ним алкоголю, тютюнових виробів та заборонених речовин. Під втягненням неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність треба розуміти певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах або займатись іншою антигромадською діяльністю. Це може досягатися за допомогою всіх видів фізичного насильства (заподіяння тілесних ушкоджень, мордування, катування тощо) і психічного впливу (погроза застосувати насильство, завдати матеріальних збитків, зганьбити в очах однолітків та товаришів, позбавити повсякденного спілкування, переконання, залякування, обман, шантаж, підкуп, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких почуттів; давання порад про місце й способи вчинення злочину або приховання його слідів; обіцянка приховати сліди злочину, забезпечити грошима, подарунками, розвагами тощо)*¹⁰. Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, у пияцтво, у заняття жebraцтвом, азартними іграми є кримінальним правопорушенням, відповідальність за яке передбачено ст. 304 Кримінального кодексу України¹¹.

Жорстоке поводження з учнем, дискримінація учня за будь-якою ознакою, приниження його честі та гідності. В ст. 1 закону України «Про охорону дитинства» встановлено, що жорстоке поводження з дитиною – будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини¹².

¹⁰ Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04#Text>

¹¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

¹² Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

Дискримінація учня за будь-якою ознакою, приниження його честі та гідності – це серйозні проблеми, які можуть мати довготривалі негативні наслідки для психологічного здоров'я та соціального розвитку дитини. Учні, які зазнають дискримінації або приниження, часто страждають від депресії та низької самооцінки, хронічного стресу та тривожних розладів. Такі діти відчують себе ізольованими та неприйнятими серед однолітків, що впливає на їх здатність формувати стійкі соціальні зв'язки. Психологічне насильство, дискримінація та приниження, як правило, є проявами булінгу. Інші види насильства, в залежності від конкретних проявів та наслідків, які наступили, можуть мати навіть ознаки кримінальних правопорушень.

Залучення учня до деструктивних молодіжних груп. Деструктивні молодіжні групи, такі як банди, секти або інші негативно налаштовані угруповання, вкрай негативно впливають на учня, сприяючи розвитку антисоціальної поведінки та участі у протиправній діяльності. В Україні зафіксовано активність нових деструктивних молодіжних рухів, зокрема «Редан». Штучне поширення цих субкультур є частиною російської інформаційно-психологічної операції, метою якої є використання підлітків для дестабілізації внутрішньої ситуації в країні¹³.

Можна виділити наступні причини, які спричиняють необхідність увійти в ту чи іншу неформальну молодіжну групу: потреба в друзях, з якими приємно і комфортно; прагнення пізнати незвичайне, в тому числі сучасне західне мистецтво; неуспішність у школі і відчуження від шкільного колективу; відсутність інтересу до чогось, бездіяльність, байдужість до навчання; потреба в сильних і незвичних емоційних враженнях; відсутність індивідуального підходу до учнів в школі; неувага до молодих людей і конфлікти в сім'ї, бездоглядність, самотність, беззахисність; оригінальність вражень, одержуваних в групах; можливість проявити протест проти становища молоді в сучасних умовах¹⁴. Учні, залучені до деструктивних груп, часто демонструють поведінкові проблеми, включаючи агресію, неслухняність та конфлікти з вчителями та однолітками.

Наближення закладу освіти до району, де вживаються заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі збройної агресії Російської Федерації, району ведення бойових дій. Внаслідок ворожих

¹³ Методичні рекомендації керівникам закладів освіти щодо проведення профілактичних та просвітницьких заходів з метою попередження залучення здобувачів освіти до небезпечних молодіжних рухів. URL: <https://stu.cn.ua/wp-content/uploads/2023/03/profilaktyka-redan-2.pdf>

¹⁴ Товканець О. Молодіжна субкультура і девіантна поведінка. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота.* 2011. Вип. 22. С. 170.

ударів в Україні зруйновано понад 200 шкіл, 1600, тобто кожна сьома школа в Україні зазнала пошкоджень¹⁵. Через постійну загрозу обстрілів більшість навчальних закладів на прифронтових територіях (і не тільки) перейшли на дистанційний режим, що в ряді випадків негативно вплинуло на якість навчання. За даними Інституту освітньої аналітики, станом на квітень 2024 року 628 489 дітей в Україні навчається дистанційно, ще 298 833 – у змішаному форматі (тобто частково в школі, частково онлайн). Регулярно відвідує школу 2 727 483 дитини¹⁶. Укриттями станом на 9 січня 2024 року забезпечені 88% шкіл та 93% учнів і вчителів¹⁷. Це все дещо знижує небезпеку, але, нажаль, не усуває її повністю.

Незадовільний рівень забезпечення безпеки дорожнього руху біля закладу освіти і пожежної безпеки в закладі. Неналежне забезпечення безпеки дорожнього руху призводить до підвищеного ризику дорожньо-транспортних пригод: відсутність світлофорів та пішохідних переходів або недостатнє освітлення можуть збільшувати таку ймовірність. Крім того, діти є особливо вразливими учасниками дорожнього руху. Наприклад, через їх невеликий зріст вони не завжди вчасно попадають в поле зору водія, особливо через припарковані автомобілі. Крім того, через недосвідченість, брак уваги або недостатнє розуміння потенційної небезпеки діти можуть порушувати правила дорожнього руху, наприклад перебігати дорогу між припаркованими автомобілями або у інших місцях, де відсутні пішохідні переходи.

Неналежне обслуговування пожежної сигналізації, відсутність достатньої кількості вогнегасників та неналежний стан евакуаційних шляхів, недостатня підготовка педагогів та учнів з питань евакуації та відсутність чітких евакуаційних планів є суттєвими загрозами у випадку виникнення пожеж.

Неконтрольоване перебування сторонніх осіб, потрапляння предметів, виробів та речовин, вилучених з обігу (зброя, наркотичні засоби, психотропні речовини тощо), на територію або в приміщення закладу освіти. З огляду на сучасні виклики в Україні, зокрема зростання незаконного обігу зброї та небезпечних предметів, системи безпеки в

¹⁵ У МОН порахували, скільки шкіл знищило вторгнення рф. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/01/24/novyna/suspilstvo/mon-poraxuvaly-skilky-shkil-znyshhylo-vtorhennyya-rf>

¹⁶ Через війну понад 25% українських дітей позбавлені повноцінної шкільної освіти. URL: <https://texty.org.ua/projects/112433/cherez-vijnu-ponad-25-ukrayinskyh-ditej-pozbavleni-povnocinnoyi-shkilnoyi-osvity/>

¹⁷ Промова Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала на засіданні Уряду. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/promova-premier-ministra-ukrainy-denyasa-shmyhalia-na-zasidanni-uriadu9012024>

освітніх закладах потребують суттєвого вдосконалення. Наразі пропускний режим у багатьох школах носить переважно формальний характер, що знижує ефективність контролю та безпеки. Охоронці, які часто відповідають за безпеку на входах, нерідко не мають достатнього досвіду, навичок або засобів для адекватного реагування на можливі загрози. Поточна безпекова ситуація в країні сприяє поширенню незаконної зброї, яка може потрапляти до шкіл через відсутність дієвих механізмів перевірки. Діти, через необізнаність щодо небезпеки вибухових матеріалів, можуть випадково принести їх до школи, що створює значну загрозу для всіх присутніх. Новостворені підрозділи служби освітньої безпеки мають кардинально вирішити цю проблему.

Недостатній рівень обізнаності учнів про їх права та найкращі інтереси дитини, навички безпечної поведінки (зокрема в Інтернеті), алгоритм дій у разі порушення прав та інтересів учнів.

Учні, які обізнані про свої права, мають кращий захист від зловживань, експлуатації та дискримінації. Це дає їм змогу ефективніше реагувати на порушення прав і звертатися за допомогою. Для дітей важливо знати алгоритм дій у разі порушення їх прав та інтересів. Доволі часто діти, розуміючи загрозу, не знають механізму реагування в цій ситуації. Також діти часто зберігають факт насильства в таємниці, тому що відчують себе розгубленими, переляканими або винними¹⁸. У багатьох освітніх установах серед учнів та деяких дорослих існує усталена думка про існування неформального «кодексу мовчання». Цей кодекс полягає в уявленні, що повідомлення вчителям або іншим дорослим про проблеми чи можливу загрозу від інших учнів є порушенням неписаної, але значущої соціальної норми. Такий кодекс має потенційно деструктивний вплив, оскільки спонукає учнів вирішувати свої проблеми самостійно, без залучення та підтримки дорослих, що може призводити до ізоляції, збільшення емоційного навантаження та поглиблення конфліктів. Важливо зазначити, що такий кодекс також передбачає утримання від обговорення з відповідальними дорослими будь-яких занепокоєнь, що стосуються поведінки однолітків, що може призводити до упущення можливості раннього втручання в конфліктні або небезпечні ситуації¹⁹.

¹⁸ Формування навичок безпечної поведінки дітей. Частина 1. Вчимо дитину захищатися : метод. посібник / автори-упоряд.: Цюман Т. П., Нагула О. Л. ; за заг. ред. Цюман Т. П. К. : Видавництво: ФОП Буря О.Д., 2017. 52 . С. 7.

¹⁹ Fein, R., Vossekuil, B., Pollack, W., Borum, R., Modzeleski, W., & Reddy, M. Threat Assessment in Schools: A Guide to Managing Threatening Situations and to Creating Safe School Climates. U.S. Department of Education, Office of Elementary and Secondary Education, Safe and Drug-Free Schools Program and U.S. Secret Service, National Threat Assessment Center, Washington, D.C., 2004. С. 13.

Недостатній рівень обізнаності педагогічних працівників закладу освіти про права та найкращі інтереси дитини, алгоритм дій у разі безпосереднього виявлення ними порушення прав та інтересів учнів, негативних явищ в освітньому середовищі.

Описані вище явище стосуються не лише учнів, а й педагогів, що має ряд негативних наслідків. По-перше, внаслідок цього самі педагогічні працівники можуть порушувати права дитини. Окрім очевидної заборони на приниження, глузування та фізичні покарання, існують ряд інших заборон, з якими можуть бути не обізнані педагоги. Так, не надання необхідної уваги дітям з особливими освітніми потребами або тим, хто потребує додаткової підтримки, також є порушенням прав дитини. Розголошення персональної інформації учня без відповідного дозволу (медичну інформацію, сімейні обставини або освітні дані (наприклад, оцінки), заборона вийти в туалетну кімнату, пити воду під час уроків, тощо – це все порушення прав дитини. Також часто адміністрації закладів освіти впроваджують «дрес-коди», в тому числі і щодо зовнішнього вигляду, наприклад, заборони фарбувати волосся. Фактично це є порушенням права дитини на рівність, недискримінацію та індивідуальність. А недопущення дитини до уроків через неналежний, на думку педагогічних працівників, зовнішній вигляд, є порушенням права дитини права на освіту.

Також серйозною проблемою є недостатнє знання алгоритму дій у разі безпосереднього виявлення ними порушення прав та інтересів учнів або негативних явищ в освітньому середовищі. Втім, ще більшою проблемою є політика невтручання («це не моє діло») у разі виявлення таких проблем.

Недостатній рівень обізнаності учасників освітнього процесу щодо дій у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій. Вміння учасників освітнього процесу адекватно оцінювати обставини та визначати необхідні дії є критично важливими для забезпечення їхньої безпеки та здоров'я, а також безпеки осіб, які перебувають поруч. Зокрема, для працівників освітніх закладів важливо мати здатність правильно реагувати на кризові моменти, адже їхні дії можуть врятувати життя та здоров'я як учнів, так і їх самих.

Умови воєнного часу вимагають адаптації освітньої програми до потреб сучасності, включаючи формування у дітей нових базових навичок, які забезпечують їхню безпеку в екстремальних ситуаціях. Особливо це стосується навичок мінної безпеки та вивчення алгоритмів дій під час повітряної тривоги, ракетних обстрілів або інших загроз. Також важливо навчати дітей навичкам психологічної самопомогі. Розвиток таких навичок допомагає дітям не тільки ефективно

справлятися з поточними стресами, але й зміцнює їхню психологічну стійкість на довший термін.

Недотримання заборони щодо праці в контакті з учнями осіб, інформацію про яких внесено до Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи.

В ст. 10 закону України «Про охорону дитинства» передбачено, що забороняється працювати у контакті з дітьми особам, інформацію про яких внесено до Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи²⁰. Відповідно до ст. 6-1 Кримінально-виконавчого кодексу, єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи - автоматизована електронна база даних, створена для забезпечення збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку, узагальнення даних про осіб, які вчинили злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, у тому числі осіб, судимість яких за такі злочини знята або погашена в установленому законом порядку. Відповідно до ч. 8 зазначеної статті керівники дошкільних навчальних закладів, середніх навчальних закладів, позашкільних навчальних закладів у зв'язку з вирішенням питання щодо прийняття особи на роботу мають право на отримання інформації щодо факту перебування конкретної особи в цьому реєстрі²¹.

Наразі відбуваються суттєві труднощі з набором педагогічних працівників та персоналу до закладів освіти через об'єктивні чинники (в першу чергу, неконкурентоспроможна заробітна плата), що зумовлює зменшення кількості кваліфікованих кандидатів, які готові працювати у сфері освіти. Це призводить до зменшення загальної якості освітнього процесу, високого рівня текучки кадрів та подальшого дефіциту вчителів. Але навіть в таких складних умовах категоричною залишається заборона щодо прийняття на роботу осіб, які внесені до Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи.

Підвищення рівня криміногенної ситуації в районі розташування закладу освіти (насамперед збільшення кількості кримінальних правопорушень, потерпілими від яких є діти, тощо). Криміногенна ситуація може значно варіюватися в різних районах одного міста, що обумовлено множинністю чинників. На сучасному етапі рівень

²⁰ Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

²¹ Кримінально-виконавчий кодекс України: закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

криміногенності між районами міста хоча і не демонструє значних розривів, але все ж можна виявити відмінності між так званими «благополучними» та «неблагополучними» районами. Така диференціація визначається на підставі різних соціально-економічних, демографічних та урбаністичних індикаторів, які сприяють або, навпаки, обмежують розвиток кримінальних проявів. «Благополучні» райони зазвичай характеризуються вищим рівнем доходів населення, кращою якістю житлової інфраструктури. З іншого боку, «неблагополучні» райони часто мають вищу концентрацію населення з більш низькими доходами, що створює сприятливе середовище для розвитку злочинності та зниження загальної безпеки.

При виборі навчального закладу батьки часто керуються його логістичною доступністю, проте цей фактор не завжди визначальний. Значущу роль вибору зіграє «престижність» закладу, що часто залежить від його географічного розташування. Підвищення рівня криміногенної ситуації в районі розташування закладу освіти значно впливає на його безпеку і стає підставою для переведення учнів до інших шкіл.

Суїцидальна, девіантна, віктимна поведінка учня, учинення ним правопорушення, вживання ним психоактивних речовин, наявність у нього залежності від таких речовин, іншого виду залежності. Таку поведінку прийнято називати деструктивною. Деструктивна поведінка – це руйнівні дії підлітка (вербальні чи практичні), які можуть бути спрямовані на самого себе або зовнішній світ і проявлятися в нападах агресії, гніву чи ворожості²². Діти з зазначеними проблемами становлять загрозу не лише для себе, а й для оточуючих. По-перше, їх поведінка є неконтрольованою та непередбаченою, що становить суттєві ризики щодо посягання як на своє життя, так і на життя і здоров'я інших учасників освітнього процесу. По-друге, така поведінка вкрай негативно впливає на однолітників, які можуть попасти під негативний вплив.

Деструктивну поведінку можна поділити на зовнішню та внутрішню деструктивну поведінку. Зовнішню деструктивна поведінка спрямована на порушення соціальних норм. Її проявами є фізичне насильство (побої, хуліганство), булінг, вандалізм, жорстокість до тварин, лихослів'я, і навіть екоцид (пошкодження природи). Така поведінка порушує моральні та етичні норми суспільства. Внутрішню деструктивна поведінка спрямована на саморуйнацію. Вона включає зловживання алкоголем, наркотиками, розлади харчування, небезпечні дії (паркур,

²² Журавель Т., Іванюк І., Лехолетова М., Лютий В., Лях Т., Пашко Н., Соловійова В., Сорокіна О., Спіріна Т., Суліцький В., Удовенко Ю., Чепенко О., Чуйко О., Швед О., Янковець В. Профілактика деструктивної поведінки підлітків (Т. Журавель & Ю. Удовенко, Ред.). Видавництво ФО-П Буря О.Д. Київ, 2022. С. 6.

зацепінг), патологічну залежність від ігор, імпульсивну сексуальну поведінку, самоушкодження та спроби самогубства. Хоча така поведінка може давати тимчасове полегшення, вона руйнує особистість і перешкоджає благополуччю)²³.

Вживання психоактивних речовин є прикладом адиктивної поведінки. Виокремлюють такі види адиктивної поведінки: хімічна залежність (наркоманія, токсикоманія, куріння, алкоголізм); порушення харчової поведінки (анорексія, голодування, булімія); нехімічні типи залежностей (ігрова, комп'ютерна, сексуальна, нав'язливі покупки, трудоголізм, пристрасть до гучної музики тощо); крайні ступені захоплення певним видом діяльності, що призводять до ігнорування наявних життєвих проблем і їх погіршення (релігійний фанатизм, сектантство)²⁴. Всі ці види залежності вкрай небезпечні для підлітків та потребують інтенсивного втручання та раннього виявлення, оскільки залежність у підлітковому віці може мати довготривалі наслідки.

Така руйнівна поведінка є девіантною, тобто такою, яка пов'язана з певними відхиленнями від психологічних та медичних норм, а це у свою чергу призводить до суттєвого зниження якості життя людини, її самооцінки, можуть мати місце когнітивні перекручування у сприйнятті й усвідомленні нею того, що відбувається, виникають емоційні порушення. Усе це в комплексі призводить до стану соціальної дезадаптації особистості, аж до її повної ізоляції²⁵. Доволі часто діти з девіантною поведінкою перебувають в складних життєвих обставинах, є постраждалими від домашнього насильства, булінгу або інших видів жорстокого поводження.

Підсумовуючи, зазначимо, що в контексті освітнього середовища, негативні явища можна визначити як загрози та ризики, що виникають в навчальному процесі та впливають на фізичну та психологічну складові освітньої діяльності. Втім, увагу також доцільно приділяти впливу зовнішніх чинників, наприклад, таких як домашнє насильство, що може суттєво погіршити психологічний стан дитини та її здатність до навчання. Вплив таких чинників часто призводить до зниження успішності та девіантної поведінки, адже дослідження показують, що діти, які стикаються з домашнім насильством, частіше виявляють

²³ Журавель Т., Іванюк І., Лехолетова М., Лютий В., Лях Т., Пашко Н., Соловійова В., Сорокіна О., Спіріна Т., Суліцький В., Удовенко Ю., Чепенко О., Чуйко О., Швед О., Янковець В. Профілактика деструктивної поведінки підлітків (Т. Журавель & Ю. Удовенко, Ред.). Видавництво ФО-П Буря О.Д. Київ, 2022. С. 6-7.

²⁴ Галич Я. В. Особливості реабілітації осіб із залежністю від психоактивних речовин. *Ūridična psihologія*. 2022. № 1 (30). С. 65.

²⁵ Чорний Г.О., Луценко А.П. Деструктивна поведінка: визначення та форми її прояву. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 712.

агресію, схильність до ризикованої поведінки, депресії та вчиненню правопорушень. Таким чином, для оптимізації навчального процесу і покращення якості освіти необхідно враховувати вплив всіх факторів, які можуть негативно впливати на дитину, і розробляти комплексні стратегії, спрямовані на усунення ризиків та загроз в освітньому середовищі.

2. Сфери взаємодії поліції та освітніх закладів щодо захисту прав дитини

В умовах воєнного стану в Україні, взаємодія поліції та освітніх закладів набуває особливого значення, оскільки рівень загроз для дітей значно підвищується. Для усунення вказаних вище негативних явищ, поліція та навчальні заклади повинні взаємодіяти в сфері профілактичної роботи, фізичної охорони, реагування в надзвичайних ситуаціях, реагування на факти правопорушень, консультативно-методичної допомоги, тощо.

Взаємодія в сфері профілактичної діяльності. Здійснення профілактичної роботи в закладах освіти, відповідно до чинного законодавства, покладається, в першу чергу, на інспекторів ювенальної превенції, дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад, патрульну поліцію, зокрема, шкільних офіцерів поліції, та офіцерів служби освітньої безпеки. Більш докладніше особливості профілактичної роботи зазначених підрозділів поліції в освітніх закладах було висвітлено в окремому дослідженні²⁶.

З метою запобігання негативним явищам в закладах освіти працівники поліції можуть проводити профілактичні бесіди з учнями щодо недопустимості протиправної поведінки, вживання алкогольних напоїв, тютюнових виробів, інших психоактивних речовин. Поліцейські можуть роз'яснити правові наслідки вчинення булінгу, пояснити небезпеку деструктивних молодіжних груп, тощо.

Доволі успішним форматом проведення навчальних занять є тренінги, що допомагають підвищити обізнаність учнів про їх права та безпечну поведінку, як в реальному житті, так і онлайн. Так, тема кібергігієни стає дедалі більш актуальною, особливо в контексті війни, коли інформаційна безпека набуває стратегічного значення. Кібергігієна допомагає мінімізувати ризики, пов'язані з витоком даних, фішингом, шкідливими програмами та кібератаками на критично важливу

²⁶ Берендєєва А.І. Профілактична діяльність Національної поліції в закладах освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 679-682. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/168>

інфраструктуру, тож навчання кібергігієні школярів є важливим і необхідним, адже з кожним роком цифрова грамотність стає такою ж важливою, як і традиційні предмети.

Для молодших школярів надзвичайно актуальними будуть тренінги з питань дотримання правил дорожнього руху, оскільки вони допомагають формувати навички безпечної поведінки на дорогах з раннього віку. Навчання дітей уважності на дорозі та правильним діям у різних ситуаціях сприяє зниженню ризику їх участі в аваріях або небезпечних ситуаціях. Це особливо важливо для дітей, які щоденно самостійно йдуть до школи або користуються громадським транспортом. Також важливо навчити дітей бути відповідальними не тільки за власну безпеку, а й за безпеку інших, а також розуміти ризики, зокрема не відволікатися на гаджети під час переходу вулиці, не перебігати у недозволених місцях або бігти по пішохідному переході, різко виїжджати на велосипедах/самокатах і т.п. на проїжджу частину, носити світловідбивні елементи в темний час доби (особливо це актуально під час відключення світла) і т.п. Такі тренінги сприяють зменшенню кількості нещасних випадків та підвищенню обізнаності дітей щодо небезпек на дорозі.

Також ще одним актуальним напрямом просвітницької діяльності поліцейських є інформаційні зустрічі та тренінги з дітьми, вчителями та батьками, де пояснюють, як діяти в умовах війни, як реагувати на потенційні загрози, такі як виявлення небезпечних предметів (наприклад, мін або снарядів).

Наступною сферою взаємодії можна визначити спільну *охорону* закладів загальної середньої освіти. Наразі поліція разом з керівництвом шкіл працює над посиленням контролю на території навчальних закладів і прилеглих територіях для запобігання проникненню сторонніх осіб та заборонених предметів (зброї, наркотиків). Так, у кожному освітньому закладі мають бути встановлені спецрамки та металошукачі. І першочергово необхідно почати з навчальних закладів, які працюють в очному режимі, в населених пунктах, наближених до лінії зіткнення, та російського і білоруського кордонів²⁷. Здійснювати перепускний контроль в закладах середньої освіти покладено на поліцейських служби освітньої безпеки. Також такі поліцейські здійснюють заходи із фізичної охорони навчальних закладів.

²⁷ Офіцер освітнього середовища забезпечуватиме весь спектр безпеки у навчальному закладі, - Ігор Клименко. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ofitser-osvitnoho-seredovyshcha-zabezpechuvatyme-ves-spektr-bezpeky-u-navchalnomu-zakladi-ihor-klymenko-clock-16122023-1400>

Серед батьків та інших учасників освітнього процесу проводилося опитування з приводу того, чи повинен поліцейських служби освітньої безпеки під час несення служби мати при собі табельну зброю. Це питання викликало гостру дискусію. З однієї сторони, присутність зброї в школі може створювати дискомфорт для учнів. З іншої сторони, в умовах воєнного стану, а також з урахуванням того, що поліцейські служби освітньої безпеки здійснюють заходи із фізичної охорони та перепускного режиму, на наш погляд, їм слід мати при собі табельну зброю. А ось, наприклад, інспекторам ювенальної превенції, які проводять профілактичну лекцію, не обов'язково мати при собі вогнепальну зброю.

Взаємодія в сфері реагування в надзвичайних ситуаціях є надзвичайно важливим аспектом в умовах воєнного стану. У закладах освіти передбачене тренування щодо евакуації учасників освітнього процесу. Було б неправильним промовчати про те, що такі навчання не завжди бувають ефективними, оскільки про них можуть знати наперед і вчителі, і діти. Крім того, спеціально для навчань відкриваються постійно зачинені запасні виходи. Зайве доводити, що такі «заплановані навчання» не дадуть якісного результату. Ба більше, у випадку реальної надзвичайної ситуації можуть і зашкодити: бо коли вчитель поведе дітей до запасного виходу, а він виявиться зачиненим, то це може призвести до трагедії. Тому крім навчань, потрібна постійна і прискіплива увага до питань безпеки, реальні, а не показушні тренування. Ідеально – коли керівник закладу освіти проводить тренування за власної ініціативи, нікого не попереджаючи завчасно. От тоді дійсно можна побачити реальний, а не «намальований» стан справ²⁸.

Окремим ризиком для навчальних закладів на прифронтових територіях є загроза нападу. З метою зменшення цього ризику був розроблений Порядок раннього попередження та евакуації учасників освітнього процесу в разі нападу або ризику нападу на заклад освіти, затверджений наказом МВС України та МОН України від 18.08.2023 р. № 685/1013. Відповідно до зазначеного Порядку керівник закладу освіти створює команду реагування закладу освіти, до якої входить не менше ніж три працівники закладу освіти, на яких покладається здійснення заходів щодо раннього попередження, евакуації та реагування в разі нападу, ризику нападу на заклад освіти. Керівники закладу освіти та команда реагування повинна діяти за встановленим в Порядку алгоритмом дій.

²⁸ Дії учасників освітнього процесу в разі надзвичайних ситуацій. URL: <https://eo.gov.ua/dii-uchasnykiv-osvitnoho-protsesu-v-razi-nadzyvychnykh-sytuatsiy/2022/01/18/>

Також в Порядку зазначається, що начальники територіальних (відокремлених) підрозділів головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях та м. Києві визначають за уповноваженим поліцейським (який відповідно до посадових обов'язків здійснює в закладі освіти заходи з раннього попередження та евакуації) заклад освіти та необхідну кількість нарядів поліції в зоні оперативного реагування.

Відповідно до зазначеного Порядку взаємодія поліцейських та освітніх закладів полягають у тому, що уповноважені поліцейські у межах компетенції взаємодіють із закладами освіти щодо обстеження стану готовності, функціональності укриття та реагування в закладах освіти в разі нападу або ризику нападу на заклад освіти; а також беруть участь у навчаннях та практичних тренуваннях учасників освітнього процесу щодо дій у разі нападу або ризику нападу на заклад освіти та евакуації учасників освітнього процесу за відповідними планами навчального заходу²⁹.

Реагування на факти правопорушень є важливою сферою співпраці поліції за закладів освіти, яка має важливе значення для підтримки безпечного та здорового навчального середовища, сприяє запобіганню правопорушень і вихованню правосвідомих громадян. Оперативне втручання поліції у випадках правопорушень у навчальному закладі, чи то з боку учнів, чи по відношенню до них, допомагає знизити негативні наслідки та запобігти ескалації ситуації. Взагалі, постійна присутність поліцейських в закладах загальної середньої освіти, зокрема поліцейських служб освітньої безпеки, дозволяє оперативно виявити та припинити факт правопорушень.

Також слід зауважити, що мова йде не лише про реагування на правопорушення, які вчиняють учні, а й у випадку, коли правопорушення вчиняються щодо них. Так, одним із негативних явищ в освітньому середовищі є жорстоке поводження з учнем, дискримінація учня за будь-якою ознакою, приниження його честі та гідності. В законодавстві України прослідковується чітка та планомірна позиція щодо створення умов для зменшення рівня таких явищ і забезпечення безпеки та захисту прав дитини в освітньому середовищі. Так, законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» передбачено внесення відповідних змін до законів України «Про

²⁹ Про затвердження Порядку раннього попередження та евакуації учасників освітнього процесу в разі нападу або ризику нападу на заклад освіти: наказ МВС України, МОН України від 18.08.2023 р. № 685/1013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1583-23#Text>

охорону дитинства», «Про оздоровлення та відпочинок дітей», «Про освіту» та інші, які посилюють законодавчі можливості боротися з булінгом та іншими проявами жорстокого поводження з дітьми.

Також в контексті виявлення фактів жорстокого поводження з дітьми, поліцейські можуть звернути увагу на дитину, зовнішні ознаки якої або поведінка може свідчити про вчинення щодо них домашнього насильства, втягнення у здійснення протиправної поведінки, жебрацтва, тощо. Крім того, поліцейські разом із закладами освіти можуть виявляти батьків, які ухиляються від своїх батьківських обов'язків, зокрема не виконують обов'язки щодо виховання та навчання дитини. Наприклад, якщо дитина постійно приходиться до школи голодною, брудною або в неналежному одязі, це може свідчити про те, що батьки ігнорують базові фізичні потреби дитини. Часті або тривалі пропуски занять без поважної причини може бути ознакою того, що батьки не виконують свої обов'язки щодо забезпечення належної освіти дитини. Поліція допомагає закладам середньої освіти виявляти такі випадки і здійснювати відповідне реагування із залученням служби у справах дітей та інших суб'єктів за необхідності.

Крім того, реагування на факти правопорушень передбачає оформлення в межах компетенції матеріалів у справах про адміністративні правопорушення або здійснення заходів щодо реагування на кримінальні правопорушення в межах визначеної законом компетенції. При цьому це не завжди може бути пов'язане із вчинення правопорушень дітьми або щодо дітей. Наприклад, відповідно до ст. 13 закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» забороняється куріння, вживання та використання тютюнових виробів, предметів, пов'язаних з їх вживанням, трав'яних виробів для куріння, електронних сигарет, пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, кальянів у приміщеннях та на території навчальних закладів³⁰. Це означає, що і повнолітнім, які знаходяться на території школи (педагогічному складу, батькам та іншим) заборонено вживати тютюнові вироби. У разі порушення такої заборони передбачено настання відповідальності за ст. 175-1 КУпАП³¹. Тож повнолітніх правопорушників поліцейський має право притягнути до адміністративної відповідальності за ст. 175-1 КУпАП, а якщо це правопорушення вчиняється дітьми, в залежності від їх віку, або здійснити заходи щодо оформлення матеріалів справи щодо порушення ст. 175-1

³⁰ Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення : Закон України від 22.09.2005 р. № 2899-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2899-15#Text>

³¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон Української РСР від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

КУпАП та передати її до суду для розгляду, або зібрати відповідні матеріали справи за ст. 184 КУпАП і також направити їх до суду.

Співпраця в сфері консультативно-методичної допомоги поліції закладам освіти полягає в тому, що поліцейські надають експертні поради, рекомендації та інформаційну підтримку з метою підвищення рівня безпеки та ефективності освітнього процесу. Наприклад, надають методичні рекомендації з питань удосконалення організації охорони закладів освіти та обладнання технічними засобами освіти, а також за пропозицією закладу освіти беруть участь у складанні та оновленні паспорта безпеки закладу освіти з використанням автоматизованого інформаційного комплексу освітнього менеджменту до початку навчального року³². Поліція також може надавати закладам освіти рекомендації щодо покращення організації охорони, впровадження систем відеоспостереження, контролю доступу та інших технічних засобів безпеки, брати участь в проведенні внутрішніх перевірок або аналізу негативних ситуацій, пов'язаних з забезпеченням безпеки учасників освітнього процесу, для виявлення причин і умов, а також розробки відповідних заходів запобігання. У необхідних випадках поліцейські можуть консультувати педагогічний колектив щодо законодавчих норм, які стосуються безпеки учнів, прав дитини, запобігання булінгу та інших форм насильства, тощо.

Ефективна взаємодія поліції та освітніх закладів у сфері захисту прав дитини є ключовою складовою створення безпечного та сприятливого середовища для розвитку молодого покоління. Спільні зусилля дозволяють не лише оперативно реагувати на порушення, але й запобігати їм на ранніх етапах.

ВИСНОВКИ

В умовах воєнного стану в Україні, взаємодія поліції та освітніх закладів стає критично важливою для забезпечення безпеки та захисту прав дітей. Збільшення рівня загроз вимагає від цих інституцій тіснішої співпраці та координації дій для оперативного реагування на виклики, що постають перед суспільством.

Профілактична робота набуває особливого значення, оскільки саме через превентивні заходи можна знизити ризики для дітей. Спільні освітні програми, інформування про правила безпеки в умовах воєнних дій та навчання алгоритмам поведінки в надзвичайних ситуаціях

³² Про затвердження Порядку раннього попередження та евакуації учасників освітнього процесу в разі нападу або ризику нападу на заклад освіти: наказ МВС України, МОН України від 18.08.2023 р. № 685/1013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1583-23#Text>

сприяють формуванню у дітей необхідних навичок та знань для самозахисту.

Фізична охорона освітніх закладів стає пріоритетом, адже школи та інші навчальні установи є потенційними об'єктами загроз. Співпраця з поліцією у цьому напрямку дозволяє забезпечити належний рівень безпеки. Реагування в надзвичайних ситуаціях потребує чітко налагоджених механізмів взаємодії. Спільні плани дій, проведення навчальних тренувань та симуляційних вправ дозволяють підготувати як педагогів, так і учнів до можливих кризових ситуацій. Це підвищує шанси на оперативне та ефективне реагування, мінімізуючи потенційні негативні наслідки.

Реагування на факти правопорушень залишається важливим аспектом співпраці. В умовах підвищеного стресу та соціальної напруги можуть збільшуватися випадки порушення прав дітей. Спільна робота з виявлення, документування та розслідування таких випадків є необхідною для забезпечення справедливості та попередження подібних інцидентів у майбутньому.

Консультативно-методична допомога з боку поліції допомагає освітнім закладам адаптуватися до нових реалій. Рекомендації щодо безпеки, правового поля та роботи з дітьми в умовах воєнного стану сприяють підвищенню компетентності педагогічного колективу. Це особливо важливо для роботи з дітьми, які пережили травматичні події або перебувають у зоні підвищеного ризику.

Таким чином, в умовах воєнного стану, синергія між поліцією та освітніми закладами є не просто бажаною, а необхідною. Спільні зусилля у різних сферах взаємодії створюють комплексний підхід до захисту дітей, враховуючи як фізичні, так і психологічні аспекти безпеки. Від цього залежить не лише поточний стан безпеки, але й майбутнє покоління, яке формується в цих складних умовах.

Необхідно продовжувати розвивати та вдосконалювати механізми співпраці, враховуючи специфіку воєнного часу та нові виклики. Тільки через об'єднання ресурсів, знань та досвіду можна забезпечити належний рівень захисту прав дитини та створити умови для її гармонійного розвитку, навіть у таких складних обставинах.

АНОТАЦІЯ

В умовах воєнного стану в Україні рівень загроз для дітей суттєво зростає, що робить взаємодію поліції та освітніх закладів особливо важливою. Стаття аналізує проблематику захисту прав дитини в сучасних умовах та підкреслює необхідність посиленої співпраці між цими інституціями з метою створення безпечного освітнього середовища. В першому параграфі аналізуються явища, які негативно впливають на освітнє середовище. Другий параграф присвячено висвітленню основних сфер

взаємодії поліції та закладів освіти у сфері захисту прав дитини. Дослідження виявило, що ефективна взаємодія в сферах профілактичної роботи, фізичної охорони, реагування в надзвичайних ситуаціях, реагування на факти правопорушень та консультативно-методичної допомоги є ключовою для мінімізації ризиків для дітей. Результати показують, що комплексний підхід до безпеки, який включає як фізичні, так і психологічні аспекти, сприяє створенню безпечного середовища для розвитку дітей. Акцентується увага на важливості синергії зусиль поліції та освітніх закладів у забезпеченні належного захисту прав дитини в умовах підвищених загроз.

Література

1. Fein, R., Vossekui, B., Pollack, W., Borum, R., Modzeleski, W., & Reddy, M. Threat Assessment in Schools: A Guide to Managing Threatening Situations and to Creating Safe School Climates. U.S. Department of Education, Office of Elementary and Secondary Education, Safe and Drug-Free Schools Program and U.S. Secret Service, National Threat Assessment Center, Washington, D.C., 2004. 90 с.

2. Берендєєва А.І. Профілактична діяльність Національної поліції в закладах освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 679-682. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/168>

3. Галич Я. В. Особливості реабілітації осіб із залежністю від психоактивних речовин. *Ўридична психологія*. 2022. № 1 (30). С. 64-73. DOI: <https://doi.org/10.33270/03223001.64>

4. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : Наказ МОН України від 28.12.2019 р. № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/situaciy>. URL: <https://eo.gov.ua/dii-uchasnykiv-osvitnoho-protsesu-v-razi-nadzvychnykh-sytuatsiy/2022/01/18/>

6. Журавель Т., Іванюк І., Лехолетова М., Лютий В., Лях Т., Пашко Н., Соловійова В., Сорокіна О., Спіріна Т., Суліцький В., Удовенко Ю., Чепенко О., Чуйко О., Швед О., Янковець В. Профілактика деструктивної поведінки підлітків (Т. Журавель & Ю. Удовенко, Ред.). Видавництво ФО-П Буря О.Д. Київ, 2022. 144 с.

7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон Української РСР від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

9. Кримінально-виконавчий кодекс України: закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

10. Кулик О. Г. Теоретичні та методичні підходи до створення безпекового середовища в Україні. *Нова архітектура безпекового середовища України* : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 груд. 2022 р.). Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Нац. акад. правових наук України, Наук.-дослід. ін-т вивчення проблем злочинності ім. В. В. Сташиса. Харків : Юрайт, 2022. С. 99–103.

11. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються. За результатами дослідження 2015 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD». URL: <http://surl.li/uaqkl>

12. Методичні рекомендації керівникам закладів освіти щодо проведення профілактичних та просвітницьких заходів з метою попередження залучення здобувачів освіти до небезпечних молодіжних рухів. URL: <https://stu.cn.ua/wp-content/uploads/2023/03/profilaktyka-redan-2.pdf>

13. Офіцер освітнього середовища забезпечуватиме весь спектр безпеки у навчальному закладі, - Ігор Клименко. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ofitser-osvitnoho-seredovyshcha-zabezpechuvatyme-ves-spektr-bezpeky-u-navchalnomu-zakladi-ihor-klimenko-clock-16122023-1400>

14. Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми : Закон України від 06.06.2024 № 3792-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-20#Text>

15. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04#Text>

16. Про затвердження Порядку раннього попередження та евакуації учасників освітнього процесу в разі нападу або ризику нападу на заклад освіти: наказ МВС України, МОН України від 18.08.2023 р. № 685/1013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1583-23#Text>

17. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення : Закон України від 22.09.2005 р. № 2899-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2899-15#Text>

18. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

19. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

20. Про реалізацію експериментального проекту «Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі» : Постанова Кабінету Міністрів

України від 15 серпня 2023 р. № 867. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2023-%D0%BF#Text>

21. Промова Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала на засіданні Уряду. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/promova-premier-ministra-ukrainy-denysa-shmyhalia-na-zasidanni-uriadu9012024>

22. Товканець О. Молодіжна субкультура і девіантна поведінка. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота.* 2011. Вип. 22. С. 170-172

23. У МОН порахували, скільки шкіл знищило вторгнення рф. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/01/24/novyna/suspilstvo/mon-poraxuvaly-skilky-shkil-znyshhylo-vtorhnennya-rf>

24. Українські підлітки стали менше курити, проте вживання алкоголю, доступ до наркотичних речовин та залежність від соціальних мереж зростають. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/espad2019>

25. Формування навичок безпечної поведінки дітей. Частина 1. Вчимо дитину захищатися : метод. посібник / автори-упоряд.: Цюман Т. П., Нагула О. Л. ; за заг. ред. Цюман Т. П. К. : Видавництво: ФОП Буря О.Д., 2017. 52 с.

26. Через війну понад 25% українських дітей позбавлені повноцінної шкільної освіти. URL: <https://texty.org.ua/projects/112433/cherez-vijnu-ponad-25-ukrayinskyh-ditej-pozbavleni-povnocinnoyi-shkilnoyi-osvity/>

27. Чорний Г.О., Луценко А.П. Деструктивна поведінка: визначення та форми її прояву. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 11. С. 712-714. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/171>

Інформація про авторів:

Берендєєва Анастасія Ігоревна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
інституту права та безпеки

Одеського державного університету внутрішніх справ
вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65000, Україна

Терлецький Анатолій Володимирович,

доктор філософії, викладач кафедри адміністративно-правових
дисциплін інституту права та безпеки

Одеського державного університету внутрішніх справ
вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65000, Україна

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Томіна В. Ю.

ВСТУП

Воєнний стан є складним періодом для будь-якої країни, який несе загрози для національної безпеки, соціальної стабільності та прав громадян. В умовах воєнного стану особливої уваги потребують права вразливих категорій населення, зокрема дітей. Діти є однією з найбільш незахищених груп суспільства, і під час збройних конфліктів вони стають жертвами численних порушень прав людини, що може мати як короткострокові, так і довгострокові наслідки для їхнього фізичного, психологічного та соціального розвитку.

Сім'я і діти займають ключове місце серед найвищих цінностей суспільства. Особлива вразливість дітей зумовлена їхнім недостатнім фізичним і психічним розвитком, через що вони не здатні самостійно захищати свої права та інтереси. Тому захист прав дитини є одним із основних завдань як міжнародного співтовариства, так і кожної окремо взятої держави. Очевидно, що ставлення до дітей та повага до їхньої гідності є показником гуманності та рівня цивілізованості країни.

Варто відзначити, що в Україні нині діє не просто правовий режим воєнного стану, а відбувається реальний збройний конфлікт, який є повномасштабною війною. Це означає, що військові дії не обмежуються лише застосуванням законодавчих заходів для забезпечення національної безпеки, але супроводжуються активними бойовими діями, вторгненням на територію країни та загрозою її територіальній цілісності. Така ситуація виходить за межі стандартного правового режиму воєнного стану і включає масові руйнування, загибель мирного населення, порушення прав людини та гуманітарну кризу, що ставить Україну в умови активної боротьби за своє існування. Вищезазначене свідчить про необхідність більш глибокого наукового дослідження не лише правових положень, характерних для режиму воєнного стану, який теоретично може передбачати і етап підготовки до воєнних дій при відсутності їх безпосередньо, але і широкого кола питань, які є проблемними в міжнародному гуманітарному праві та праві захисту прав людини, що застосовуються під час реальних бойових дій в результаті широкомасштабного вторгнення.

В свою чергу, згідно положень міжнародного гуманітарного права, збройні конфлікти можуть мати як локальні масштаби, так і охоплювати великі території. Незалежно від характеру або обсягу військових дій, внаслідок конфліктів страждають і гинуть люди, включно з найбільш вразливою частиною суспільства – дітьми. Вразливість у цьому контексті означає повну або часткову відсутність спеціальних механізмів захисту для неповнолітніх, чиє життя та добробут піддаються небезпеці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми захисту прав дитини в різні періоди досліджували українські науковці, серед яких І. Бандурка, С. Несинова, С. Коталейчук, Н. Крестовська, Н. Оніщенко, Н. Опольська, Н. Ортіська та інші. Окремо питання запобігання насильству щодо дітей розглядали в контексті різних галузей права такі дослідники, як П. Зеленьак, С. Ніколайчук, О. Коломоєць, Л. Левицька, Н. Лесько та інші. До вивчення окремих аспектів цієї теми долучалися С. Бобровник, І. Грицай, С. Гусарев, А. Кучук, О. Петришин, К. Волинка, М. Хавронюк та інші вчені. Однак сучасні виклики, пов'язані з воєнним станом, потребують глибокого наукового переосмислення і переоцінки питання захисту прав дітей.

Безумовно акцентом дослідження даної теми є аналіз правових механізмів та викликів у захисті прав дитини в умовах дії правового режиму воєнного стану та триваючої війни, з зосередженням на міжнародні та національні механізми, законодавчу базу та практичні аспекти забезпечення цих прав в умовах збройного конфлікту.

Права дитини захищені як національним законодавством, так і міжнародними актами з прав людини, зокрема конституційними положеннями та міжнародними угодами. Гарантії захисту дитинства закріплені в законодавстві демократичних держав. Питання правового захисту дітей стало актуальним у міжнародному праві після Другої світової війни, коли дітей почали розглядати як окрему вразливу групу, що потребує спеціального захисту. До цього захист дітей здійснювався в межах захисту всього цивільного населення на основі принципу гуманності, який був відображений у перших міжнародних гуманітарних конвенціях – Гаазьких конференціях 1899 та 1907 років.

Збройні конфлікти охоплюють як військові дії, так і низькоінтенсивні зіткнення з використанням регулярних чи нерегулярних збройних формувань, і їх небезпека полягає в тому, що вони можуть швидко ескалювати в широкомасштабні війни з використанням різних видів озброєння. У будь-якому збройному конфлікті діти піддаються непропорційно великому впливу: вони стають жертвами сексуального насильства, викрадень, вербування до армії, каліцтв та експлуатації. За останнє десятиліття внаслідок збройних конфліктів загинуло близько

двох мільйонів дітей, а ще близько шести мільйонів отримали поранення чи були скалічені. Мільйони дітей залишилися без батьків, охорони здоров'я та освіти, з яких близько двадцяти мільйонів стали біженцями, а один мільйон – сиротами. Водночас, багато дітей утримуються як заручники, викрадені або продані в рабство, а близько трьохсот тисяч вимушені брати участь у бойових діях як солдати ¹.

Згідно даних Офісу Генерального прокурора, понад 1887 дітей постраждали в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії з боку Російської Федерації. За даними ювенальних прокурорів, станом на 15 травня 2024 року – 546 дітей загинули, а понад 1341 зазнали поранень різного ступеня тяжкості. Найбільша кількість постраждалих дітей зафіксована в таких областях: Донецька – 531, Харківська – 370, Херсонська – 150, Дніпропетровська – 139, Київська – 130, Запорізька – 108, Миколаївська – 105².

Щодо названої кількості жертв воєнної агресії, то у ЮНІСЕФ наголосили, що наведені цифри є тими, які вдалося підтвердити ООН, проте реальна кількість, ймовірно, значно вища. Крім фізичних травм та загибелі дітей внаслідок атак, багато дітей в Україні зазнали втрат та насильства, що серйозно вплинуло на їхнє психічне здоров'я та загальний добробут. Згідно з даними організації, половина підлітків має проблеми зі сном, а кожен п'ятий страждає від нав'язливих думок та спогадів. Також, за інформацією ЮНІСЕФ, майже половина українських школярів не мають можливості відвідувати заняття очно, а майже мільйон дітей по всій країні взагалі позбавлені доступу до очного навчання через загрози безпеці ³.

Продовжуючи наше дослідження питання захисту прав дитини в умовах воєнного стану доцільно проаналізувати відповідну законодавчу базу, основу якою становлять міжнародні угоди. Так, основним міжнародним документом, що регулює права дитини, є Конвенція ООН про права дитини, прийнята 20 листопада 1989 року. Україна ратифікувала цю Конвенцію у 1991 році, взявши на себе зобов'язання

¹ Щодо дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у збройних конфліктах: Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/schodo-dotrimannya-ukrainoyu-mizhnarodnikh-standartiv-zakhistu-prav> (дата звернення: 08.10.2024).

² Ювенальні прокурори: 546 дітей загинули в Україні внаслідок збройної агресії РФ. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-546-ditei-zaginuli-v-ukrayini-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-3> (дата звернення: 08.10.2024).

³ ЮНІСЕФ: за час повномасштабної війни в Україні майже 2 000 дітей загинули або були поранені. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-yunisef-dity-postrazhdaly-zahynuly/32944782.html> (дата звернення: 08.10.2024).

дотримуватися її положень навіть у надзвичайних умовах, таких як воєнний стан⁴.

20 листопада 1989 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію 44/25, якою було прийнято та відкрито для підписання, ратифікації і приєднання Конвенцію про права дитини. У статті 38 цього документа регулюються питання участі дітей у збройних конфліктах. Конвенція набула чинності 2 вересня 1990 року, а в 2000 році до неї був доданий Факультативний протокол. Завдяки цьому протоколу мінімальний вік для призову до збройних сил був підвищений до 18 років, а заборона на участь дітей у конфліктах була розширена, включивши не лише пряму, але й непряму участь.

Конвенція також закріплює, що кожна дитина має невід’ємне право на життя, а також право висловлювати свою думку. Діти, які залишилися без родинного оточення або не можуть залишатися в ньому в своїх інтересах, мають право на державну допомогу та захист, зокрема доступ до високоякісних медичних послуг і лікування.

Питання участі дітей у збройних конфліктах і використання їх як солдатів залишається одним із найсерйозніших викликів для міжнародної спільноти, що ставить під сумнів її здатність ефективно захищати права дітей згідно з положеннями Конвенції. Діти, які залишилися без батьків або загубилися під час війни, часто опиняються в особливо вразливому становищі, і, на жаль, збройні конфлікти часто супроводжуються подібними трагічними ситуаціями.

Конвенція передбачає комплекс прав, які повинні бути гарантовані дітям, зокрема:

- право на життя, виживання та розвиток (ст. 6),
- право на захист від усіх форм насильства (ст. 19),
- право на освіту (ст. 28),
- право на медичну допомогу (ст. 24)⁵.

Особливе значення в умовах збройного конфлікту мають статті, що регулюють питання захисту дітей від участі у військових діях, їхню евакуацію та реінтеграцію після конфліктів.

В іншій важливій міжнародній угоді, а саме статті 24 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни передбачено обов’язок сторін конфлікту вживати необхідних заходів для захисту дітей до 15 років, які осиротіли або були розлучені зі своїми родинами

⁴ Збірник основних джерел міжнародного гуманітарного права, що застосовуються у міжнародному збройному конфлікті, спровокованому збройною агресією російської федерації : для юристів системи Міністерства оборони України / уклад. : І. Заворотько, Т. Короткий. Київ; Одеса : Фенікс, 2023. 556 с.

⁵ Конвенція про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 08.10.2024).

через війну. Зокрема, ці діти не повинні залишатися без підтримки, і всі можливі зусилля мають бути спрямовані на забезпечення їхнього догляду, можливості виконання релігійних обов'язків та отримання виховання. Важливим аспектом є те, що виховання таких дітей, за можливості, має доручатися особам, які поділяють їхні культурні традиції, що сприяє збереженню їхньої культурної ідентичності⁶.

Крім того, сторони конфлікту зобов'язані вживати заходів для встановлення особи всіх дітей до 12 років, зокрема через носіння розпізнавальних медальйонів або використання інших методів ідентифікації. Це положення має на меті полегшити відновлення сімейних зв'язків та запобігти втраті інформації про дитину в умовах хаосу, що спричиняється збройним конфліктом, що особливо важливо для забезпечення їхнього майбутнього захисту та реінтеграції в суспільство.

Наступне, на що варто зосередити увагу – це національні механізми захисту прав дитини в умовах воєнного стану. Найголовнішим є конституційні гарантії. Конституція України гарантує захист прав і свобод дітей навіть в умовах воєнного стану. Зокрема, стаття 52 Конституції України передбачає особливу опіку держави щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Положення цієї статті залишаються чинними навіть в умовах надзвичайного стану або воєнного конфлікту⁷.

Далі, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає правові та організаційні аспекти введення та здійснення заходів під час воєнного стану. Закон встановлює, що в умовах воєнного стану не можуть обмежуватися такі права дитини, як право на життя, захист від катувань та насильства, а також права, пов'язані з забезпеченням базових потреб, таких як освіта, медична допомога та соціальний захист⁸.

Українське законодавство також включає спеціальні норми, що стосуються захисту дітей в умовах збройного конфлікту. Так, Закон України «Про охорону дитинства» регулює забезпечення прав дитини на захист у надзвичайних ситуаціях, включаючи збройні конфлікти. Держава зобов'язана надавати дітям соціальний захист, доступ до освіти

⁶ Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 08.10.2024).

⁷ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

⁸ Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 08.10.2024).

та медичної допомоги, а також проводити евакуаційні заходи для забезпечення їхньої безпеки⁹.

Як слушно зазначає С. Ніколайчук, наразі Україна впроваджує необхідні заходи для захисту дітей. «Закон України про охорону дитинства» вводить нове визначення – «діти, постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів». Це діти, які зазнали поранень, синців, травм, фізичного, сексуального чи психологічного насильства через воєнні дії, були викрадені, незаконно вивезені за межі країни, залучені до військових формувань або утримуються незаконно, зокрема в полоні. Важливим кроком у напрямку захисту прав дітей у зонах бойових дій стало ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» № 936-УП від 26 січня 2016 р. Цей закон спрямований на вдосконалення рішень щодо захисту дітей через підтримку сімей, які перебувають у складних життєвих умовах або постраждали від воєнних дій, а також на поліпшення української системи захисту прав дитини¹⁰. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII 2015 року, зі змінами від 30.12.2023¹¹. Закон визначає статус внутрішньо переміщеної особи до категорії яких входять діти, які перебувають на території України на законних підставах та мають право на постійне проживання в Україні, у зв'язку з тим що їх довелося залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

На виконання вище визначених нормативно-правових актів на національному рівні функціонують кілька інститутів, що займаються захистом прав дітей, включаючи Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Національну службу у справах дітей. Ці органи здійснюють моніторинг дотримання прав дітей, включаючи їхній захист в умовах збройних конфліктів.

Найбільш актуальними проблемами, що стосуються дітей під час збройного конфлікту в Україні, є розлука з батьками внаслідок

⁹ Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 08.10.2024).

¹⁰ Ніколайчук С. Захист прав дітей в умовах воєнного стану: проблеми теорії та практики. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 4. С. 94-105.

¹¹ Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, Документ 1706-VII, чинний, поточна редакція – Редакція від 30.12.2023, підстава – 3446-IX

військових дій та переривання освітнього процесу. Особливо варто звернути увагу на загибель та поранення дітей в результаті військових операцій, під час яких використовуються різні види озброєння, включаючи ті, що мають невибіркову дію.

В умовах повномасштабного вторгнення в Україну посилено діяльність державних установ, органів державної влади та міжнародних організацій у сфері захисту дітей.

Державна політика спрямована на знаходження різних напрямків та проектів захисту та підтримки дітей. Оскільки навіть у найскладніші все ж діти залишаються дітьми, тому потрібно докласти максимум зусиль, щоб подолати труднощі, щоб війна не зруйнувала їхні мрії.

Тому основні важливі чинники щодо питання у сфері захисту дітей є не системність рішень і суперечності між міжнародними документами та сьогодишньою реальністю у сфері захисту дітей та їх урегулювання їх прав у зв'язку зі збройною агресією.

Не систематичний характер рішень щодо захисту дітей означає, що такі рішення часто носять розрізнений і реактивний характер, що призводить до поганої координації дій між різними суб'єктами або через дублювання та неузгодженість у реалізації програм і політики захисту прав дітей в умовах воєнного стану.

Безсистемність проявляється як на законодавчому, так і на інституційному рівнях. Основними факторами не системності рішень на законодавчому рівні є:

- відсутність комплексного підходу до прийняття, внесення змін та доповнень до законодавства, що часто призводить до неузгодженості та дублювання нормативних актів;

- численні законодавчі реформи без належного аналізу наслідків та без можливості забезпечити реальну реалізацію відповідних положень.

Серед питань інституційного характеру слід виділити такі фактори:

- наявність великої кількості органів та установ, відповідальних за захист прав дитини, що призводить до дублювання функцій, можливостей і зусиль;

- відсутність належної координації між офіційними особами, різними підвідомчими національними установами, державними органами та міжнародними організаціями;

- недостатнє залучення органів державної влади до процесів прийняття рішень та відсутність ефективних механізмів зворотного зв'язку між громадянським суспільством та державними інституціями;

- зміни персоналізованого складу національних спеціалізованих установ, що призводять до неузгодженості політики, втрати організаційної пам'яті та спроб почати все заново, не аналізуючи роботу попередників.

– обмежене фінансування та відсутність спеціалістів у державних органах, які працюють у сфері захисту дітей.

Неурядові організації окрім психологічної допомоги, надають і правову акцентуючи увагу на праві на отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів унаслідок скоєння над нею фізичного, сексуального чи психологічного насильства, мають лише ті діти, які зазнали насильства під час перебування в зоні воєнних дій і збройних конфліктів. Водночас законодавство не врахувало, що існує велика кількість дітей, які зазнали різного виду насильства внаслідок злочинних дій країни-агресора на територіях, які не включені до Переліку територій, де ведуть (вели) бойові дії або тимчасово окупованих росією, який затверджений наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22 грудня 2022 року № 309.

Статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, надає орган опіки та піклування за місцем реєстрації дитини як внутрішньо переміщеної особи (абз. 7 ст. 30-1 Закону України «Про охорону дитинства»). Норма цього закону надає право на отримання статусу лише тим дітям, які мають статус внутрішньо переміщеної особи. Однак законодавство не врахувало, що є діти, які зазнали фізичного, сексуального, психологічного насильства, поранення, втратили батьків через воєнні дії, але не належать до категорії внутрішньо переміщених осіб.

Зазначені норми законодавства є дискримінаційними та порушують права дітей, які зазнали негативного впливу війни, але не мають статусу внутрішньо переміщеної особи або ж проживають на території України, де немає бойових дій або тимчасово окупованих¹².

Інші чинники, які негативно впливають на формування єдиного та системного підходу до захисту прав дитини в Україні, включають єдність щодо захисту прав дитини, що охоплює всі аспекти, відсутність національної стратегії до справедливості та соціальної підтримки, повторюючи існуючу політику. Відсутність ефективних систем контролю за дотриманням законодавства про захист дітей та притягнення до відповідальності уповноважених посадових осіб за неправомірні рішення чи бездіяльність.

Разом з тим, громадські недержавні структури активно намагаються співпрацювати з державними у напрямку допомоги та підтримки дітей які постраждали внаслідок збройної агресії з боку російської федерації. Державні механізми щодо захисту прав дітей в умовах війни

¹² <https://voices.org.ua/news/sotsialnyy-zakhyst-dytyny-u-voiennykh-umovakh-bf-holosy-ditey-orhanizuvav-kruhli-stoly-dlia-fakhivtsiv/>

реалізуються через ряд напрямків, одним з яких є проєкт «СОС Діти. Програма екстреної допомоги». Даний проєкт зосереджений на підтримку дітей та їхніх сімей та опікунів у найскладніші часи. В рамках даного проєкту держава залучає неурядові організації для розширення кола допомоги та надання більшого спектру послуг допомоги. З вересня 2024 року у Дніпропетровській, Запорізькій, Сумській, Харківській та Одеській областях доєдналися громадські організації – партнери, для забезпечення психологічної, соціальної та гуманітарної допомоги в рамках проєкту «СОС Діти. Програма екстреної допомоги». Такими організаціями є ГО «Центр Європейської Інтеграції Слобожанщини» відкрив дитячий простір «Крила» у Тростянецькій громаді Сумщини, для соціалізації дітей, а також сприяння розвитку батьківсько-дитячих стосунків, які зазнали впливу війни. ГО «Українське жіноцтво» реалізує проєкт «Коло безпечного дитинства» у Запорізькій області, спрямований на психологічну та соціальну підтримку дітей і попередження сирітства. БФ «Вітрила дитинства» надає захист дітям, створюючи безпечні простори для їхнього розвитку в умовах воєнних загроз у м. Одеса, у Татарбунарській та Красносільській громадах Одеської області. БО «Майбутнє будемо разом» працює у прифронтових громадах Харківщини та у межах проєкту проводить низку заходів, що сприятимуть розвитку дітей. Серед них – арт-терапевтичні тренінги, тренінги з комунікації та здорових стосунків.

Щодо ГО «Виходь грати», то вони забезпечують підтримку психологічної стійкості дітей та їхніх батьків через навчальні спортивні заняття у Дніпропетровській області. БФ «Харківська добродіяльність» впроваджує проєкт «Свіже дихання» для соціальної інтеграції дітей-сиріт у Харківській області. БО «Волонтери: Дорослі-дітям» надає гуманітарну допомогу сім'ям, забезпечуючи сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування життєво важливими товарами та джерелами живлення у Харкові. ГО «Світанок села Яковлівка» надає комплексну психологічну та соціальну підтримку внутрішньо переміщеним родинам із дітьми з Соледарської громади. ГО «РАЙЗ+» облаштовує сучасні спортивні і творчі кімнати для фізичного й емоційного розвитку дітей з числа внутрішньо переміщених осіб у Харківській області¹³. Такі спільно реалізовані напрямки діяльності дуже важливі для забезпечення та збереження дітей в Україні як найуразливішої категорії, стійкості до наявних сучасних викликів у сфері захисту дитинства. Оскільки є суперечності між міжнародними документами та національними бо

¹³ <https://sos-ukraine.org/novyny/pidtrymka-ditej-v-umovah-vijny-9-organizatsij-doluchylis-do-programy-sos-dity/>

нормативно правові акти були прийняті давно і не відповідають викликам сьогодення.

У тому числі, повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну в лютому 2022 року продемонструвало не лише необхідність оновлення системи міжнародної безпеки, а й необхідність відповідного регулювання на міжнародному рівні таких питань, як екстрене реагування на виклики у сфері захисту прав дітей у кризових та надзвичайних ситуаціях, особливо у випадках масової евакуації з територій (внутрішніх та міжнародних), які становлять загрозу життю та здоров'ю. Принципи визнання рішень щодо переміщених дітей компетентними органами країни походження. Механізми взаємодії між ліцензованими органами в Україні та за кордоном (зокрема, органами опіки та соціального захисту населення та відповідними органами іноземних держав). Безумовно, окреслені питання не вичерпують усіх проблем у сфері захисту дітей, але їх вирішення матиме велике значення для вдосконалення систем захисту дітей як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Також одним з особливо важливих питань є застосування зброї, що наражає на небезпеку цивільне населення, зокрема дітей. Аналіз міжнародно-правових актів свідчить, що в різних регіонах світу, таких як Ірак чи Афганістан, діти ставали жертвами вибухонебезпечних залишків війни та невибіркових авіаударів, які призводили до важких травм і смертей серед цивільного населення. У відповідь на ці загрози міжнародне співтовариство, зокрема ООН, розробляє програми з інформування населення для зниження ризиків, надає допомогу постраждалим і проводить знищення небезпечних запасів зброї. У грудні 2008 року була прийнята Конвенція про касетні боєприпаси в Осло, яка спрямована на заборону використання таких озброєнь¹⁴.

При застосуванні касетних боєприпасів одним із ключових принципів є дотримання пропорційності та вжиття запобіжних заходів для мінімізації шкоди серед цивільного населення. Проблема захисту дітей від невибіркової зброї залишається надзвичайно актуальною, оскільки саме діти часто стають її основними жертвами.

Російсько-українська війна, що триває з 2014 року і значно ескалувала у 2022 році, мала катастрофічний вплив на дітей. Вони постраждали від обстрілів, руйнувань інфраструктури, переміщення, а також фізичного і психологічного насильства. Велика кількість дітей

¹⁴ Pichenko O., Brusakova O., Burchenko Y., Yaroshenko A., Bagan Y. The role of a defence industry in the system of national security: a case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2021. № 8 (3). pp. 438–454.

була змушена покинути свої домівки та шукати захист в інших регіонах або за кордоном¹⁵.

Особливу увагу слід приділити захисту прав внутрішньо переміщених дітей та дітей-сиріт, які залишилися без батьківського піклування внаслідок війни. Держава та міжнародні організації, такі як ООН, ЮНІСЕФ та Червоний Хрест, активно працюють над забезпеченням умов для евакуації, розселення та соціальної підтримки цих дітей.

Беззаперечним є той факт, що війна залишає глибокі травми у психіці дітей, тому держава зобов'язана створювати умови для їхньої реабілітації та соціалізації. Реабілітаційні центри, психологічні служби, школи та освітні установи повинні бути обладнані для надання допомоги дітям, що пережили військові дії.

Підсумовуючи проведений нами аналіз правових механізмів та викликів у захисті прав дитини в умовах дії правового режиму воєнного стану та триваючої війни, можна стверджувати про існування наступних проблеми та виклики захисту прав дитини в умовах воєнного стану:

1. Недостатнє фінансування. Однією з основних проблем є брак фінансових ресурсів на повноцінний захист прав дітей. Багато соціальних програм зазнають скорочення через військові витрати, що ускладнює доступ до якісної освіти, охорони здоров'я та соціальної допомоги.

2. Обмеженість інфраструктури. Воєнні дії часто призводять до руйнування інфраструктури, включаючи школи, лікарні та дитячі установи. Це створює додаткові труднощі у забезпеченні доступу до базових послуг для дітей, які проживають у зонах активних бойових дій.

3. Відсутність координації між державними та міжнародними органами. Ще однією проблемою є недостатня координація між державними та міжнародними організаціями у питанні надання допомоги дітям. Часто зусилля дублюються або спрямовуються на одні й ті самі регіони, тоді як інші діти залишаються без належної допомоги.

ВИСНОВКИ

Діти, як одна з найцінніших соціальних груп, потребують постійного захисту з боку держави і суспільства. Ефективне забезпечення їхніх прав та інтересів є основою для прогресивного розвитку будь-якої країни. Важливо розуміти, що створення умов для інтелектуального, морального та фізичного зростання дітей сприяє сталому розвитку

¹⁵ Brusakova, O., Karmaza, O., Vasylenko, V., Moroz, V. Public administration and the protection of private rights: questioning its recognition and application under ukrainian law. *Ius humani-revista de derecho*. 2022. № 11 (1). Pp. 29–41.

суспільства. Війна, яка супроводжує людство протягом століть, залишається одним із найбільш руйнівних соціальних явищ, і найбільше від неї страждають цивільні, особливо діти. Під час бойових дій вони втрачають сім'ї, домівки та соціальні зв'язки, опиняються у складних життєвих обставинах без належної підтримки. Такі обставини змушують світову спільноту активно звертатися до проблем захисту прав дітей у збройних конфліктах.

Тому захист прав дитини в умовах збройного конфлікту є новим і актуальним викликом, що стоїть перед Україною, і вимагає комплексного підходу до його вирішення. Навіть за найсприятливіших умов розвитку ситуації на сході України, після закінчення збройного конфлікту українське суспільство ще довго відчуватиме на собі всі можливі негативні наслідки збройного конфлікту. Особливо це стосується найбільш вразливих і незахищених верств населення – дітей.

Дотримання норм міжнародного права та вдосконалення національного законодавства у сфері захисту прав дітей у збройних конфліктах є важливими, особливо тому, що вони гарантують інтеграцію в Європейське співтовариство та дотримання загальнолюдських цінностей.

З огляду на те, що Уряд України має подати до вересня 2018 року періодичний звіт про імплементацію Факультативного протоколу № до Конвенції ООН про права дитини, ми маємо особливо терміново працювати в цьому напрямку. Наприклад, у законодавчому полі необхідно посилити відповідальність за військові злочини проти дітей. Визначити Факультативний протокол як норму прямої дії в державному устрої, з метою повної імплементації в українське законодавство. Кримінальний кодекс прямо забороняє вербування та участь дітей у військових конфліктах, спрямовує всі зусилля на вирішення постконфліктних ситуацій.

З 24 лютого 2022 року російські війська постійно перешкоджають роботі гуманітарних коридорів. Обстрілювали об'єкти з позначкою «дитячі», не давали згоди на евакуацію та порушували режим евакуації цивільного населення. На окуповані території заборонено ввозити гуманітарні вантажі.

Захист прав дитини в умовах воєнного стану в Україні залишається складним та багатогранним завданням. Незважаючи на наявність міжнародно-правових та національних механізмів, на практиці діти продовжують страждати від наслідків війни. Для забезпечення ефективного захисту їхніх прав необхідно вдосконалювати національні законодавчі та інституційні механізми, забезпечувати належне фінансування програм допомоги, а також покращувати координацію між державними та міжнародними організаціями.

Наше дослідження висвітлює лише ключові питання, пов'язані з правовим захистом дітей під час конфліктів, проте перелік проблем у цій сфері набагато ширший і виходить за межі окреслених тем.

АНОТАЦІЯ

Досліджуючи питання захисту прав дитини в умовах воєнного стану в Україні, зокрема, в контексті збройного конфлікту, що триває з 2014 року і повномасштабної збройної агресії у 2022 році, аналізуються сучасні виклики, які постають перед національною системою захисту прав дитини під час воєнних дій, та відповідність цих заходів міжнародним стандартам. Особлива увага приділяється правовим аспектам захисту дітей, що були постраждалими внаслідок військових дій, а також розглядаються міжнародно-правові документи, які регулюють права дітей у таких обставинах.

Хочемо констатувати, що діти є найбільш вразливою групою під час збройного конфлікту, оскільки вони піддаються фізичній, психологічній та емоційній травматизації. Аналізуються дані про вплив воєнного стану на життя дітей в Україні, зокрема про втрату батьків, руйнування шкіл та обмежений доступ до освіти й охорони здоров'я. Також наголошується на численних порушеннях прав дітей під час війни, включаючи їх травмування та загибель.

Обґрунтовується позиція, що ефективний захист прав дітей в умовах воєнного стану є критично важливим для забезпечення стабільності та подальшого відновлення українського суспільства. Підкреслюємо важливість міжнародної підтримки та впровадження національних програм, спрямованих на захист та реабілітацію дітей, постраждалих від конфлікту. Зазначається необхідність адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів у сфері прав дитини для запобігання подальшій ескалації негативних наслідків для підростаючого покоління.

Для ефективного захисту прав дитини під час війни Україна повинна активізувати міжнародне співробітництво та посилити національні механізми захисту, зокрема, через вдосконалення законодавства та програм соціальної підтримки. Захист прав дітей має стати пріоритетом державної політики, а також інтегральною частиною післявоєнної реабілітації, щоб гарантувати дітям безпечне та гідне майбутнє.

Література

1. Щодо дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у збройних конфліктах: Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/schodo-dotrimannya->

ukrainoyu-mizhnarodnikh-standartiv-zakhistu-prav (дата звернення: 08.10.2024).

2. Ювенальні прокурори: 546 дітей загинули в Україні внаслідок збройної агресії рф. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-546-ditei-zagynuli-v-ukrayini-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-3> (дата звернення: 08.10.2024).

3. ЮНІСЕФ: за час повномасштабної війни в Україні майже 2 000 дітей загинули або були поранені. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-yunisef-dity-postrazhdaly-zahynuly/32944782.html> (дата звернення: 08.10.2024).

4. Збірник основних джерел міжнародного гуманітарного права, що застосовуються у міжнародному збройному конфлікті, спровокованому збройною агресією російської федерації : для юристів системи Міністерства оборони України / уклад.: І. Заворотько, Т. Короткий. Київ; Одеса : Фенікс, 2023. 556 с.

5. Конвенція про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 08.10.2024).

6. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 08.10.2024).

7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

8. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 08.10.2024).

9. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 08.10.2024).

10. Ніколайчук С. Захист прав дітей в умовах воєнного стану: проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 94–105.

11. Ilchenko O., Brusakova O., Burchenko Y., Yaroshenko A., Bagan Y. The role of a defence industry in the system of national security: a case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2021. № 8 (3). pp. 438–454.

12. Brusakova, O., Karmaza, O., Vasylenko, V., Moroz, V. Public administration and the protection of private rights: questioning its recognition and application under ukrainian law. *Ius humani-revista de derecho*. 2022. № 11 (1). Pp. 29–41.

13. <https://sos-ukraine.org/novyny/pidtrymka-ditej-v-umovah-vijny-9-organizatsij-doluchyls-do-programy-sos-dity/>

14. <https://voices.org.ua/news/sotsialnyy-zakhyst-dytyny-u-voiennykh-umovakh-bf-holosy-ditey-orhanizuvav-kruhli-stoly-dlia-fakhivtsiv/>

15. Закон України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, Документ 1706-VII, чинний, поточна редакція – Редакція від 30.12.2023, підстава – 3446-IX

Інформація про автора:

Томіна Вікторія Юрївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративної діяльності поліції факультету
підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності
Національної поліції України
Одеського державного університету внутрішніх справ
вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65000, Україна

НОТАТКИ

НОТАТКИ

The project was implemented with the support of

The Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation is a non-governmental organization, which was established in 2010 with a view to ensuring the development of international science and education in Ukraine by organizing different scientific events for Ukrainian academic community.

The priority guidelines of the Centre for Ukrainian and European Scientific Cooperation

1. International scientific events in the EU

Assistance to Ukrainian scientists in participating in international scientific events that take place within the territory of the EU countries, in particular, participation in academic conferences and internships, elaboration of collective monographs.

2. Scientific analytical research

Implementation of scientific analytical research aimed at studying best practices of higher education establishments, research institutions, and subjects of public administration in the sphere of education and science of the EU countries towards the organization of educational process and scientific activities, as well as the state certification of academic staff.

3. International institutions study visits

The organisation of institutional visits for domestic students, postgraduates, young lecturers and scientists to international and European institutes, government authorities of the European Union countries.

4. International scientific events in Ukraine with the involvement of EU speakers

The organisation of academic conferences, trainings, workshops, and round tables in picturesque Ukrainian cities for domestic scholars with the involvement of leading scholars, coaches, government leaders of domestic and neighbouring EU countries as main speakers.

Contacts:

Head Office of the Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation:
88000, Uzhhorod, 25, Mytraka str.
+38 (099) 733 42 54
info@cuesc.org.ua

www.cuesc.org.ua

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Колективна монографія

Підписано до друку 30.09.2024. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 9,3. Тираж 100. Замовлення № 1024-71.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres»
79000, м. Львів, вул. Технічна, 1
87-100, м. Торунь, вул. Лубіцка, 44
Телефон: +38 (050) 658 08 23
E-mail: editor@liha-pres.eu
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6423 від 04.10.2018 р.